

**Українська Православна Церква
ХМЕЛЬНИЦЬКА ЄПАРХІЯ**

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ МАУП
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української
Православної Церкви Блаженнішого Володимира**

**Всеукраїнське Православне педагогічне товариство
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК**

Збірка наукових праць

**ПРОСВІТИТЕЛІ ТА СПОВІДНИКИ
ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

*до 1020-річчя Хрещення Русі
15-річчя Хмельницької єпархії УПЦ*

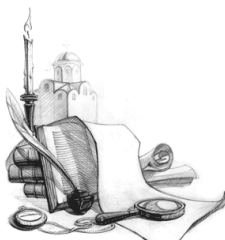

Хмельницький, 2008

Збірка наукових праць
ПРОСВІТИТЕЛІ ТА СПОВІДНИКИ
ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

до 1020-річчя Хрещення Русі
15-річчя Хмельницької єпархії УПЦ

з благословення
Високопреосвященнішого АНТОНІЯ
Митрополита Хмельницького і
Старокостянтинівського

30 жовтня 2008 р.
м. Хмельницький

Голови редакційної колегії:

Високопреосвященніший Антоній,

митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський

Білий Л.Г., директор Хмельницького інституту МАУП

Редакційна колегія:

Барабаш-Тимофієва О.П., завідувач відділом соціально-виховної роботи ХІ МАУП; *Гундерук Л.М.,* кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін ХІ МАУП; *Дацюк О.А.,* завідувач кафедри українського православ'я і теології ХІ МАУП, секретар Хмельницької єпархії УПЦ; *Причишин С.М.,* викладач кафедри українського православ'я і теології ХІ МАУП; *Парандій В.О.,* старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін ХІ МАУП.

Рецензенти:

Земський Ю.С., кандидат історичних наук, доцент. (Хмельницький національний університет)

Трембіцький А.М., кандидат історичних наук. (Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України)

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол №2 від 15 жовтня 2008 р.)*

Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Просвітителі та сповідники Подільської землі: історія та сучасність». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2008. – 100 с.

До даного видання включені доповіді та тези доповідей, а також додаткові матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Просвітителі та сповідники Подільської землі: історія та сучасність», яке відбулося 30 жовтня 2008 року у м. Хмельницькому на базі Хмельницького інституту МАУП.

Для науковців, викладачів, учителів, студентів та усіх, хто цікавиться вітчизняною культурою та історією.

Зважаючи на свободу наукової думки редакційна колегія не редагувала матеріали. За зміст статей несуть відповідальність автори.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом
Хмельницький інститут МАУП, 2008

© Автори статей

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

<i>Високопреосвященніший Антоній, Митрополит Хмельницький і Шепетівський. Хмельницька єпархія – погляд в історію та сучасність.....</i>	4
<i>Білий Л., директор Хмельницького інституту МАУП. Християнські цінності в освіті і вихованні.....</i>	10

ДОПОВІДІ

<i>Синицын В. О целостном восприятии исторических аспектов и источников изучения духовной жизни региона.....</i>	12
<i>Блажевич Ю. Високопреосвященніший Іоаникій (Никифорович-Полонський) та його діяльність по відродженню православ'я Поділля в кінці XVIII – на початку XIX ст.....</i>	14
<i>Білошицький С. Криза духовних основ та світоглядних орієнтирів сучасного українського суспільства.....</i>	20
<i>Івановська Т. Митрополит Володимир: пастир, вчитель, патріот.....</i>	29
<i>Кньовець С. Церква і патріотизм.....</i>	30
<i>Холодюк Г. Митрополит Вінницький і Могилів-Подільський Макарій. Його життя-служіння церкві.....</i>	34
<i>Єсюнін С. Храми військового відомства міських гарнізонів Подільської губернії наприкінці XIX – початку XX ст.....</i>	37
<i>Єфимчук М. Бакотський Свято-Михайлівський печерний монастир.....</i>	44
<i>Пісоцький Р. Християнський храм, біблійські свідчення. Історія храмовбудівництва на Сході та у Київській Русі.....</i>	45
<i>Дацюк О. Протоіерей Михайло Якимович Орловський – дослідник давньої Подолії.....</i>	50
<i>Різничок Т. Всесвітнє значення трудів Св. Рівноапостольних Кирила та Мефодія в розвитку основ слов'янської писемності.....</i>	54
<i>Шматлай О. Св. Князь Ярослав Мудрий і його бібліотека.....</i>	60
<i>Козельська Г. Святий преподобний Нестор літописець – перший християнський письменник Київської Русі.....</i>	66
<i>Причишин С. До 70-ти річчя мученицької смерті першого вікарного Єпископа Проскурівського Валеріана (Рудіча) – новомученика Поділля.....</i>	73
<i>Олійник В. Релігійні свята в контексті виховання у практиці церковнопарафіяльних шкіл Київської й Подільської губерній (кінець XIX ст. – початок XX ст.).....</i>	78
<i>Барабаш-Тимофієва О., Парандій В. Християнські цінності як основа виховання молоді у сучасній українській родині.....</i>	83
<i>Митягина С. Религиозные мотивы и искания в жизни и творчестве Этель Лилян Войнич.....</i>	87
<i>Шиманська О. Погляди В.В. Зеньковського в контексті гуманістичних тенденцій сучасної педагогіки.....</i>	93

ВСТУПНЕ СЛОВО

Високопреосвященнійший АНТОНІЙ
Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський
Керуючий Хмельницькою єпархією УПЦ
кандидат богослов'я

ХМЕЛЬНИЦЬКА ЄПАРХІЯ – ПОГЛЯД В ІСТОРІЮ ТА СУЧАСНІСТЬ

Шановна президія, всечесні отці, дорогі студенти інституту МАУП, браття і сестри!

Сердечно вітаю усіх учасників нашої конференції “Просвітителі та сповідники землі Подільської: історія і сучасність”, яка присвячена 1020-річчю Хрещення Руси і 15-річчю Хмельницької єпархії.

Не тільки чарівною красою природи, а й захоплюючою історією багатий Подільський край і метою нашого вченого зібрання є дослідження та популяризація багатовікової духовної історії Поділля. Майже два (IV-III) тисячоліття до Р. Х. Подільська земля була заселена нашими далекими предками, які складали велику і загадкову, Трипільську цивілізацію.

Проходили через Поділля і гуни, і жорстокі авари. Уздовж подільської річки Південний Буг жили племена бужан, а до них – дуліби. Назва “дуліби” пішла від готів, які проходили тут коридором (який, власне, розділив східних і західних слов'ян) в епоху великого переселення народів.

Особливо славною сторінкою в історії Поділля є Козацька доба. У цьому контексті слід згадати славетних козаків: гетьмана Богдана Хмельницького, Данила Нечая, Івана Богуна, Гоголя (що був наказним гетьманом, і славним предком Миколи Гоголя, і прообразом Тараса Бульби), і сподвижника гетьмана Богдана Хмельницького полковника Івана Ганджу, могила якого височіє на місці Пилявської битви, та багатьох інших.

У цих краях було чути відлуння битв під Збаражем та Зборовом. Під Старокостянтинівим схрещували свої гострі шаблі козацький полковник Максим Кривоніс і магнат Ярема (Ієремія) Вишневецький.

Подільська височина – перлина на рельєфній карті України. У її межах багато цікавих природно-заповідних територій – це і наші “Подільські товтри” і колишні вікові діброви, а нині заповідні перлини – ландшафтні й ботанічні заказники нашої мальовничої землі.

Тематику нашої конференції визначає історія християнська і після короткого екскурсу в загальну історію Поділля, зазначу, що моя доповідь присвячена давній та сучасній історії Хмельницької єпархії, а саме тим плодам, які дало Володимирове Хрещення народіві давньої Подолії, адже у цьому році виповнюється 1020 років з часу, коли з волі Божої, трудами

Святого Великого князя Київського Володимира, наші предки прийняли Святе Православ'я і стали народом Божим у Київській купелі хрещення.

Хоча з моменту прийняття нашою країною християнства пройшло 1020 років, задачі Церкви не змінилися. Вона, як і раніш, призвана освячувати і преображати світ, приводячи його до єдності з Господом і Спасителем, привносячи у людську спільноту плоди животворчої дії Духа Святого: “любов, радість, мир, довготерпіння, благість, милосердя, віру, кротість...” (Гал. 5,22-23).

Крізь тисячодвадцятилітню товщу років сьогодні знову у всій величчї предстає перед нами образ Святого рівноапостольного Великого Князя Володимира в новому усвідомленні тієї справи, яка зробила Русь воістину Великою і Святою, бо християнство внесло у життя нашого народу новий благодатний дух, докорінно змінивши течію усіх суспільних процесів.

Світло Православ'я, осіявши Київську Русь, привело наших людей до істинної віри, яка дала точку опори і з'єднала з вічністю, відкривши шлях до Царства Небесного.

Святий Великий Рівноапостольний князь Володимир заклав наріжний камінь у підмурок, на якому було зведено величний храм Руського Православ'я, під глибоким впливом якого в усі наступні історичні періоди формувався духовний і моральний потенціал нашого народу, його державність та самобутня культура.

Сонм святих, який просіяв протягом нашої історії, без перебільшення, засвідчує великі успіхи християнської проповіді серед нашого народу.

Назавжди зразком морального перетворення під впливом християнської віри для народу став сам хреститель Русі – святий рівноапостольний Великий Князь Володимир, який після прийняття християнства, перетворюється на лагідного і милостивого. Своєю турботою і добрими справами Володимир Великий назавжди лишився в народній пам'яті як князь “Червоне Сонечко”, а у церковних піснеспівах він іменується “наставником нашим”, “винувником богопізнання”, “коренем благочестя”, “мужем рівноапостольним”.

Сприяючи формуванню національної самосвідомості народу, християнська віра дозволила втілити у самобутній культурі і творчості наших людей Дари Духа Святого, приносячи на службу Богу свою історію, працю, мистецтво ...

Православ'я сформувало душу, совість, культуру, менталітет, спосіб життя українців – це незаперечна історична правда.

Тисяча двадцять років Православ'я на Русі – це тисяча двадцять років дії Промислу Божого серед побожного народу з метою створити тверде підґрунтя нашого спасіння.

Хресний хід з чудотворними іконами та мощами Угодників Божих, який з благословення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира, до 1020 річчя Хрещення Руси подорожував усіма містами України довів, що українці народ православний, народ добрий та побожний, а свято Хрещення Руси є першим Державним святом.

Стосовно давньої Подолії, то наша земля з самих ранніх історичних часів була Православною окраїною древньої Русі, прикордонною зоною як у політичному плані – зі сторони диких степів, де гуляли різноманітні варварські племена; так і з іншої – духовної сторони, будучи оплотом корінного Православ'я проти прийшлого інослав'я.

Про давню історію Подільського краю у розрізі церковних подій написано чимало і, я впевнений, чимало нового буде сказано у рамках доповідей на сьогоднішній конференції...

Давня Подільська єпархія, 213 років тому охоплювала територію п'яти сучасних єпархій, займаючи територію Вінницької, Хмельницької та частини Одеської областей.

Щоб збагнути тодішні масштаби, слід звернутися до історичної статистики: на початку ХХ ст. у єпархії було 1685 храмів (з них 1416 приходських), 6 чоловічих та 5 жіночих монастирів, 400 вихованців Духовних Семінарій (а якщо поррахувати разом з вихованцями приходських шкіл та училищ, то це число сягне 99 тис. 500 чол.(!), по народній освіті Подільська єпархія займала чи не перше місце в імперії.

Але богоборська влада не пошкодувала своїх темних сил, залишивши у спадок архієреям, які керували єпархією у 30-40 роки нашого сторіччя, розруху та катастрофічну нестачу кваліфікованих кадрів після закриття Семінарій, голоду, Громадянської та Вітчизняної війн. Взагалі існування Церкви у ті роки є яскравим свідченням саме Боговстановленості даного інституту, а ревність і турбота про народ тодішніх Архіпастирів вражає своєю жертовністю, мужністю й мудрістю, особливо у період розрухи та голодних буднів війни...

У 1945 році кафедра керуючого Подільською єпархією була перенесена у м. Проскурів, а у 1964 році Подільська єпархія нараховувала лише 309 парафій, були закриті Кафедральний собор м. Хмельницького, Городищенський, Головчинецький і Сатанівський монастирі, Хмельницька кафедра була скасована, а керування її парафіями було ввірене Вінницьким Преосвященним.

З 1975 року будівництво храмів у Вінницько-Хмельницькій єпархії знову відродилося з приходом на кафедру Архієпископа Агафангела (теперішнього митрополита Одеського і Ізмайльського), у 1989 році з його ж благословення, в мою бутність секретарем Хмельницького Єпархіального управління, було закладено перший камінь Свято-Покровського кафедрального собору м. Хмельницького та приміщення нинішньої архієрейської резиденції.

У 1990 році Хмельницька кафедра відокремлюється в самостійну, включаючи у себе всю Хмельницьку область.

22 червня 1993 року рішенням Священного Синоду УПЦ Хмельницька єпархія розділяється на дві самостійні: Кам'янець-Подільську і Хмельницьку. З відповідним підпорядкуванням 7-ми районів Південної частини Хмельницької обл. Кам'янець-Подільській єпархії та 13 районів Заходу, Сходу й Півночі області – єпархії Хмельницькій.

Керуючим Кам'янець-Подільською єпархією тоді було призначено нині покійного Архієпископа Ніканора, Хмельницькою – мене, у сані єпископа з титулом – “Хмельницький і Шепетівський”.

З тих часів багато що змінилося на краще ...

Розділення єпархії у 1993 році явилось вдалим вирішенням більш коректного координування влади на місцях, відтак два Преосвященних змогли краще керувати парафіями області ніж це робив один архієрей.

У 1994 році почала виходити газета Хмельницької єпархії “Благовіст Хмельниччини”, яка є основним інформативним джерелом про церковне життя в єпархії, віддзеркалюючи основні події в Православному світі.

З самого початку мого призначення єпископом Хмельницьким і Шепетівським, прийшлося максимально напружити усі сили, примінити усі знання, тому що після 70 років гонінь на Св. Церкву дуже важко було наладити належним чином духовне життя, відбудувати зруйновані храми й монастирі, привити людям любов до Бога і Церкви, відродити забуті традиції, словом: воцерковити народ.

У 1995 році неймовірними зусиллями вдалося відродити першу чернечу обитель – це Свято-Різдво-Богородичний чоловічий монастир в с. Городище Шепетівського округу. Давня обитель, існувавши ще з 16 сторіччя у роки Радянських гонінь припинила існування (1964 р.), а на її території (як тоді велося) облаштували лікарню для душевнохворих. У 1995 році вдалося повернути 1-й монастирський корпус у власність Церкви, а точніше це був напівзруйнований невеликий будиночок в якому містилась лікарняна лабораторія, де і оселилися перші монахи і послушники, яким доводилося спати лише по декілька годин на добу, працюючи на відбудові святині. Лише через 10 років боротьби: безперервних звернень в усі інстанції, у 2005 році територія і приміщення цієї обителі були передані законному власнику у повному об'ємі.

У квітні місяці 1995 року виповнилося 200 років з дня заснування Подільської єпархії. Хмельницька єпархія відзначала 200-річчя 27-28 травня 1995 року. В урочистостях взяв участь Блаженійший Володимир, Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель УПЦ та інші Архієреї нашої Церкви. З нагоди цих Ювілейних урочистостей, а також на честь 50-річчя Великої Перемоги у Вітчизняній війні Митрополит Володимир заклав перший камінь на місті будівництва нового Свято-Миколаївського храму у мікрорайоні “виставка”. Перша черга будівництва цієї церкви була здана вже через рік, а під новий, величний храм, закладено фундамент.

1996 рік ознаменувався відродженням ще однієї святині єпархії – Свято-Преображенського жіночого монастиря с. Головчинці Летичівського округу. Це живописне місце на березі Південного Бугу також ще з 16 сторіччя привабило погляд засновників святині, але і цей монастир не явився виключенням у роки тотального знищення духовності – на його території облаштували школу-інтернат для дітей з порушенням психіки та дітей-сиріт. Обитель притерпіла значні руйнації за років радянської влади, але з Божої волі у 1996 році, на виконання наказу Президента України про повернення

Церкві Її колишніх приміщень та майна, було повернуто законному власнику 1-й корпус, а також Свято-Онуфрієвський храм обителі. На сьогоднішній день ведеться відбудова цієї святині. Це місце ознаменоване не лише історичною давниною, але й тим, що Володимир, Блаженіший Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель УПЦ народився саме у цьому живописному краї квітучого Поділля – у селі Марківці, Летичівського р-ну, межуючого з Головчинецьким монастирем через ріку Південний Буг, а у Преображенському монастирі майбутній Митрополит Володимир прийняв Святе Хрещення і саме тут, за словами Його Блаженства, почалося його духовне формування.

У 1996 році в Хмельницькій єпархії були створені відділи: по роботі з військовослужбовцями, по благодійності, місіонерству, катехизації, по душ пастирській опіці осіб, що відбувають покарання у виправних колоніях.

У 1996 році було передано у власність Церкви будівлю Свято-Георгієвського храму м. Хмельницького, що по вул. І. Франка 1/15, а у 2001 році, завдяки турботі колишнього міністра оборони О. Кузьмука та командувача Західним оперативним командуванням генерала-полковника С. М. Чернилевського Церкві була передана ще територія 0,75 га, та демонтовані господарчі споруди і бокси, які загороджували храм і псували архітектурний ансамбль.

На сьогоднішній день Хмельницьке єпархіальне управління регулярно здійснює матеріально-фінансову допомогу дитячим будинкам, Хмельницькій обласній психлікарні, різним людям та фондам, спілці сліпих УТОС, інвалідам та ветеранам ВВВ, навчальним закладам, Духовним семінаріям і Академіям, монастирям єпархії та багатьом тим, хто звертається по допомогу.

В канун 2000-річного Ювілею Різдва Христового Православні віруючі Хмельниччини отримали книгу “Святитель Дімітрій Ростовський та його пастирство”, яка являється моєю скромною працею, і є особливо актуальною сьогодні, тому що сучасну Церкву хвилюють такі ж самі духовні питання, як і у часи Свт. Дімітрія Ростовського.

Рішенням Священного Синоду Української Православної Церкви від 31 травня 2007 року (Журнал № 59) зі складу Хмельницької єпархії було виділено ще одну самостійну єпархію – “Шепетівську і Славутську” до якої відійшло шість адміністративних районів області та 116 священнослужителів, керуючим Шепетівською єпархією було призначено Преосвященнішого Володимира з титулом “єпископ Шепетівський і Славутський”. У складі Хмельницької єпархії залишилося 9 адміністративних районів Хмельницької області: Волочиський, Деражнянський, Красилівський, Летичівський, Старокостянтинівський, Старосинявський, Ярмолинецький, Вінковецький та Хмельницький.

Закінчуючи про новітню історію єпархії, хочу зазначити, що за останні 15 років Нами було рукоположено у священничеський сан 181 чоловік (стільки ж було здійснено і дияконських хіротоній), освячено 157 нових храмів, на парафіях відроджено соціальне, благодійне та місіонерське

служіння, відкрито Недільні школи та бібліотеки духовної літератури, сотні юнаків, бажаючи присвятити життя служінню Богові і людям, поступають у духовні Семінарії, пастирі окормляють військові частини і виправні колонії, у вузах викладаються релігієзнавчі дисципліни, на телебаченні і радіо за участю священників єпархії готуються програми духовного змісту, виходить церковна періодика, є Інтернет-сайт. Клір Хмельницької єпархії на сьогоднішній день складається з 200 священнослужителів, тут діє 262 храми, 25 церков будується, два чоловічих і два жіночих монастиря, діє 36 Недільних шкіл і 24 бібліотеки духовної літератури.

Церква сьогодні міцно стає на ноги, хоч і не завжди ми зустрічаємо розуміння наших проблем владою та суспільством.

Всечесні отці, дорогі гості, браття і сестри!

Користуючись нагодою, я дякую усім – і священнослужителям, і професорсько-викладацькому складу академії, і нашим гостям за організацію і участь в актуальній науково-теоретичній конференції, яка спрямована на дослідження церковної та світської історії рідного Подільського краю.

Усім, хто приймає участь у вченому зібранні, бажаю міцного здоров'я та Божої допомоги в усіх добрих справах та починаннях!

Закликаю на роботу конференції Боже благословення!

Дякую Вам за увагу!

ВСТУПНЕ СЛОВО

Леонід Білий

*Директор Хмельницького інституту МАУП
кандидат педагогічних наук*

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ В ОСВІТІ ТА ВИХОВАННІ

Будь-яка система освіти спирається на певний світогляд. Необхідно, щоб система освіти спиралася на такий світогляд, в основі якого були б духовні цінності, духовні та моральні орієнтири. Потрібно, щоб ми були багатими духовно, щоб були такими ж наші діти. Тоді і буде матеріальний добробут. І саме від того, яке значення надається в державних структурах та в суспільстві освіти та вихованню – залежить наше майбутнє.

Слід зазначити, і це вселяє надію, що в українському суспільстві, зокрема у працівників освіти, є розуміння важливості духовних цінностей. Так в преамбулі Конституції України вказано на відповідальність громадян перед Богом. У державній національній програмі “Освіта” зазначено, що завданням держави є “відтворення й трансляція культури і духовності”. Пріоритетним напрямком виховання визнано “забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу”.

Для виконання поставлених завдань є наявність двох чинників:

1. Усвідомлення того, що саме *християнські* цінності та *християнські* традиції є основою нашої культури і моральності, джерелом всіх досягнень українського народу впродовж його тисячолітньої історії.
2. Розуміння того, що вирішення поставлених завдань у галузі освіти, культури, і виховання неможливе без об’єднання зусиль суспільства, держави і Церкви.

Православна Церква впродовж тисячолітньої історії України незважаючи на несприятливі обставини, плідно діяла з метою просвіти народу, створювала шедеври високої духовної культури, закладала систему ефективної, на свій час, народної освіти.

Результати цієї діяльності і в наш час вражають своєю величиною і довершеністю: храми та іконопис Київської Русі, літописи і натхнення духовна література, Острозька Біблія і друкована книга XVI-XVII ст., Києво-Могилянська академія і висока грамотність українського народу, перлини духовної поезії і народний епос, що корениться у християнській доброчесності, монастирські лікарні, притулки для дітей-сиріт, нарешті висока християнська моральність народу – ось, далеко неповний перелік тих явищ в історії України, які є результатом діяльності Церкви і взірцем для нас.

Ми живемо у 2008 році від Різдва Христового – у системі координат християнської культури і нехтувати цим не можна, бо це б дорівнювало самогубству. Адже, окрім законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, є ще й світоглядно-концептуальна та ідеологічна влада, а що ж може бути основою для них у християнській країні, як не християнство? До того ж, не знаючи елементарних речей у християнстві, неможливо правильно зрозуміти ні історію, ні етику та естетику, ні художню та літературну творчість, ні культуру загалом багатьох епох і народів. Майже усе мистецтво побудоване на релігійних сюжетах. Отож, без релігійної складової напівосвіта і недовченість гірша, ніж неучтво. Ми розглядаємо теологічні знання, як необхідну складову загальної культури людини.

Безумовно, у нас дуже демократична Конституція, але мали б існувати якісь пріоритети. Шляхів для вирішення цього питання багато. Це можуть бути і укази Президента, і постанови Верховної Ради тощо. Головне – держава не може стояти осторонь цього процесу і віддати народ на поталу цілій навалі новітніх вірувань, усіляких сект та “вчителів”.

Потрібно насамперед створити необхідну атмосферу співпраці з Церквою. У нас – в Хмельницькому інституті МАУП – частина студентів уже трудиться над науковими працями на церковну тематику, причому протягом усього терміну навчання в Інституті. У складі соціально-гуманітарного факультету працює кафедра Українського Православ'я і теології, до роботи на якій запрошено молодих патріотично налаштованих отців.

У травні 2005 р. ми освятили каплицю святого рівноапостольного Великого князя Володимира, навесні 2008 року відкрили пам'ятник видатному Гетьманові України Богдану-Зиновію Хмельницькому.

Доба панування політичних та економічних цінностей завершується на наших очах, їх змінює домінування духовних цінностей – віри, нації, сім'ї, моралі. Ідеологія держави, яка базується на таких світоглядно-концептуальних засадах, наповнює національну ідею конкретним змістом і дає відповідь на питання, яку країну ми хочемо будувати і кому вона буде служити.

Сьогодні ми бачимо, що вже є очевидним повернення нашого народу до релігії. Туди веде людину природа. Також очевидно є те, що необхідно об'єднати зусилля державних органів і Православної Церкви у вихованні дітей, бо відроджена духовність через повернення до релігії – це надійна дорога до оздоровлення нації, і запорука становлення нашої державності.

Дякую Вам за увагу!

Синицын Владимир
*кандидат искусствоведения,
доцент Винницкого педагогического
университета им. М.М.Коцюбинского*

*“Рожденное от плоти есть плоть;
а рожденное от Духа есть дух”.*
(Ин. 3. 5-8)

О ЦЕЛОСТНОМ ВОСПРИЯТИИ ИСТОРИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ И ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ РЕГИОНА

Проблема возврата отечественной историографии к духовным истокам христианской цивилизации, которая насчитывает сегодня 2008 год своего существования по праву считается одной из ключевых проблем современной исторической науки. Актуальность ее особенно ощутима в год, когда мы отмечаем 1020-летие Крещения Киевской Руси. После 80-летнего вавилонского пленения нашего народа тотальной коммунистической идеологией – утопичной по существу, бесчеловечной по форме и бездуховной по содержанию в современном обществе возникла атмосфера духовного вакуума. Для преодоления его необходимо понимание глубинных причин этого системного кризиса. Главная причина такого положения дел, в первую очередь, заключается в недооценке того фактора, что история культуры нашего народа со времен Киевской Руси имеет сакральное происхождение и измерение. Другая причина обусловлена крайней степенью мифологизации посткоммунистического периода, которая заставляет вспомнить времена “страны мечтателей, страны учених”, когда мы были “впереди планеты всей”. Речь, разумеется, идет об исторических претензиях на нашу уникальную роль в ходе становления мировой цивилизации. Однако любые разговоры об особом историческом статусе национального естественным образом утрачивают всякую эксклюзивную притягательность в рамках мировой христианской культуры. Ведь в ней уже свыше двух тысяч лет не существует принципиальной разницы между иудеем и эллином. И это не случайно. Сама суть христианства заключается во внутреннем объединении в едином Духе, а не в разделении по внешним признакам.

Итак, речь пойдет о самом интересном процессе в современной исторической науке – о процессе сакрализации исторического познания мира. Это означает, прежде всего, целостный подход, в котором идеальные и материальные аспекты исторических событий рассматриваются в гармонии целого в неразрывной совокупности исторического явления и его духовной сущности.

Специфика такого рода познания базируется на принципе *иконического* отражения действительности – *принципе обратной перспективы*, которая направлена не столько на внешние материальные факторы проявления исторических событий, сколько на внутренний

духовный мир человека, глубинную мотивацию его поступков. Поэтому несколько слов о термине *иконичность*. Один из первых исследователей этого вопроса Иоанн Дамаскин обратил внимание на то, что “мы не в состоянии подниматься до созерцания духовных предметов без (какого-либо) посредства и для того, чтобы подняться вверх, имеем нужду в том, что родственно (нам) и Гродно” (1. с.37). Таким образом, мир видимый служит для нас как бы иконой мира невидимого. Известно, что со времен Киевской Руси наши предки воспринимали весь мир, сотворенный Богом как икону величия Божия. В.Лепяхин – автор современной теории об иконичности познавательного пространства духовной культуры обращает наше внимание на иконичность самой природы человека. “Человек, – пишет он, – согласно Священному Писанию, сотворен Богом “по Своему образу” (дословно в греческом тексте “по иконе Свой” – Быт. 1, 26). Евангелие же, по мнению этого же автора, “есть словесная икона Христова” [2, с. 7]. Отсюда несложно понять познавательную роль иконичности различного рода искусств. Живопись, например, учит нас смотреть и видеть то, что невозможно уместить в обычные словесные понятия, музыка воспитывает навык слушать и слышать их тончайший интонационный смысл. Таков один из самых результативных путей человеческого познания духовного мира по принципу образной аналогии.

Каким же путем преодолевается в процессе познания преграда между миром видимым и невидимым, между душевностью быта и духовностью бытия? Об образной аналогии мы уже упоминали. Но любая аналогия отнюдь не означает тождества или слияния.

Артефакты человеческой культуры, как известно, отражают определенную иерархию ценностей. Благодаря этой иерархии человек реализует свою свободную волю в этическом усилии восхождения от более низкой ступени к более высшей. Так формируется *движение мысли от образа к первообразу*, от преодоления их внешней разделенности к обретению внутреннего единства.

Некоторая странность и необычайность исторических событий становится понятной нам только в рамках иконического мышления. Автор фундаментального исследования богословия иконы Л.А.Успенский по этому поводу пишет: “Странность и необычность иконы – та же самая, что странность и необычность Евангелия, ибо Евангелие является подлинным вызовом всей мирской мудрости. *Погублю премудрость премудрых и разум разумных отвергну* – говорит Господь устами своих пророков. Мир, который показывает нам икона, – не тот мир, в котором царят рациональные категории и человеческая мораль, но Божественная благодать. Это скорбь, обращенная в радость” [3, с. 225].

Таким образом, вместо линейной направленности мышления на конкретику практического чувственного опыта нам предлагается целостный центрический подход к пониманию духовных истоков исторических событий того или иного времени. Это уже не “*хронос*” (от греческого – профаническое время, которое проходит), а “*кайрос*” – в прямом значении “*благое время*”,

яке втілюється, стало постійно присущим, звернуло людську особистість до вічних цінностей буття. Тут мова йде про особливий спосіб синтезу. Ось, що писав з приводу такої форми пізнання в дослідницькому методі П.Флоренського академік А.Ф.Лосєв: “У Флоренського цілісний підхід. Для нього нескінченність не є поняття ні ідеальним, ні матеріальним, а живе, яке при цьому чуттєво сприймається. Це відкриття, велике відкриття, до якого в багатьох наша наука ще не доросла” [4, с. 460]. Так на зміну штучній диференціації емоційного і раціонального почав в пізнанні приходити їх синтез – жива етична діяльність думки, т.є. духовне світобачення. Лосєв називає таке бачення вченого дуже точним словом – “*воззрение*”. І дійсно, *воззреть* – означає охопити внутрішнім поглядом в максимально доступній людині повноту. Бо розділення в процесі аналізу цілого на складові його частини, по суті, заміняє предмет дослідження, оскільки частина не є цілим, а об'єднання підвргнутих аналізу частин ні в якій мірі не гарантує відтворення початкової картини оригіналу. Так ніякої, навіть самий досконалий анатомічний атлас, не може забезпечити при самому точному з'єднанні всіх частин тіла його первісне стан, т.є. вдихнути в нього життя.

В такому розумінні синтез виступає не завершальним, а початковим моментом процесу пізнання, постійно присущим йому на всіх етапах його розвитку, а деталі набувають інтересу для дослідження тільки в зв'язку з цілим. В цьому сенсі цілісного підходу.

Література:

1.Іоанн Дамаскин. Три слова в защиту иконопочитания. – Санкт-Петербург: “Азбука-классика”, 2001. 2. Лепахин В. Иконичность. В сб.: Язык священного и современный мир. – М.,2004. 3. Успенский Л.А. Богословие иконы. – М., 2004. 4. Цит. по изд.: Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси. М., 1991.

Блажевич Юрій

старший викладач

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИЙ ІОАНІКІЙ (НИКИФОРОВИЧ-ПОЛОНСЬКИЙ) ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ ПО ВІДРОДЖЕННЮ ПРАВОСЛАВ'Я ПОДІЛЛЯ В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Історія Подільського краю тісно пов'язана з діяльністю православної церкви, яка впродовж століть була оберегом духовності народу, його національної і культурної самобутності. В нинішній період відродження релігійної сфери в Україні та в нашому краї надзвичайної ваги набуває ґрунтовний аналіз історичного розвитку православ'я на теренах Поділля, особливо в зазначені періоди. Як в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст., так і в

кінці ХХ – на початку ХХІ ст., проходив своєрідний “православний ренесанс” і до віковичної прабатьківської віри, як до цілющого джерела, прилучались тисячі й мільйони віруючих, відроджувалися і будувалися нові храми, з’являлися нові релігійні громади. Російська православна церква була однією з найпотужніших конфесій за своїм впливом на широкі соціальні верстви тогочасного українського суспільства. Її діяльність й нині дає цінний історичний матеріал для роздумів і сприяє неупередженим дослідженням сучасної релігійної ситуації в Україні. Спадкоємницею РПЦ виступає нині Українська Православна церква, Предстоятелем якої з 1992 року є Блаженніший Володимир, Митрополит Київський і всієї України, наш земляк, родом із с. Марківці Летичівського району (Хмельницька область). Таке відображення стану зазначеної проблеми нині є надзвичайно актуальним з огляду на розкол українського православ’я в кінці ХХ ст., постійні міжконфесійні конфлікти в різних регіонах держави.

Висвітлюючи вищезазначену проблему, автор цієї публікації звертався до спадщини відомих істориків церкви А. Карташова, І. Смолича, М. Нікольського, Є. Сіцінського, М. Симашкевича, Й. Ролле, І. Сулковського, В. Біднова, М. Кояловича, С. Рункевича, П. Вікула, М. Яворського, А. Трубецького, М. Петрова тощо. Вагомий внесок у дослідження релігійного життя краю внесли сучасні учені і дослідники Поділля Л. Баженов, І. Винокур, В. Вінюкова, О. Завальнюк, А. Зінченко, Є. Зваричук, Ю. Земський, А. Лисий, А. Лубчинський, Є. Назаренко, В. Нестеренко, А. Опря, Г. Осетрова, М. Петров, А. Попович, П. Слободянюк, І. Сесак, В. Смолінський, Ю. Телячий, А. Трембіцький, А. Філінюк, автор цієї статті та інші. Ці дослідження і матеріали сприяли більш глибокому осмисленню державно-церковних відносин в Подільському регіоні в зазначений період.

Відродження православної віри на Поділлі в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. тісно пов’язане з постатями двох визначних церковних діячів – Віктора Садковського та Іоанікія Полонського. Преосвященний Віктор, який в 1793 – 1795 рр. очолював Мінсько – Ізяславсько-Брацлавську єпархію Російської православної церкви, до складу якої входили Поділля і Волинь, вніс великий вклад у відродження православ’я на цих територіях, наवरненні віруючих-уніатів до істинної православної віри, розбудові церковного життя.

Згідно із інформацією архієрея від 28 лютого 1795 року до православ’я приєдналося більше 1,1 млн. осіб, які склали 1607 парафій, а також 1032 священники і 2 монастирі з ченцями [1, с. 363]. Цей процес продовжувався і в наступні роки. Катерина ІІ, дізнавшись про таку ситуацію з донесень Віктора Садковського, 12 квітня 1795 р. прийняла рішення про заснування нової єпархії [2, с. 663] і призначення туди нового архіпастиря в сані єпископа Брацлавського і Подільського, яким став архімандрит Ставропігійального Донського монастиря Іоанікій [3]. 24 роки він займався архіпастирською працею на Поділлі, в складних умовах розбудовував єпархію, турбувався про священнослужителів і прихожан, розвивав духовну освіту, засновував нові монастирі і приходи [4, с. 10-11].

13 травня 1795 року Іоанікія було висвячено у сан єпископа в Московському Великому Успенському соборі. Проте на Поділля він виїхав тільки в липні. Перед цим Іоанікій отримав указ, згідно з яким зобов'язувався прийняти за описом монастирі, відібрані від уніатів, а монастирські церкви освятити за православним чином і негайно доповісти про проведену роботу Св. Синоду. Водночас новому архіпастирю необхідно було звернути особливу увагу на становище монахів та монахинь і вжити відповідні заходи щодо повного облаштування їх побуту, взяти під особистий контроль монастирські господарства [5].

Перший архіпастир Поділля Іоанікій (в миру – Микола Беркут) [6, с. 777], народився у 1742 р. в м. Полонному, що у південно-східній Волині, тому мав прізвище Полонський. Рано втративши батьків, які загинули під час одного з татарських набігів [7, с. 61], він виховувався у дядька, який на зібрані батьком гроші віддав племінника на навчання у Київську духовну академію [8, с. 801]. Закінчуючи її, він прийняв монашество і готувався до викладацької роботи в духовно-навчальних закладах, які тоді стали виникати в усіх єпархіях. Іоанікій спочатку вчителював в смоленській семінарії, потім був законоучителем сухопутного кадетського корпусу в Санкт-Петербурзі. Згодом його було призначено до Тамбова, де він організував і керував духовною семінарією. Здібного адміністратора далі направляють керувати чернечими обителями до Чернігова, Нижнього Новгорода, Москви. В Москві на посаді настоятеля Ставропігального Донського монастиря і члена Московської Синодальної контори Іоанікій довго не пробув. Він, як уродженець південно-західного краю, добре знайомий з місцевими умовами, прекрасно володіючи польською і українською мовами, став гідним кандидатом на єпископську кафедру.

По дорозі з Москви Іоанікій заїхав в Київ до митрополита Самуїла і попросив в нього кілька студентів останніх курсів духовної академії для роботи в його єпархії. Прохання було задоволено і єпископ виїхав з ризницею, трьома студентами і охороною на місце призначення. Згідно з розпорядженням губернатора на кордоні архіпастиря зустріли спеціальні чиновники, і в їх супроводі він прибув в Кам'янець-Подільський [9]. Як пізніше писав церковний історик П.Вікул: “Багато труднощів довелося перебороти новому благоупоряднику церковного життя в Подільській єпархії... Він тут не знайшов ні консисторії, ні семінарії, ні училищ; спочатку навіть не мав де голову прихилити. Мав він тільки перед очима юрми загнаного і зубожілого руського люду, а також принижене і пригнічене православне духовенство, яке не мало ніякої освіти і перебувало у повній залежності від панів-поляків. Все йому потрібно було створювати, облаштовувати, відроджувати, поновлювати та пристосовувати, і все це чинити при найважчих і найнесприятливіших обставинах” [10, с. 8].

Водночас перший архіпастир Поділля, який пройшов церковну службу в декількох єпархіях Росії, незважаючи на своє місцеве походження, чітко дотримувався курсу на забезпечення в регіоні позиції російського самодержавства в духовній сфері. Він прекрасно розумів, що православ'я

необхідно розбудовувати за синодальним зразком, повсюдно запроваджувати російську церковну структуру управління, російські канони, зросійщену церковнослов'янську мову, дотримуватись суворої регламентації церковно-релігійного життя, ввести відповідну систему підготовки служителів культу та виховання підростаючого покоління [11, с. 60]. З введенням заробітної плати духовенству із державної казни, виділенням коштів на утримання релігійних установ, було зроблено рішучий крок до перетворення церкви в державну структуру. Вже на початку XIX ст. витрати на казенне забезпечення духовно-релігійних установ та священнослужителів всіх рангів в Подільській губернії складали близько десяти відсотків усіх видатків [12].

Для архієрейського будинку і консисторії в Кам'янці-Подільському було відведено приміщення колишнього францисканського монастиря. Проте цивільні власті не встигли його підготувати і Іоаникій вирушив до Шаргороду і прибув туди лише 5 жовтня 1795 року. Свого часу у Шаргороді діяв єзуїтський колегіум, а згодом базиліанський монастир і училище. В 1795 році вони були ліквідовані і на їх місці був створений православний монастир. Ця чернеча обитель стала тимчасовою резиденцією першого подільського ієрарха.

Іоаникій розпочав свою діяльність з реорганізації церковного життя в єпархії. Ще перебуваючи в Москві, він вирішив заснувати на Поділлі духовну консисторію, тобто, адміністративно-судовий орган згідно з великоросійським зразком. У травні 1795 року він звернувся з проханням до Синоду про призначення секретарем майбутньої Брацлавської консисторії здібного та ділового чиновника Івана Охтіна, якого знав по спільній праці в Нижегородській консисторії. Указ про призначення Івана Охтіна секретарем консисторії був підписаний 12 липня 1795 року [13, с. 12].

Після прибуття до Шаргороду Іоаникій провів відбір кандидатів на консисторські посади. 7 грудня 1795 року консисторія розпочала свою діяльність і вже на четвертий день отримала завдання від єпископа про відкриття духовних правлінь [14, с. 9]. Вже протягом 1796 р. духовні управління були створені в усіх 13-ти повітових центрах Подільської губернії: Брацлаві, Бершаді, Вінниці, Вербовці, Гайсині, Городку, Кам'янці, Літині, Летичеві, Проскурові, Ушиці, Хмільнику та Ямполі. Кошти на утримання цих церковних управлінських структур надходили з місцевих зборів, які складалися з різних видів мита з прохачів, штрафних грошей, внесків з приходів [15, с. 9-10]. Майже водночас зі створенням духовних правлінь Іоаникій для зручності в керівництві єпархією поділив її на благочинні округи і запровадив спеціальну духовну посаду благочинного або десятиначальника, який ставав керівником низового духівництва.

Поряд з організаційними турботами перший архіпастир Поділля проводив велику роботу по завершенню процесу приєднання уніатів до православ'я. 14 січня 1796 року він доповідав Св.Синоду, що "З Божою допомогою по Брацлавській губернії церкви загальною кількістю 1090 минулого 1795 року в кінці грудня до православ'я приєднанням закінчені" [16, с. 35]. За час свого тривалого правління Подільською єпархією Іоаникій

піклувався про те, щоб духовні пастирі проходили всі щаблі свого служіння. Він турбувався не тільки за громадське й церковне обличчя, а й за моральне життя дорученого йому духовенства, більшість з якого не мала належної церковної освіти. Багато з цих священиків отримали посвяту від уніатських єпископів, інші висвячувалися молдавськими архієреями. Деякі отримували священство в Переяславі та в Києві, або на Поділлі від заїжджих архієреїв [17, с. 13]. Єпископу приходилось засновувати єпархію за вкрай несприятливих умов, коли і православні пастирі, і їх паства знаходились під владою поміщиків іншого віросповідання, перебували в повній від них політичній, економічній і соціальній залежності [18, с. 15].

Необхідно зазначити, що на початку свого правління Павло I за клопотанням Св.Синоду звільнив священнослужителів від тілесних покарань, дещо поліпшив становище вдів священиків і їх дітей, збільшив асигнування на утримання церковних структур і духовних шкіл, заборонив поміщикам використовувати працю віруючих у недільні дні. Царським указом від 1 грудня 1800 р. духовенство і монашество зобов'язувалося виконувати в точності всі законні приписи і розпорядження своїх начальств. Підтверджувалось право архієреїв наглядати за поведінкою священнослужителів різних конфесій. Було встановлено жорсткий контроль архієреїв за церквами і монастирями та за правилами життя і поведінкою монахів різних орденів [19].

Новий духовний керівник Поділля приділяв постійну увагу розбудові монастирського життя. Це робилося в основному за рахунок уніатських монастирів. Вже в 1795 році у підпорядкування православній єпархії перейшли 6 чоловічих і 2 жіночих монастирі. Крім церковних служб, монахи і монашки займалися господарською діяльністю: городництвом, ремісництвом, бджолярством, садівництвом. Землю, сади, млини, ставки, сіножаті зазвичай здавалися в оренду приватним особам на вигідних умовах.

Монастирі не відмовлялись від участі в просвітницькій діяльності. На їх кошти утримувались двохкласні церковно-парафіяльні школи при Брацлавському, Немирівському та Шаргородському монастирях, а при Барському, Гранівському, Головчинецькому і Сатанівському монастирях – школи грамоти [20, с. 34-36]. Штатні монастирі отримували щорічно грошову допомогу від державної скарбниці (біля 14,5 тис. крб.) та від Св.Синоду (1,2 тис. крб.). Під час великих церковних свят чернечі обителі безкоштовно надавали прочанам приміщення для проживання і продукти харчування. Бершадський та Браїловський монастирі утримували богодільні.

Створювані при церковних приходах парафіяльні навчальні заклади були початковою ланкою освіти. Навчання в них продовжувалося від 4 до 6 місяців у селах і до одного року в містах. Дітей навчали переважно польською мовою читати, писати, перших дій арифметики, основ православної віри. Проте найголовніше полягало в тому, щоб навчити їх практичним навичкам для роботи в сільському господарстві, ремісничому виробництві і на промислах.

В духовних училищах вивчали російську мову, географію, історію,

арифметику, природознавство, фізику, малювання. Двері цих навчальних закладів і далі були відкриті лише для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників неукраїнського походження. Тільки окремі сільські діти могли навчатися в одно- та двокласних парафіяльних училищах, яких було обмаль. Зокрема, у 1804 р. по всій губернії функціонувало 21, 1825 р. – 44, в 1830 р. – 47 таких шкіл, де навчалось всього 1133 учні [21, с. 161].

На зламі XVIII-XIX століть сформувалася сітка православних навчальних закладів [22, с. 1-22]. Найбільш важливою з них була створена у 1797 р. і профінансована єпископом Іоаникієм Подільським духовна семінарія. Спочатку вона функціонувала при Свято-Миколаївському монастирі у м. Шаргороді, а пізніше була переведена до м. Кам'янця-Подільського. У 1817 році розпочалася реформа Подільської духовної семінарії. Саме тоді, в ході її реалізації від семінарії відділилося як окрема структура Кам'янецьке духовне училище [23, с. 131-132]. Численні архівні матеріали та публікації містять інформацію про те, що на початку XIX століття стан церковнопарафіяльних шкіл при православних храмах на Поділлі був вкрай незадовільний. Спроби архіпастиря Іоанікія, спрямовані на поліпшення народної освіти, не сприймалися більшістю поміщиків, яким були непотрібні освічені кріпаки.

Необхідно зазначити, що відродження православ'я на Поділлі в кінці XVIII – на початку XIX ст. проходило в дуже важких умовах. З одного боку, неоднозначною була позиція російських самодержців щодо ролі православної церкви в житті суспільства. Якщо, наприклад, Катерина II надавала перевагу цій церкві, то Павло I відновив певні привілеї католикам і греко-католикам, а Олександр I зайняв, в певній мірі, нейтральну позицію щодо всіх релігійних конфесій. Тому першому православному архієрею доводилося діяти відповідно до ситуації.

З другого боку, римо-католики і уніати, а також протестанти, іудеї і старообрядці виступали конкурентами в боротьбі за серця і душі віруючих, в боротьбі за виживання в цих складних суспільно-політичних умовах. Проте, незважаючи на труднощі і перешкоди, Іоанікій добивався поставленої мети, робив все для зміцнення позицій православ'я в регіоні.

Народні перекази наділяють особу Іоанікія найкращими рисами: наскільки він був суворий до себе, настільки ласкавим до інших, особливо жалісливий до вдів і сиріт. Помер архіпастир Іоанікій на 78 році життя і був похований в Іоанно-Предтечинській церкві м. Кам'янця-Подільського. На надгробку про першого архієрея Поділля сказано наступне: “Цей ревний для блага пастви і діяльний пастир, корисний вітчизні і церкві вельмипам'ятний своєю турботою про відродження православ'я в Подільській єпархії, заступництвом убогих і вдів, облаштуванням семінарії...закінчив своє життя 7 лютого 1819 року” [24, с. 150].

Список використаних джерел та літератури:

1. Коялович М. Лекции по истории Западной России. – СПб., 1890. – 431с.
2. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года (дали – ПСЗ – I). – Т. XXIII. – 17318. 3. ПСЗ I. – Т. XXIII. – 17319. 4. Лисий А. Нариси історії Подільської

(Вінницько-Брацлавської) Єпархії. 1795-1995. – Вінниця. – 1995. – 120 с. 5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф. 304. – Спр. 1075. – Арк. 91. 6. К биографии высокопреосвященства Иоанникия, архиепископа Подольского и Брацлавского (1795-1819). // ПЕВ. – 1892. – №42. 7. Якубович В. Высокопреосвященный Иоанникий, первый пастырь Подольский и Брацлавский (1795-1819) // ПЕВ. – 1892. – №4. 8. Веселовский А. Высокопреосвященный Иоанникий, первый православный пастырь Подолии (1795-1819) // ПЕВ. – 1896. – №40. 9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф. 304. – Спр. 1075. – Арк. 96. 10. Викул П. Подольские Архипастыри (1795-1895 гг.). // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1897. – Вып. VIII. – 498 с. 11. Філінюк А.Г. Духовно-релігійне життя Поділля на межі XVIII-XIX ст. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. Вип. 7 – Луцьк, 2002. – 170 с. 12. Кам'янець-Подільський державний міський архів (далі КПДМА). – Ф. 226. – Оп. 79. – Спр. 7141. – Арк. 10. 13. Лисий А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії. 1795-1995. – Вінниця. – 1995. – 120 с. 14. Викул П. Подольские Архипастыри... Вказана праця. 15. Викул П. Подольские Архипастыри... Вказана праця. 16. Смолінський В.І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі. - Кам'янець-Подільський. – 2002. – 116 с. 17. Викул П. Подольские Архипастыри... Вказана праця. 18. Викул П. Подольские Архипастыри... Вказана праця. 19. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 206. – Арк. 111. 20. Лисий А. Вказана праця. 21. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю (Л.В.Баженов, І.С.Винокур, С.К.Гуменюк та ін.). – Хмельницький: Поділля, 1990.; 22. КПДМА. – Ф. 67. – Оп.1. – Спр. 34. – Арк. 1-22. 23. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах // Подольские Епархиальные Ведомости. Прибавление. – 1891. – №7. – С. 131-132. 24. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – Киевъ: Тип.С.В.Кульженко, 1895.

Білошицький Сергій

кандидат історичних наук

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України (м. Київ)

КРИЗА ДУХОВНИХ ОСНОВ ТА СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Перехід українського суспільства з 1991 року до нової формаційної системи соціально-економічних та суспільно-політичних відносин виявився далеко не безболісним для більшості громадян чий світоглядні орієнтири були сформовані ще в радянський період. Уперше за останні сто років українське суспільство опинилося в ідеологічному вакуумі, який можна сміливо назвати “кінцем історії” у тому значенні, яке в 1989 році як політологічне поняття ввів у науковий обіг американський суспільствознавець Ф. Фукуяма. Саме тоді у статті “Кінець історії?”, опублікованій в “The National Interest” [8], і у

своїй наступній книзі “Кінець історії й остання людина”[6] Ф. Фукуяма проголосив, що розпад Радянського Союзу і триумф демократії приводять історію до логічного фіналу.

Історія, відповідно до твердження американського вченого, постійно рухається вперед. У ній бувають відступи, випадкові ривки і повороти, але в цілому кожна нова ера прагне продовжити досягнення попередньої, покращити якість життя. Однак встановлення ліберальної демократії ставить крапку в політичному розвитку держави як феномена, оскільки задовольняє головну потребу людини – визнання її самоцінності з боку суспільства, що демобілізує бажання суспільства і людини боротися за нові форми політичної самоорганізації. Досягнення ліберальної демократії, на думку Ф. Фукуями, роблять її “завершенням ідеологічної еволюції людства” та “остаточною формою самоврядування” [6, с. 8]. Це підтверджує й остаточний відхід з історичної арени основних опонентів ліберальної демократії – фашизму і комунізму.

Таким чином, доля сучасної людини – підтримка існуючих форм політичного буття, оскільки вони не мають розумної і реальної альтернативи. Це припускає різке звуження дискурсу політичної дискусії і перенесення теми боротьби політичних ідей винятково у сферу минулого. Людина повинна змиритися з незворотністю сучасних соціальних змін й адаптуватися до них – іншого не дано. Вона звільняється від обговорення «проклятих питань» і пошуків сенсу. Її задача – просто жити.

Тоді погляди Ф. Фукуями у багатьох науковців викликали моральне неприйняття й інтелектуальний протест. Здавалося, неможливо вихолостити з людської натури мріяння, нехай навіть й утопічні, та дух експериментаторства. Однак після 17 “пострадянських” років уявлення багатьох експертів про пророцтва американця різко змінилися. Сьогодні доводиться визнати, що багато в чому він аж занадто мав рацію. І, швидше, не в тому, що знайдено остаточний рецепт благополуччя людства, але в тому, що інтелектуальна політична творчість на величезних просторах завмерла, виродилася, деградувала і стала контрпродуктивною.

Однак для констатації або спростування цього нам необхідно згадати основні віхи становлення сучасного українського соціуму. Короткий історичний екскурс у не настільки далеке минуле нашої країни демонструє, що на зорі ХХ сторіччя українське суспільство марило ідеями національного відродження і величі “Самостійної України” Миколи Міхновського; Українська революція 1917 – 1920 р. проголосила на своїх прапорах гасла соціалізму, обгорнутого в національний одяг; трагічні двадцяті і тридцяті, незважаючи на страшні жертви, були сповнені пафосу індустріального ривка і масової освіти; фатальні сорокові продемонстрували світові зразок небувалої мобілізації суспільства на боротьбу за виживання у битві цивілізаційних гігантів; п’ятдесяті символізують наївну віру у швидку побудову комуністичного суспільства; шістдесяті – віру в прогрес, науку і гуманізм; сімдесяті позначені боязкими дисидентськими очікуваннями конвергенції двох світових соціальних систем; вісімдесяті – свято ідеології

відновлення, повернення до “соціалізму з людським обличчям” і загальнолюдськими цінностями; дев’ятості – уроки ліберальної демократії і ринкової економіки.

Кожен період висував на передній план нові задачі і нових виконавців. “Героями нашого часу” встигли побувати революціонери-бомбісти і комісари в запорошених шоломах, стахановці і челюскінці, вчителі і лікарі, архітектори й інженери, вчені і поети, космонавти і спортсмени, партійні функціонери і неформальні лідери. Висока соціальна горизонтальна мобільність, і особливо вертикальна, давала шанс практично кожній людині робити дивовижні траєкторії переміщення в суспільстві, доторкатися до влади і починати життя заново, відчувати себе учасником та суб’єктом історичних подій. Існувало безліч ліфтів, по яких обиватель міг підніматися на більш високий рівень суспільної ієрархії. Найрозповсюдженіші з них – освіта, наука, армія, комсомол, партія, профспілки, громадські організації, мистецтво, література, журналістика, спорт, професіоналізм та багато іншого. Практично будь-який громадянин, користуючись цими ліфтами, міг вирватися за межі того соціального простору, у якому він народився і виріс, досягти нових обривів самореалізації і самоствердження.

Однак із середини 90-х років українське суспільство почало відчувати зниження градусу громадського життя. Місце героя нашого часу міцно зайняв тип ділової людини з напівпрозорим минулим (таємницею першого мільйона), але впевненим майбутнім. Цей тип людини, що уособлює гібрид бізнесмена, чиновника, політика, кримінального авторитета і представника спецслужби, заявив про повну й остаточну перемогу нового суспільно-економічного ладу – неолібералізму, у якому він є одноосібним хазяїном усіх ресурсів, у тому числі і трудових, котрі представлені рештою населення країни.

Ця людина, або точніше, “надлюдина”, використовуючи залежні від неї інформаційні ресурси, послідовно дискредитувала всі існуючі політичні ідеології, що ставили б під сумнів легітимність її влади. Якийсь час “надлюдська” еліта підживлювала суспільство ілюзіями торжества ліберальної (соціальної, правовий) демократії, однак катастрофа “помаранчевої” революції зруйнувала і ці міфи, позбавивши розгромлений народ віри в європейський інтернаціонал, так само як і в будь-яку іншу форму соціальної солідарності. Сьогодні перехідний період завершений. Економічна і політична піраміда влади в державі вибудована. Тонке загравання з масами втрачає первісний сенс. Соціальна структура суспільства оголена і канонізована.

Сукупність “над людей” не просто знайшла спільну мову між собою – вона остаточно і, схоже, безповоротно оформилася в окрему касту, яка контролює основні ресурси країни, виступає від імені країни, представляє в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і є відділеною від всіх інших співвітчизників системою нездоланих переборок, фільтрів і перешкод.

Нещодавно досить однорідне (у соціально-економічному відношенні)

суспільство виявилося добротно розділеним на два практично не сполучених соціальних організми – самовідновлювальні еліти та “соціальне дно”, в основі диференціації яких закріплений навіть не класовий принцип, а, швидше, з огляду на вітчизняну аграрну ментальність, – станово-класовий.

Можна констатувати, що представники правлячих еліт утворили нову “номенклатуру”, яка досить стійко відтворюється. У її середовищі склалися традиції визначених відносин, у тому числі і між поколіннями, коли діти вищих чиновників, політиків, менеджерів і бізнесменів автоматично стають студентами привілейованих вітчизняних і закордонних вузів, а далі стартують відразу з високих, престижних керівних посад. Потім, подібно до номенклатури радянського часу, вони можуть переміщатися з державного апарату керування в офіси комерційних структур і назад.

Вперше за останні сто, а можливо, і більше років ні філософія буття індивіда, ні його реальна діяльність не впливають на його соціальну вертикальну мобільність. Представники соціально-станових еліт практично ні за яких обставин не випадуть із привілейованої обойми, у той же час представники соціальних низів позбавлені реальних легітимних механізмів входження у вищі прошарки суспільства. Доля останніх – виконання рядових або епізодичних соціальних ролей із сильним перекосом у бік повинності і дефіцитом реальних прав.

В українських містах динамічно розвивається тільки інфраструктура, що обслуговує еліти (казино, ресторани, оздоровчі центри, автосалони і т. д.), і стрімко руйнується інфраструктура підтримки соціальних низів (жеки, лікарні, школи). У міському ландшафті співіснують відгороджені елітні неонові “мегаполіси”, що надійно охороняються, і погано освітлені квартали “соціального гетто”, населення якого до того ж постійно відчуває страх з приводу можливої втрати і цього притулку через несплату комунальних платежів.

Громадянин України, що живе в демократичній, правовій і соціальній державі, якщо він не належить до привілейованого стану, ніколи не зможе на рідній землі переступити поріг багатьох громадських закладів (наприклад, клубів, салонів-магазинів), розрахованих тільки на людей вищого сорту. Його доля – скромна вертикальна і горизонтальна міграція в рамках своєї соціальної резервації. А по суті – імітація життєвих перспектив, безглузда праця, сурогат життєвих стандартів.

За даними офіційних джерел, сучасний стан 358 найбільш багатих мільярдерів дорівнює загальному багатству 2,5 мільярдів жебраків, які складають 45 відсотків населення планети [2, с. 46]. Отже, сучасній економіці зручніше обслужити усього кілька сотень або тисяч представників олігархічних кланів – прибуток буде більшим, ніж при орієнтації на мільярди незможних соціальних споживачів.

“Принцип задоволення” для одних повинний окупатися нелюдяно жорстоким “принципом реальності” для інших, котрі не належать до обраних. Як зазначив російський філософ О. Панарін, “безмежна воля ліберальної меншості повинна бути забезпечена безмежним поневолюванням

“неліберальної” більшості” [3, с. 171].

Однак найдраматичніше – не вищевказана соціальна диференціація суспільства, а той факт, що нова соціальна структура, яка зміцнилася в Україні, майже цілком блокує як сьогодні, так і в доступній для огляду перспективі скільки-небудь значимі соціальні зміни, оскільки вона сама є результатом глобалізаційних процесів у світовій економіці та політиці.

Дане становище не є виключно українською або “есенгівською” проблемою. Це – загальна, глобальна тенденція, яка лише знайшла на пострадянському просторі свій, можливо, найразучіший прояв внаслідок різкого зниження інерційного опору колись традиційного суспільства.

Крім того, у країнах “молодої демократії”, до яких зараховують й Україну, глобальна метрополія реалізує не імітаційну, а дискримінаційну модель суспільних відносин: на світовій периферії освоюють експеримент капіталізму, звільненого від усіх домішок соціальної відповідальності, що поки ще відкидається в країнах “цивілізованого центру”.

Україна як геополітичне явище так і не змогла стати самостійним суб’єктом встановлення світового порядку. Межа мріянь вітчизняних еліт полягала в інтегруванні тільки їх, а не всього українського суспільства, у систему євроатлантичних відносин на правах представників метропольної влади на тубільних територіях. Мріяння, схоже, виправдалися, і ми стали свідками, як народжені у період перебудови національні еліти трансформувалися в інтернаціональні, споживацькі стосовно земляків, але корисні для підтримуючого їх глобального Заходу.

Як результат базисом країни стала тіньова (кримінальна, напівкримінальна, “сіра”) економіка з елементами псевдоринку, деіндустріалізації і рабської праці, що дозволяє правлячим династіям одержувати надприбутки, а решті населення самостійно вирішувати проблеми виживання. Отже, надбудовою сучасної України стала настільки ж тіньова демократія, яка передбачає використання зовнішньої форми демократичного процесу для приховання глибоко недемократичної і навіть антидемократичної суті цього процесу. У результаті єдиною формою політичної участі для представників соціального дна залишилося голосування на виборах, без права самому зайняти домінуюче положення в системі державної або регіональної влади.

Життя «на дні» позбавлене позитивних стимулів і мотивів. Учителю другої категорії немає сенсу удосконалюватися й атестуватися на вчителя першої категорії, а слюсарю нема чого підвищувати свою розрядність, оскільки матеріальний виграш від цього носить символічний і навіть образливий характер. Сьогодні більшість громадян України втратили інтерес до “маневрів” Кабміну навколо збільшення розміру зарплат, оскільки якось вижити вони зможуть і мінімальних зарплатах, а жити по справжньому не зможуть і на підвищених.

Люди свідомо або підсвідомо розуміють, що в сучасному житті утрачене відчуття життєвої і соціальної перспективи, зруйновані “соціальні сходи”. Їм не треба пояснювати, що якщо навіть ти здобув вищу освіту,

захистив дисертацію або одержав офіцерське звання, то це ще не означає, що ти станеш багатим або хоча б проживеш життя гідно. Як наслідок – немає ніякого сенсу рости дітей, облаштовувати побут, організовувати життя навколо себе. Єдине, що залишається, – це обгородитися і побудувати для себе віртуальний світ філософського або міщанського благополуччя.

Наведені соціальні трансформації до невпізнанності змінили звичні картини життя у сфері масової свідомості і колективної поведінки. Переважна частина населення переживає найсильнішу фрустрацію, задаючи нові параметри маргінального способу буття. У середовищі соціологів прийнято відзначати такі соціокультурні установки сучасної масової людини:

1. Орієнтування на матеріальне споживання, нехай навіть найнижчого рівня.
2. Постійне звуження поля соціального інтересу аж до повної одномірності, однофункціональності; перетворення людей у «площинні фігури», позбавлені глибинних вимірів.
3. Надзвичайна пластичність, здатність адаптуватися до будь-яких соціальних змін. Населення практично може витримати все. Воно в принципі готове спускатися усе глибше вниз по сходам архаїзації і примітивізації, але виживати у будь-якому варіанті. (Причому технологічний розвиток в одній сфері, скажімо, Інтернет і домашня електроніка прекрасно поєднуються з рабською і вкрай непродуктивною працею на присадибних ділянках та хижачькими заготівлями “дарунків природи” у лісах у душі доісторичної людини.)
3. Віртуалізація, тобто найчастіше неусвідомлене входження у світ усякого роду “симулякрів”, штучних міфологем, що не мають прямих зв’язків з реальністю об’єктивною; як зовнішній прояв цього – підпорядкованість засобам масової інформації.
4. Зняття будь-яких моральних питань, загальна відсутність регулюючих функцій моральної свідомості; аномія.
5. Преклоніння перед будь-якою владою, навіть у ситуаціях відносної волі вибору.
6. Культурна невимогливість і готовність спожити будь-який культурний ерзац [5, с. 66].

Підхлює трансформацію свідомості і дивовижна за масштабами підміна функцій основних державних та соціальних інститутів, що свідчить про глобальну антисистемність сформованих в Україні правил суспільного буття. Вектор інтересів маргіналізованих громадян практично діаметрально протилежний задекларованим функціям усіх державних структур. Все частіше можна зустріти представників правоохоронних структур, що йдуть в органи не для того щоб відстояти закон, а для того щоб одержати можливість надавати тіньовому секторові не безкоштовні послуги. Все частіше чиновники використовують службове становище для просування інтересів династичного бізнесу. Все частіше можна зустріти лікарів, що бажають лікувати здорових “нових українців”, але не захочуть надати медичну допомогу хворим, що страждають на так звані “соціальні” хвороби. Нікого не дивує, що вузи торгують дипломами, вчені – дисертаціями, департаменти – ліцензіями, військові – зброєю, а судді – вирокami. Це – аксіоматика нашого життя, яку діти засвоюють вже в молодших класах.

У суспільстві відбувся радикальний перегляд оцінок ролі злочинності. Фактично переборено протиставлення злочинності і моральності, оскільки

злочинний світ залишається одним із небагатьох діючих соціальних ліфтів, які дозволяють молоді у своїх фантазіях прорватися до еталонної якості життя. Злочинність стала нормою життя сучасного суспільства, відхилення від неї – рідкісний виняток. Суспільство вже безсиле боротися зі злочинністю. У ньому все відбувається під знаком злочинів. Навіть, як зауважив філософ О. Зинов'єв, “незлочинні дії людей відбуваються за законами злочинності” [1, с. 342]. Крім того, злочинність як телегенічне видовище активно використовується політтехнологами для відволікання людей від соціальних проблем.

Остаточно зруйнований такий важливий соціальний інститут як родина. Нуклеарна родина, яка характерна для традиційного суспільства, вмерла в силу економічних і соціокультурних факторів. У той час, коли представники еліт розглядають шлюби як ділові, внутріштанові угоди, що збільшують прибутковість своїх проєктів, соціальні низи, будучи неплатоспроможними, всіляко ухиляються від непосильного тягара по утриманню родини і “квітів любові”. Міжштанові шлюби стають екзотичною рідкістю і не впливають на загальну катастрофічну ситуацію.

Крім того, у ситуації непомірно роздутого егоцентризму, властивого молоді, вихованої в душі суспільства споживання, сфера людських відносин переорієнтується на короткочасні контакти, що не припускають установлення стабільних, взаємозобов'язуючих відносин. Середня тривалість життя молодих родин (у тому числі і незареєстрованих шлюбів) становить 1 – 3 роки, після чого сімейний проєкт, як правило, розпадається у результаті своєї внутрішньої беззмістовності.

Нуклеарна родина поступається місцем новим міжособистісним відносинам у сексуальній сфері, які можна назвати «мережними». Усе більш розповсюдженими стають такі відносини між чоловіками і жінками, коли вони розглядають один одного як партнерів-попутників на визначений період без установлення взаємних зобов'язань. При таких відносинах і чоловіки, і жінки можуть одночасно мати паралельно декількох партнерів для проведення дозвілля, одержання матеріальної і психологічної допомоги, реалізації сексуальних потреб. Однак подібні «мережні родини» не в змозі вирішити демографічну проблему, що закладає в основу сучасного українського суспільства демографічну бомбу, рівну за руйнівною силою декільком голодоморам 1932-1933 років.

Остаточно і безповоротно розгромлений такий найважливіший соціальний інститут, як школа. Злидарюючі вчителі, допотопні педагогічні технології у сукупності з втратою освітою функції соціального ліфта і надпотужним впливом на підлітків телебачення перетворили школу в механічний нагромаджувач тих, кому від 6 до 17 років. Єдина мета подібної конструкції – утримання дітей та підлітків від інтеграції в антигромадські структури шляхом “зв'язування” їхнього вільного часу уроками і домашнім завданням. Як результат – сьогодні в школах верховодять лідери асоціальних настроїв, що “практикуються” на однітках не на вулицях, а прямо в навчальних аудиторіях.

Подібна школа завдає тільки травматичного впливу на тих учнів, які сприймають навчання всерйоз. “Виняткові” діти, що із задоволенням читають, добре вчаться у школі, виявляють високу креативну активність, як правило, соціально абсолютно безпомічні: вони можуть існувати тільки в штучному середовищі, створеному батьками. Зрозуміло, що рано або пізно це середовище руйнується – звичайно із катастрофічними для особистості дитини наслідками.

Соціолог С. Переслегін стверджує: “Нинішній відмінник взагалі не буває в реальному світі і не здатний там вижити. Він знає і (теоретично) вміє більше за своїх однолітків, але справляє враження менш розвиненого, менш дорослого, значно більш залежного” [4, с. 524].

Список зруйнованих або перекручених новими реаліями соціальних та державних інститутів, покликаних апіювати захищати і розвивати суспільство, можна продовжувати до безкінечності. Це армія і наука, спорт і профспілки, охорона здоров'я і захист дитинства, проектування майбутнього і багато, багато чого іншого. Колись ефективна імунна система українського суспільства сама перетворилася на загрозу для його фізичного виживання.

Сьогодні в Україні відбувається те, що політолог Р. Шайхутдінов називає “втратою народу” [7, с. 54]. Загальна культурна деградація торкається як представників соціальних низів, так і еліт. Місцеві еліти демонструють байдужість до проблем свого населення, котре незабаром почне через голови своїх «легітимних» лідерів апелювати до світової громадськості з проханням узяти на себе відповідальність за народ, який залишився в живих. Дуже скоро для багатьох політиків стане зрозуміло, що власна влада, самостійність країні не потрібні, а народ цілком влаштовує зовнішнє керування. При збереженні зовнішніх ознак державності правлячі еліти будуть виконувати лише функції місцевої влади, а реальні владні функції остаточно перемістяться у Брюссель, Вашингтон або, гіпотетично, у Москву.

Таким чином можна підсумувати, що духовна криза та світоглядна маргіналізація українського суспільства має наступні прояви та наслідки для суспільного життя.

– Відчувається звуження дискурсу політичних дискусій. Завдяки зусиллям ЗМІ всі ідеології, крім ліберальної, послідовно дискредитуються. Лібералізм розглядається в якості безальтернативного вчення, яке має скласти основу світогляду «нової» людини.

– Доволі однорідне в радянський період (у соціально-економічному відношенні) сьогодні українське суспільство виявилось розділеним на два практично не сполучених соціальних організми – самовідновлювальні еліти та “соціальне дно”, в основі диференціації яких закріплений навіть не класовий принцип, а, швидше, з огляду на вітчизняну аграрну ментальність, – станово-класовий.

– Нова правляча еліта фактично оформилася в окрему касту, яка контролює основні ресурси країни, виступає від імені країни, представляє в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і є

відділеною від всіх інших співвітчизників системою нездоланих переборок, фільтрів і перешкод.

– Нова соціальна структура, яка зміцнилася в Україні, майже цілком блокує як сьогодні, так і в доступній для огляду перспективі скільки-небудь значимі соціальні зміни, оскільки вона сама є результатом глобалізаційних процесів у світовій економіці та політиці.

– У країнах “молододі демократії”, до яких зараховують й Україну, глобальна метрополія реалізує не імітаційну, а дискримінаційну модель суспільних відносин: на світовій периферії освоюють експеримент капіталізму, звільненого від усіх домішок соціальної відповідальності, що поки ще відкидається в країнах “цивілізованого центру”.

– Межа мріянь вітчизняних еліт полягала в інтегруванні тільки їх, а не всього українського суспільства у систему євроатлантичних відносин на правах представників метропольної влади на тубільних територіях.

– Надбудовою сучасної України стала “тіньова” демократія, яка передбачає використання зовнішньої форми демократичного процесу для приховання глибоко недемократичної і навіть антидемократичної суті цього процесу. У результаті єдиною формою політичної участі для представників соціального дна залишилося голосування на виборах, без права самому зайняти домінуюче положення в системі державної або регіональної влади.

– Значна частина українського суспільства свідомо або підсвідомо відчуває, що в сучасному житті утрачене відчуття життєвої і соціальної перспективи, зруйновані “соціальні сходи”. Переважна частина населення переживає найсильнішу фрустрацію, задаючи нові параметри маргінального способу буття.

– Підхльостує трансформацію свідомості і дивовижна за масштабами підміна функцій основних державних та соціальних інститутів, що свідчить про глобальну антисистемність сформованих в Україні правил суспільного буття. Вектор інтересів маргіналізованих громадян практично діаметрально протилежний задекларованим функціям усіх державних структур та суспільних інститутів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зиновьев А.А. Глобальный человек. — М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. — 459 с.
2. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализация: атака на процветание и демократию. / Пер. с нем. — М.: Альпина, 2001. — 335 с.
3. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. — М.: Алгоритм, 2003. — 560 с.
4. Переслегин С.Б. Самоучитель игры на мировой шахматной доске. — М: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2006. — 619 с.
5. Покровский Н. В зеркале глобализации // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: Сб. — М.: ООО “Издательство “АСТ””, 2004. — С. 54-74.
6. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. М.Б. Левина. — М.: ООО “Издательство “АСТ””, 2004. — 588 с.
7. Шайхутдинов Рифат. Современный политик: охота на власть. — М.: Издательство “Европа”, 2006. — 616 с.
8. Фукуяма Фрэнсис. Конец истории? — Фонд “Либеральная Миссия”. — <http://www.liberal.ru/article.asp?Num=45>.

МИТРОПОЛИТ ВОЛОДИМИР – ПАСТИР, ВЧИТЕЛЬ, ПАТРІОТ

Наш інститут з 2003 року носить ім'я Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира, проте далеко не всі знають про життя і діяльність цієї непересічної особистості, нашого сучасника.

Митрополит Володимир (Віктор Маркіянович Сабодан) народився 23 листопада 1935 року в с. Марківці Летичівського р-ну Хмельницької області в родині селянина. Ще з дитинства Владика обрав свій життєвий шлях – служіння Богові і людям. Отримав ґрунтовну богословську освіту (Одеська духовна семінарія, Ленінградська духовна академія, аспірантура Московської духовної академії), захистив кандидатську та магістерську дисертації, має докторський науковий ступінь.

Владика – талановитий церковний діяч, педагог, дипломат, вчений. Він викладав в Одеській духовній семінарії, був ректором Московських духовних шкіл – академії та семінарії (у часи, коли в СРСР існували тільки 2 православні духовні академії – в Москві та Ленінграді). Авторитет Митрополита Володимира дуже великий і за кордоном – він працював у ЮНЕСКО, на Конференціях Європейських і Церков, у Всесвітній Раді Церков; він – академік та почесний доктор престижних міжнародних інститутів, академік Академії інформації при ООН, Міжнародної кадрової академії Ради Європи ЮНЕСКО. Як видатного церковного лідера було обрано Почесним головою Оргкомітету ООН щодо святкування 2000-річчя Різдва Христового. У 1992 р. Блаженніший Володимир став першим соборно, вільно, демократично, відповідно до церковних та етичних норм обраним Предстоятелем Української Православної церкви. За роки його предстоятельства українське Православ'я досягло могутнього злету, стало провідною силою в суспільстві, набуло величезного морального авторитету. Завдяки старанням Владики в Україні, яка перебуває на шляху духовного відродження, збільшується кількість церковних громад, відкриваються нові храми; Церква через свої благодійні програми та акції активно впливає на суспільство, сприяє гуманізації його пріоритетів, оптимізації соціального клімату; зростає робота з майбутнім нації – молоддю.

Митрополит Володимир – людина високої культури, багатогранних душевних обдарувань і разом з тим – євангельської простоти та смирення; його стиль керівництва – максимальна близькість до народу, тісне спілкування з ним. Владика має світську юридичну освіту, володіє французькою мовою, пише вірші, є автором багатьох наукових богословських праць.

В одній невеликій статті неможливо передати розмаїття і глибину духовного світу Митрополита Володимира, значення його пасторської діяльності. Розповідь про Владика хочеться закінчити цитатою з одного його

звернення до студентської аудиторії, що яскраво характеризує духовну і житейську мудрість Первопастира української землі: “Життям своїм, працею, молитвою, знанням, загальним розвитком зміцнюйтесь й удосконалюйтесь, щоб життя ваше було і корисним, і радісним... Любіть свій народ, його прекрасні традиції, вивчайте його історію. Виховуйте себе естетично. Світ щиро наділений красою. А вона багатолита: це і добрий погляд, і м’якість інтонації, і душевна чуйність. Краса – це рух хмарин, це квітка у склянці, звуки рояля, вірші, картини... Любіть свою Батьківщину, бо це так природно, як любити свою рідну матір. І моліться, щоб Бог дарував мир і розквіт нашої країні, щастя і добробут нашому народові, а нам – сил служити їм до останніх днів своїх.”

Студентський та викладацький колектив пишається тим, що інститут носить ім’я нашого славетного земляка, людини світового визнання, який своїми молитвами оберігає духовний світ українського народу.

Протоієрей Степан Кньовець
Священик Хмельницької єпархії Української Православної Церкви

ЦЕРКВА І ПАТРІОТИЗМ

Любіть наш народ, чесно і з гідністю виконуйте свій громадянський і патріотичний обов’язок.¹

З самого початку існування Церкви Її відношення до патріотизму та націоналізму часто ставало каменем спотикання для світської влади, фактором напруження відносин Церкви та держави. А останнім часом дуже часто чуються закиди в сторону Церкви про непатріотизм, недбалість до національного питання і т. д. В зв’язку з цим приходиться раз по раз повертатись до цієї теми.

Відношення різних релігійних організацій до даного питання коливається від космополітизму, коли рахують себе “громадянами світу”, до крайнього націоналізму, коли нація ставиться навіть на перше місце у віровченні. В цьому ряду окремо стоїть відношення Свідків Ієгови до патріотизму. В їх віровченні закладено те, що в них одне громадянство – підданство “Божому урядові”, тобто Свідкам Ієгови. Всі останні, хто не є Свідком – член світу Сатани. Цей світ Сатани, як вказують самі Свідки, складається з:

1. “фальшивої релігії”,
2. “політичних урядів”,
3. “комерційної системи”. [1, с. 209-210].

¹ Новая милость Божия. (Слово перед началом нового учебного года, произнесенное в Академическом храме в 1978 г.) // Владимир (Сабодан), Митрополит Киевский и всея Украины. Слова и речи.- К., 1997.

І для того, щоб бути справжнім Свідком Ісгови, підданим того “Божого уряду”, вірні повинні “...показати Богові Єгорі, що ви є за Його новою системою, і що ви не є частиною цього світу. ... Бути за Божою новою системою значить уникати всіх практик, яких Бог осуджує, і які не будуть практикуватись під Його праведною новою системою” [1, с. 216]. Виходячи з цього, Свідки Ісгови відмовляються від виявів патріотичних почуттів, шанобливого ставлення до державної символіки, відмовляються від служби в силових структурах держави, оскільки це все, по їхній думці – вияв служби світу Сатани.

Все це – як космополітизм, націоналізм і т.д. чуже Православній Церкві. Її відношення до національного питання взагалі найкраще окреслене В.Соловйовим, котрий писав, що вирішення питання народності в Церкві знаходиться в апостольському вченні про Церкву як про живе тіло Христове, згідно котрого, все християнське людство являє собою один всесвітній організм, в котрому кожен орган (окремо взятий народ) знаходить вільне місце і для свого особистого життя, доповнюючи інші органи і сам доповнюючись [2, с. 269]. При цьому слід зазначити, що всі ці органи, тобто народи, хоча і різні, але рівні у відношенні до Бога – “нема ні еллина, ні іудея, ні обрізання, ні не обрізання, варвара, скіфа, раба, вільного, та всі і уві всьому Христос” (Кол.3:11). Згідно цього в Церкві нема місця ні космополітизму, ні націоналізму.

Та здоровий патріотизм, котрий не переходить в націоналізм, не тільки допускається в Церкві, але і є невід’ємною частиною життя православного християнина. Пастирське богослов’я зазначає як настанову для священника, що як неможливо стверджувати, що любиш Бога, якщо не маєш любові до ближнього, так неможливо полюбити Небесну Вітчизну, Царство Боже, не маючи глибокого досвіду глибокої, щирої любові до земної Батьківщини. З рідною країною та її народом людина зв’язана нерозривними узами з самого свого дитинства, духовний досвід її співвітчизників щедро наповнює її душу. Як сказав покійний Святійший Патріарх Пимен на одному із випускних актів в Московських Духовних Школах: “Любовь пастыря должна простираться и на земное Отечество наше, которое для православного христианина есть Земля святая, освященная могилами отцов, а еще более – подвигами героев, страстотерпцев, святителей, преподобных и других подвижников духа ... Ревнуня о достижении Небесного Отечества, они любили и Отечество земное и многими заботами о его устроении возвели свой патриотизм – эту естественную потребность сердца – в христианскую добродетель” [3 т. 8, с. 148].

І дійсно, з апостольських часів і донині неможливо представити собі істинних християн, котрі б не возносили молитви за свою країну, народ, життя котрих було б ізолюване від життя співвітчизників, представляючи собою щось зациклене саме в собі, самодостатнє.

Прикладів вияву патріотизму достатньо і в історії нашої Церкви. Це, зокрема, і преп. Сергій Радонезький, котрий благословив на захист Вітчизни своїх ченців, котрі відомі нам як Пересвіт і Ослябя; це і наші українські

лицарі – запорізькі козаки, православ'я котрих поєднувалось із щирим патріотизмом. Часто самі священники, керуючись любов'ю до ближнього і виконуючи свій патріотичний обов'язок, страждали і гинули в часи лихоліть. Ось тільки деякі приклади:

Війна з французами 1812 р. “Государь Император, по представлению генерал – фельдмаршала Князя Михаила Илларионовича Голенищева – Кутузова Смоленского, “ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕ изволил пожаловать орден Св. Великомученика Георгия 4-го класса священнику 19-го Егерского полка Васильковскому за то, что он, находясь в сражении при Малом Ярославце, шел впереди полка со Св. крестом и примером своего мужества поощрял воинов к поражению неприятеля, причем он получил рану пулею в голову; сверх того отличился он подобным же поступком в сражении при гор. Витебске, где также ранен в ногу”. Вследствие тяжелых ран и контузии доблестный пастырь не вынес трудностей далекого похода и скончался во Франции 24 ноября 1813 г. [4, с. 376]. В бою 9 листопада 1812 р. при місті Забеліні був захоплений в полон священник Серпуховського уланського полку о. Василій Скляревський, котрий був тяжко ранений ударом шаблі при сповіді помираючих [4, с. 408].

Кримська війна, оборона Севастополя: 1855 р. Анастасій, ієромонах Свято- Троїцької Сергієвої Лаври. 28 червня поступив ординатором в 6 – й польовий госпіталь. Під час битви на річці Чорній знаходився на головному перев'язочному пункті, де перев'язував поранених, проводив операції, втішав помираючих. В грудні помер від тифозної гарячки в Сімферополі [4, с. 181].

Перша світова. 16 жовтня 1914 р. під Севастополем загинув священник корабля “Прут”, ієромонах Бугульминського монастиря, 70-ти річний старець Антоній (Смирнов). Коли “Прут” почав тонути, о. Антоній стояв на палубі і осіняв Святим Хрестом свою паству, котра в хвилях боролась зі смертю. На пропозицію сісти в човен, відповів відмовою, щоб не відняти шансу на спасіння у свого ближнього. Після чого облачившись в ризи, знову вийшов на палубу і до самої останньої хвилини осіняв свою паству Св. Хрестом, молячись за її спасіння. Посмертно нагороджений орденом Святого Георгія 4-го ступеню [4, с. 285]. А про приклади патріотизму і жертвовності вірних чад нашої Церкви в роки революції, Великої Вітчизняної війни, сказано досить багато.

Та в питанні про відношення Церкви до патріотизму, треба завжди мати на увазі ту межу, перетнувши котру патріотизм перетворюється на націоналізм, котрий є недопустимим в Церкві, про що нам засвідчує осудження на Константинопольському соборі 1872 р. болгар як єретиків за бажання ввести розділення в Церкві за національними ознаками. Якщо глибоко вникнути в суть націоналізму, відкинувши в сторону всю зовнішню мішуру, то побачимо, що націоналізм – це вчення, в котрому на місце Бога поставлена нація, тобто по суті – ідолопоклонство.

Церква весь час свого існування осуджувала любі події, котрі несли горе і біль людям любих національностей, навіть якщо ці події прикривались патріотичними гаслами, релігійною чи національною необхідністю. Це

виразно видно на прикладі відношення до різних погромів. Після Кишинівського погрому 6 квітня 1913 р., під час котрого було убито 45 євреїв і 74 тяжко поранено, постраждало легко близько 350 людей, Волинський єпископ Антоній (Храповицький) в житомирському кафедральному соборі 20 квітня різко сказав про погромників: “Под видом ревности о вере они служили демону корыстолюбия. Они уподоблялись Иуде: тот целованием предавал Христа, омраченный сребролюбия недугом, а эти, прикрываясь именем Христа, избивали его сродников по плоти, чтобы ограбить их стяжания.... Так поступают людоеды, готовые на убийство, чтобы насытиться и обогатиться” [5, с. 189].

А ось приклад нашого земляка, клірика кафедрального Різдва Богородиці Проскурівського собору протодіякона Климента Кучаровського. 18 лютого 1919 р., спасаючи єврейські сім'ї під час погрому, вчиненого гайдамаками отамана Симоненка, він одночасно пробував врозумити погромників, вбачаючи в їх діях грубе порушення євангельських принципів і християнської моралі. Ввечері того ж дня о. Климент був з особливою жорстокістю вбитий погромниками... Варто уваги те, що серед надписів на пам'ятникові жертвам погрому є імена не євреїв, котрі постраждали, захищаючи єврейське населення від погромників.

Досить яскравим прикладом того, як Православна Церква ставиться до патріотів, котрі положили своє життя за свій народ, є замітка “На казацких могилах” в “Волинських Єпархіальних Відомостях”, цитати із котрої приводжу:

“17 и 18-е июня были днями великих религиозно-патриотических торжеств – всенародного заупокойного поминовения доблестных казаков, павших в битве под Берестечком, и закладки храма-памятника над братской могилой. Уже 16-го июня на казацкие могилы начал собираться народ. Пришли крестные ходы: из Почаева, Луцка, Загорова и Олыки...”

“По прибытии процессии началась вселенская панихида, которую совершал о. Виталий с сонмом духовенства. После первой статьи о. Виталий произнес проповедь. Он вкратце передал историю мужественной смерти казаков и говорил, что казацкие могилы – это Голгофа, на которой была принесена жертва за благо малороссийского народа...”

“Совершен был чин закладки храма – памятника. В конце богослужения Владыка произнес воодушевленное слово, в котором, обращаясь к воинам – казакам, призывал их одушевляться примером доблестных запорожцев, мужественно павших за православную веру и родной народ...” [6, №27]. Особливо хочеться наголосити, що все, описане в даній замітці, відбувалось в 1910 році.

Нам зараз потрібно усвідомити і завжди пам'ятати, що християнство, котре не являється національною релігією ні для одного народу світу, бо в його центрі не національна ідея, а ідея спасіння, однак не тільки допускає, але і освячує справжній патріотизм, національну самобутність. Християнство і, зокрема, Православ'я – як основна релігія українців – освятило національні інтереси, національні ідеї, традиції, сповнивши їх вищим змістом любові,

самопожертви, доброзичливості, миролюбства, милосердя та прощення [7, с. 85].

Список використаних джерел та літератури:

1. Ви можете жити вічно в Раю на землі. Watch Tower and Tract Society of Pennsylvania. 1984, 1990. 2. Владимир Соловьев. Спор о справедливости. Москва – Харьков. 1999. 3. Настольная книга священнослужителя. В 8-ми тт. Свято – Успенская Почаевская Лавра. 2003 г. 4. Протоиерей Георгий Поляков. Военное духовенство России. – М.: ТИИЦ, 2002 г. 5. Ольденбург С.С. Царствование Императора Николая II. – М.: ТЕРРА, 1992. 6. Волыньские Епархиальные Ведомости. 1910 г. 7. *Протоієрей Анатолій Затовський, Голова Всеукраїнського православного педагогічного товариства. Православ'я як духовно – моральне джерело української культури та освіти. // Православний церковний календар, 2005 р. Українська Православна Церква. Київська Митрополія. Київ. 2004 р.*

Ієрей Георгій Холодюк

Голова відділу духовної освіти та катехізації

Вінницького Єпархіального управління

Аспірант Вінницького державного педагогічного університету

ім. М. Коцюбинського

**МИТРОПОЛИТ ВІННИЦЬКИЙ І МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКИЙ
МАКАРІЙ. ЙОГО ЖИТТЯ-СЛУЖІННЯ ЦЕРКВИ**

Недавно відійшов у вічність видатний діяч сучасності Владика Макарій митрополит Вінницький і Могилів-Подільський. Значний відрізок його служіння церкві був пов'язаний з Вінниччиною. Митрополит Макарій (в миру Леонід Микитович Свистун) народився 14 вересня 1938 року в Києві в робітничій сім'ї. У його родині не було священнослужителів, але в нього була глибоковіруюча мати. Батько його загинув у перший рік війни під Курськом, а він з матір'ю тоді жив в Києві, і добре пам'ятав, як вона з вікна квартири завжди давала хліб полоненим радянським солдатам, яких німці вели під їхніми вікнами. А одного разу фашисти увірвалися у квартиру і направили на них автомати. Мама кинулася на коліна і стала благати про пощаду. Тоді вони не зачепили її, але застрелили собаку. А ще був випадок: якось вони йшли з мамою по місту, а в цей час євреїв гнали в Бабин Яр. І через величезне скупчення людей вони опинилися у центрі юрби. Усіх їх поставили перед щойно викопаними могилами, але через якийсь час відпустили, наказавши з'явитися на інший день з речами і коштовностями на вокзал для відправлення у Німеччину. Мама разом зі мною в той же день втекла з Києва, а всіх євреїв розстріляли, забравши коштовності.

Що стосується духовного становлення, то головним у ньому був вплив і приклад мами Владики. Вона мріяла, щоб він став священником. Вона була дуже доброю: приймала всіх людей, що приїжджали в Києво-Печерську Лавру, давала їм місце щоб переночувати, годувала. Тоді, будучи дитиною,

він не переймався, звідкіля в мами гроші, щоб нагодувати стількох людей, адже вона працювала сторожем і одержувала маленьку зарплату... Отож, завдяки матері, він став віруючою людиною. Після завершення у 1956 році навчання в загальноосвітній середній школі він вступив до Київської духовної семінарії. На той час вона була в розквіті і вважалась однією з найкращих на території Радянського Союзу. В ній викладали прекрасні педагоги з відомих Київських родин, В семінарії він вперше познайомився з духовною бібліотекою, яка була однією з найцінніших серед бібліотек інших семінарій. Там був цікавий розділ богослов'я та література будь якої формації, на будь-яку тематику. Владика Макарій займався серйозним вивченням духовної літератури, буквально "поглинаючи" книги, що там були. Він міг увечері взяти книгу і, прочитавши її за ніч, наступного дня взяти іншу. На той час серед семінаристів та педагогів панував дивний дух милосердя, взаєморозуміння, було присутнє бажання допомогти один одному.

Майбутній владика любив храмові молитви і намагався їх не пропускати.

Андріївська церква в той час була єдиною діючою. В церкві знаходилися мощі святої великомучениці Варвари і кожен вівторок рановранці семінаристи йшли на крилас співати акафіст. Дуже багато киян приходило на молитву, а також, щоб почути семінарський хор.

В той час семінаристи жили дуже дружно. Щороку вони були змушені проводити своїх товаришів до армії і тоді вся семінарія брала участь у цій події. Якщо студента відправляли на північ, то купували йому теплі речі, давали гроші. Будучи студентом Владика завжди допомагав дістати потрібну літературу для будь якого семінарста, за що і поплатився. Співробітники міністерства у справах релігії дізналися що, Владика разом з друзями розповсюджував літературу з Бельгії серед київських студентів. І був наказ з КДБ всіх причасних вигнати з семінарії. Ректором семінарії тоді був архімандрит Іларій. Йому вдалося відстояти лише Владика Макарія, а всіх інших, які приймали участь у розповсюдженні книг, вигнали. Будучи студентом Київської духовної семінарії, серед усіх інших предметів Владика відзначав такі дисципліни як от: історія Православ'я на Русі, Новий Завіт та англійська мова. Йому подобалось вивчати догматику і риторiku.

Спілкуючись з нинішніми студентами Владика завжди з вдячністю згадував своїх викладачів. Особливо йому запам'яталися Віра Єфимівна, що викладала іноземну мову та протоієрей Володимир Сокальський вчитель церковнослов'янської мови. Закінчивши в 1960 році семінарію, продовжив здобувати знання у Московській духовній академії і в 1965 році закінчив її зі званням кандидата богослов'я за курсовий твір "Іноки-іконописці в історії давньоруського мистецтва, а в 1968 році закінчив аспірантуру при Московській духовній академії, згодом навчався за кордоном, в Екуменічеському інституті в Боссе (Швейцарія).

На початку 1969 року митрополит Ленінградський Нікодим (Ротов) висвятив його в сан диякона, а через деякий час у сан священника. Півтора року він був ключарем Володимирського собору в м. Києві. Потім, рішенням

Священного Синоду РПЦ, був возведений у сан єпископа Уманського і призначений керуючим приходами Московської Патріархії у Канаді, куди і відправився рівно через місяць після архієрейської хіротонії. А ще через два місяці також став керуючим Патріаршими приходами й у північній Америці. Ще будучи архимандритом, він був тісно зв'язаний з Відділом Зовнішніх Церковних зносин. Тут Він зарекомендував себе як церковний дипломат, досвідчений архіпастир, знавець джерел і сучасності західної християнської культури.

У 1970 р. Владика Макарій був призначений керуючим Патріаршими приходами в Канаді і США, а з 1975 по 1978 рік представляв Православну Церкву у Всесвітній Раді Церков.

Після тривалого закордонного служіння Владика повернувся на Україну, де одержав нагороду архієпископа, а потім очолив Івано-Франківську і Коломийську єпархію. Він був першим єпископом, що відвідав усі приходи Івано-Франківської області й у кожному з них служив.

Церкви в США і тимчасово Канадською єпархією з титулом архієпископ Клинський, вікарій Московської єпархії. У 1990-1992 роках керував парафіями Московської Патріархії в США, і в той же час з 1991 року був і ще тимчасово й керуючим Патріаршими приходами в Канаді. В історії Руської Православної Церкви це дуже рідкий випадок, коли один архієрей протягом свого служіння двічі призначався в Америку. Що ж стосується його поглядів на політику Америки, то він завжди повторював, що політичні лідери і громадяни це абсолютно різні речі. Адже американці – чудовий народ! У них цього не відняти. Зазвичай вони сприймають людину досить позитивно, якщо вона, звісно, виявляє свої позитивні якості.

У 1992 році Владика Макарій призначений керуючим Вінницькою і Брацлавською єпархією, а в 1994 році у зв'язку з поділом єпархії на дві – керуючим Вінницькою і Могилів-Подільською єпархією. На протязі 15 років Владика Макарій очолював Вінницьку єпархію. Коли він приїхав потім до Вінниці, то дізнався, що напередодні його прибуття захопили єпархіальне управління, жили там і спотворили його, але віруючі змогли будівлю повернути.

Владика Макарій добре орієнтувався у нинішні, реаліях міжконфесійних відносин. У наш час багато говорять про занепад західно-християнської цивілізації. Справді, матеріалізм там більш помітний, ніж у нас. Але католики мають у своєму розпорядженні наймогутнішу систему духовної освіти і підготовки кадрів. І в духовному житті Заходу відбуваються свої складні процеси, які не можна розглядати поверхнево чи спрощено. Владика Макарій завжди намагався налагодити добрі стосунки між заходом і сходом. Владика завжди казав, що головною проблемою для Церкви є ми самі, наше життя. У народі говорять: “Святий грішного не бачить”. Якщо людина спрямовує всі зусилля на пізнання себе, прагне змінитися на краще то в неї формується зовсім інше ставлення до оточуючого світу. А звідси бере початок і доброта, співчуття, і милосердя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вісник прес-служби УПЦ. В.66 – березень 2006р. – С. 6-8. 2. Одигітрія: Єпархіальні новини 20 серп. 2005р. 3. Єпархіальні Відомості. №14. “ЖМП” 1997р. – с.4-7. 4. ЖМП.1985р. №2 с.146-149. 5. Зі слів очевидців. Нью-Джерсі 1975 р. Прот. Сергій “Спогади Владики”. 6. Новітня історія Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври. Т. 1. – С.25-29. 7. Вісник прес-служби УПЦ. В.66 – березень 2006р. – С.6-8. 8. ЖМП.1985р. №2 – С.148-152. 9. Івано-Франківськ Православний : Вісник УПЦ. №1. 1989р. – С.20-22.

Єсюнін Сергій

провідний науковий співробітник

Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України

ХРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ВІДОМСТВА МІСЬКИХ ГАРНІЗОНІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. міста починають відігравати визначальну роль у розвитку Подільської губернії та стають осередками промисловості, торгівлі, банківсько-кредитної системи, транспорту, зв'язку, освіти, культури, медицини. Разом із тим, міста набувають значення як осередки духовно-релігійного життя, й передусім православ'я.

Окремі аспекти та загальні риси стану православної церкви у містах Подільської губернії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. розкривають у своїх працях дослідники В.Греченко [2], Є.Сіцінський [16], В.Ровінський та О.Міханчук [13], П.Слободянюк [14], автор цього дослідження [10] та ін. Проте, питання щодо виникнення та історії православних храмів військового відомства, які мали суттєвий вплив на формування духовно-релігійного середовища міст, залишилися поза увагою науковців. Можна назвати лише одну фундаментальну працю 1913 р. священника Г.Цитовича [17], яка носить історико-описовий характер.

У даній статті ставиться за мету розглянути процес виникнення православних храмів військового відомства у містах Подільської губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Нагадаємо, що у зазначений період у Подільській губернії було 17 міст: губернське місто Кам'янець-Подільський, 11 повітових – Балта, Брацлав, Вінниця, Гайсин, Летичів, Літин, Могилів, Ольгопіль, Проскурів, Нова Ушиця, Ямпіль, 5 заштатних – Хмільник, Сальниця (Літинського повіту), Бар (Могилівського повіту), Стара Ушиця та Вербоivecь (Ушицького повіту) [15, с. 2]. Така кількість міст зберігалася до 1903 р., коли було надано

статусу безповітового міста Жмеринці [7, арк.1-5]. За Всеросійським переписом 1897 р. населення Подільської губернії нараховувало 3.018.299 мешканців, з них православних було 2.358.497 мешканців, тобто 78,14%. У містах мешкало 221.870, з них православних – 94.828, тобто 42,7% [12, с. 1-4]. Як бачимо, відсоток православного населення у містах був значно менший, ніж загалом по губернії. Такий факт пояснюється тим, що у подільських селах більшість населення складали українці (переважно – православні), а у містах значну частку мешканців – євреї та поляки. Проте, слід зазначити, що наприкінці XIX ст. майже у половині міст (у 8 із 17) відсоток православного населення складав 50% та більше. Це стосується Вінниці, Гайсина, Ольгополя, Нової Ушиці, Ямполя, Сальниці, Старої Ушиці та Вербовця. Водночас, від 40 до 50 % православних було у Кам'янці-Подільському, Літині, Могилеві, Хмільнику. Лише у Балті, Брацлаві, Летичеві, Проскуріві, Барі – православного населення було менше 40% [12].

Наприкінці XIX ст. у Подільській губернії діяла 1401 православна парафія. З них у 17 містах було 33 парафії, діяло 48 храмів, із них 12 соборних, 21 парафіяльний, 3 цвинтарних, 12 при різних установах (учбових та медичних закладах, в'язницях тощо) [2, с. 16]. Але, у цих статистичних викладках не враховувалися т.зв. військові храми, що не підкорялися єпархії. Проте, такі храми задовольняли духовні потреби не лише тих військових частин, що дислокувались у містах, вони мали чисельних парафіян із членів родин військовослужбовців, держслужбовців та ін. верств населення, й таким чином займали видне місце у духовно-релегійному житті міст. Виникнення та діяльність військових храмів була пов'язана з появою у подільських містах сталих військових гарнізонів.

Більшість міст Подільської губернії у другій половині XIX ст. почали відігравати важливу роль як стратегічні військові пункти та місця дислокації військ, що сприяло створенню в них доволі значних сталих військових гарнізонів. Зокрема, на початку XX ст. можна визначити групу міст з великими гарнізонами – Вінниця, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський та Жмеринка та із середніми гарнізонами – Гайсин, Нова Ушиця, Літин [11, с. 342]. У складі цих гарнізонів перебували різні військові підрозділи – полки, бригади, дивізіони, й у найбільших із них у штаті був свій православний священик та військова церква.

Історія появи військового духівництва в Російській імперії сягає початку XVIII ст., коли за військовим статутом 1716 р. до штату кожного полку обов'язково ввели посаду священика, який узяв на себе також справу влаштування т.зв. “похідних церков”. Військове духівництво та “похідні церкви” у військовий час перебували у підпорядкуванні спеціально призначених Обер-священників, а у мирний час – тієї єпархії, деквартирував той чи інший полк. Від 1800 р. посада Обер-священника стала постійною й все військове духівництво перейшло у постійне підпорядкування військового

відомства. У 1850-х рр. відбулося ряд організаційно-правових змін військового духовного відомства, й серед іншого – передано до його підпорядкування нерухомі храми гарнізонів, що до цього часу перебували у підпорядкуванні єпархій. 12 червня 1890 р. було затверджено “Положення про управління церквами та духівництвом військового та морського відомства”, що значно покращило стан військових храмів та священників. На той час (початок 1891 р.) у військовому відомстві було: 12 соборів, 306 полкових, 24 госпітальних, 12 фортечних та ін. – разом 407 храмів та церков [1, с. 845].

Протягом майже всього XIX ст. військові частини гарнізонів подільських міст задовольнялись своїми “похідними церквами”, які тимчасово розміщалися у пристосованих приміщеннях казарм. Парафіянами таких храмів були виключно солдати та офіцери, та й ті, у зв’язку з малою місткістю храмів могли лише по черзі відвідувати Богослужіння. Дещо на краще змінився стан військових храмів, коли у 80-х – 90-х рр. XIX ст. у містах Поділля почали будувати військові містечка з казармами, будинками для офіцерів, службовими будівлями. Полковим церквам стали відводити більш просторі приміщення.

Так, у 1885 р. було розпочате будівництво міських казарм у Вінниці, які призначались передусім для 47-го піхотного Українського полку, що прибув до міста у 1884 р. та став його найбільшою військовою частиною. Тому, саме при 47-му полку була створена робоча команда по будівництву казарм. Очолював роботи відомий в імперії інженер та архітектор К.Прусак, який спеціально для цієї справи був відряджений до Вінниці. Завершилося будівництво казарм у 1890 р. [3, арк.125, 206]. Для потреб полкової церкви відвели другий поверх однієї з казарм. В інших містах так само велося значне військове будівництво. У 1890 р. в Проскурові було завершено спорудження першої черги військового містечка для 35-го драгунського Белгородського полку, яке вела спеціальна “Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке в Проскурове казарм” [8, с. 322, 409]. Ця комісія мала в розпорядженні не лише техніків та робочу команду, а й навіть тимчасово облаштований у передмісті Дубове цегельний завод. У 1893-94 рр. було завершено спорудження військового містечка в Могилеві – для 188-го Батуриного резервного піхотного полку [5, арк.44]. У жовтні 1893 р. у Проскурові до новопобудованих біля залізниці міських казарм увійшов 46-й піхотний Дніпровський полк [4, арк.56]. В усіх цих військових містечках для полкових церков надали просторі приміщення. Проте, ті приміщення, хоча й здебільше задовольняли потреби полків, але, все-таки були пристосованими, й тому вважалися тимчасовими. Після створення великих сталих гарнізонів, із великою кількістю парафіян, перед військовим відомством постала потреба побудови окремих стаціонарних храмів.

Перші окремо побудовані храми військового відомства у подільських містах з’явилися наприкінці XIX ст. Започаткували їх будівництво в 1897 р. у двох найбільших гарнізонних містах – Вінниці та Проскурові. Обидва храми будувалися за одним проектом – у візантійському стилі, муровані із цегли, з

одним верхом та триярусною дзвіницею.

Храм для полкової церкви 47-го піхотного Українського полку, який перебував у Вінниці, був побудований за ініціативою та коштом протоієрея Іоанна Гедевського у 1897 р. До історії полкової церкви додамо, що вона, як “похідна” була заснована при полку ще на початку XIX ст. та освячена на честь Св. Апостолів Петра та Павла [17, с. 336]. У 1910 р. відбулась ротація деяких полків у межах губернії, під час якої 47-й піхотний Український полк був переведений з Вінниці до Кам’янець-Подільського, натомість до Вінниці прибув із Могилева 73-й піхотний Кримський полк. Він розквартирувався у міських казармах та розмістив у вищезгаданому храмі свою Св. Олександра Невського полкову церкву – засновану як “похідну” у 1856 р. одночасно з полком [17, с. 336].

У 1897 р. у Проскуріві було розпочато будівництво полкового храму 46-го піхотного Дніпровського полку. Його “похідна” полкова церква Св. Апостолів Петра та Павла вела свою історію від 1775 р., вона супроводжувала полк під час наполеонівської війни 1812 р., російсько-турецьких війн 1828-29 та 1877-78 рр. та оборони Севастополя 1854-55 рр. [17, с. 331] Від коли полк прибув на постійне місце дислокації до Проскурова (1875 р.), одразу виникла потреба спорудження для полкової церкви храму. Вирішене воно було після того, як на початку 1890-х рр. у місті розмістився штаб 12-ї піхотної дивізії, до складу якої входив Дніпровський полк [9, с. 84]. Завдяки зусиллям начальника штабу дивізії Юргенса, командира полку Бойковського та полкового священика Образцова вдалося зібрати благодійні пожертви від всіх чинів полку та деяких цивільних проскурівчан, та розпочати на казарменому плацу будівництво цегляної споруди храму. Будівництво провели у два етапи. На першому – побудували основне приміщення храму, яке було завершене та освячене у 1898 р. та обійшлося у 18 тис. руб., причому церковних сум витратили лише 1307 руб. 89 коп., а всі решта – благодійні пожертви. На другому етапі – у 1906 р. казенним коштом (10 тис. руб.) добудували дзвіницю. Храм вміщував 600 чоловік, мав чудовий внутрішній розпис, який виконали три солдати (колишні художники), а також гарного живопису однарусний іконостас [17, с. 332]. Слід відзначити, що відкриття такого просторого полкового храму стало подією не лише для військових, але й для всіх православних проскурівчан. Справа в тому, що на той час Проскурів був доволі великим повітовим центром, мав населення у 1897 р. 22.855 мешканців [12, с. 2-3]. Православних із того числа було 7.616 (33%), але у місті для їх потреб існував лише маломісткий собор Різдва Богородиці та зовсім маленька цвинтарна каплиця. Потребу побудови нового просторого собору місто власним коштом вирішити не могло, й тому, поява військового храму допомогла розрішити цю проблему. Церквам військового відомства при можливості дозволялось задовольняти духовні потреби не військових парафіян, крім окремих актів, пов’язаних із веденням метричних книг (вінчання та ін.), отже частка проскурівчан отримала змогу відвідувати полковий храм 46-го Дніпровського полку.

Проте, здебільше, у гарнізонах поки не будували окремих церковних

споруд, а надавали для полкових церков казармені або інші приміщення. Так, у Кам'янець-Подільському під військовий храм було відведено просторе приміщення (вміщувало 400 чоловік) у казарменій будівлі, що розташовувалась поруч з Архієрейським будинком. У храмі розміщувались полкові церкви найбільших військових частин, які квартирували у місті. Приміром, до 1910 р. тут перебувала церква Св. Архистратига Михайла 74-го піхотного Ставропольського полку (переведений до Умані), а від 1910 р. – церква Св. Апостолів Петра і Павла 47-го піхотного Українського полку, що прибув до Кам'янець-Подільського [17, с. 334]. У 1900-1901 рр. в Гайсині місто власним коштом побудувало казарми для 4-го батальйону 75-го піхотного Севастопольського полку [6, арк. 1-6]. Полкова церква Св. Архистратига Михайла, яка існувала як й полк від 1856 р., отримала згодом приміщення в казармі. Вміщував храм 300 чоловік [17, с. 338]. У Жмеринці від початку 1890-х рр. квартирувала 3-я стрілецька бригада, при якій у 1898 р. була заснована бригадна церква Св. Миколая Чудотворця. Вона так само, від дня заснування до 1904 р. перебувала у казарменому приміщенні [17, с. 349].

Таким чином, до початку ХХ ст. лише два міських гарнізони на Поділлі – Вінниця та Проскурів, отримали стаціонарні військові храми. В інших гарнізонах, полкові церкви так й перебували у пристосованих приміщеннях. Такий стан храмів військового відомства спостерігався й в інших регіонах Російської імперії, особливо прикордонних. На це звернув увагу імператора військовий міністр А. Куропаткін – у січні 1900 р. він склав доповідну, де зазначав: “Розміщення наших військ переважно на околицях Імперії, із переважаючим іновірним населенням, із давніх часів спонукало військове керівництво, для підняття релігійно-морального духу у військах, прийняти міри для побудови військових храмів... Вважаємо за потрібне відшукати кошти на побудову храмів при всіх частинах, в яких за штатом є священик, для чого розробити типовий проект військового храму, просторого та не дорогого...” 23 січня 1900 р. на доповідну була накладена схвальна резолюція імператора, й того ж числа утворена при Головному Штабі особливу Комісію для вирішення питань релігійних потреб військ. Комісія в першу чергу розробила типовий проект військового храму, який був затверджений 1 грудня 1901 р. з резолюцією: “Керуватися при будівництві військових храмів Височайше схваленим проектом церкви та табелем внутрішніх розмірів, розробленими згаданою Комісією” [17, с. 13-14].

Типовий проект передбачав будувати військові храми із цегли, одноверхі, із дзвіницею, кошторис був розрахований на 40 – 44 тис. руб.

У 1903-1904 рр. розгорнулося будівництво перших типових військових храмів у найбільших міських гарнізонах Подільської губернії – Жмеринці, Проскурові, Могилеві.

У 1903 р. на околиці Жмеринки був закладений полковий храм 3-ї стрілецької бригади, яка складалася з чотирьох полків (9-го, 10-го, 11-го, 12-го). Споруджувала його згадана вище “Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке в Проскурове казарм” у районі дислокації 9-

го полку. У 1904 р. у складі бригади була введена друга посада священика та заснована ще одна полкова церква на честь Хрестителя Іоанна Предтечі. Ця церква призначалася для 11-го та 12-го полків, а та, що вже існувала (Св. Миколая Чудотворця) – для 9-го та 10-го полків. Було вирішено для церкви Іоанна Предтечі переобладнати приміщення на 400 чоловік у казарменій їдальні 12-го полку, а новопобудований храм віддати під церкву Св. Миколая Чудотворця. Так воно й сталося – у жовтні 1904 р. споруджений за типовим проектом храм був освячений на честь Св. Миколая Чудотворця та закріплений за 9-м та 10-м стрілецькими полками. Кошторис вписався у проектну суму – 44 тис. руб. Особливістю нового храму стало те, що освітлювався він електрикою, що було вперше на Поділлі [17, с. 349-350].

У 1904 р. було виділено 44 тис. руб. на будівництво типового храму для полкової церкви Св. Миколая Чудотворця 35-го драгунського Белгородського полку в Проскуріві. Храм спорудили серед казарм військового містечка на передмісті Дубове, він мав у 1,5 яруси сосновий іконостас із позолотою та чудовий внутрішній розпис [17, с. 333].

Так само, кошторисом у 44 тис. руб. був побудований у 1904-1906 рр. полковий храм у Могилеві. Іконостас у ньому встановили одноярусний, цегляний, облицьований білим мармуром. Ікони – копії ікон Володимирського собору у Києві, розпис гарного живопису роботи нижчих чинів 73-го піхотного Кримського полку, для полкової церкви (Св. Олександра Невського) якого й будувався храм. Від 1910 р. 73-й піхотний Кримський полк було переведено до Вінниці, а замість нього введений 48-й піхотний Одеський полк. Він зайняв міські казарми та отримав згаданий храм для своєї Св. Георгія Побєдоносця полкової церкви – заснованої як “похідної” 1811 р. разом із полком [17, с. 335].

Таким чином, у міських гарнізонах Подільської губернії до 1914 р. було побудовано п'ять військових храмів – у Проскуріві (2), Вінниці, Жмеринці та Могилеві, з яких три спорудили за типовим проектом (Жмеринка, Проскурів, Могилів). Також, існували просторі полкові храми у пристосованих приміщеннях у Кам'янець-Подільському, Гайсині, Жмеринці. Додамо, що великі сталі гарнізони на Поділлі розміщувалися не лише у містах, а й у містечках – зокрема, Меджибожі та Тульчині. В них так само існували військові храми. У Меджибожі полковий храм був влаштований у 1884 р. у колишньому костелі на території фортеці, у якій розміщувалися штабні та інші підрозділи місцевого гарнізону. До 1894 р. костьол для полкової церкви використовував 48-й піхотний Одеський полк, а згодом – 12-й гусарський Охтирський полк [17, с. 334]. У Тульчині від 1894 р. полкова церква 76-го піхотного Кубанського полку займала новопобудовану одноповерхову казарму [17, с. 338].

Отже, в Подільській губернії на початок 1914 р. діяло 10 військових храмів, із них 8 у містах. Особливістю їх було те, що при зміні дислокації військових частин, приміщення храмів передавалося від однієї полкової церкви іншій. Також, можна констатувати, що військові храми наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. займали певну нішу у релігійному православному

середовищі подільських міст та сприяли ще більшому піднесенню ролі міст як осередків духовно-релігійного життя краю.

З перших років радянської влади (початок 1920-х рр.) майже всі полкові храми опинилися на території червоноармійських частин та, на превеликій жаль, використовувались не за призначенням, зазнали перебудов та руйнацій. Проте, більшість військових святинь все-таки пережили важкі роки лихоліть, та на початку 90-х рр. ХХ ст. були відновлені. Так, із п'яти вище згаданих окремо побудованих військових храмів збереглися та нині діють чотири: два у Хмельницькому (колишній Проскурів) – полковий храм Дніпровського полку (у радянські роки використовувався як складське приміщення, відновлений у 1995 р., нині – Свято-Гергієвський храм) та полковий храм Белгородського полку (використовувався як спортзал, відновлений у 1991 р. нині – собор Андрія Первозванного УПЦ КП), у Жмеринці – полковий храм 9-го та 10-го стрілецьких полків (використовувався як солдатський клуб, повернутий громаді у 1992 р., нині – храм Св. Миколая), у Могилеві-Подільському – полковий храм Кримського полку (нині – храм Олександра Невського). Всі ці колишні полкові храми нині є визначними пам'ятками історії та архітектури минулого.

Список використаних джерел та літератури:

1. Военное духовенство // Энциклопедический словарь. Издатели А.Брокгауз, И.Ефрон. – Т. VIa. – СПб., 1892. – С. 845.
2. Греченко В. Подольская епархия. Сборник статистических и справочных сведений за 1891-1892 гг. // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 6. – Каменец-Подольск, 1893. – С. I-LXIII/ 3. Державний архів Вінницької області. – Ф.230. – Оп.1. – Спр. 49;
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.117. – Оп.1. – Спр. 39;
5. ДАХМО. – Ф.117. – Оп.1. – Спр. 94. 6. ДАХМО. – Ф.117. – Оп.1. – Спр. 695;
7. ДАХМО. – Ф. 117. – Оп.1. – Спр. 6531. 8. ДАХМО. – Ф.240. – Оп.1. – Спр. 193;
9. Єсюнін С.М. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2004. – 112 с.
10. Єсюнін С. Православна церква в містах Подільської губернії наприкінці ХІХ століття // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2007. Книга І. – Львів, 2007. – С. 392-397.
11. Єсюнін С. Військові гарнізони міст Подільської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ століття: до історії формування та становлення // Матеріали ХІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 335-343.
12. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи: Вып. XXXII. Подольская губерния. – СПб, 1904. – 281 с.
13. Ровінський В., Миханчук О. Православ'є на Подоліі (історичні нариси). – Кам'янець-Подільський, 1995. – 175 с.
14. Слободянюк П. Українська церква: історія руйни і відродження. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
15. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы /Составил А. Демьяненко. – Каменец-Подольск, 1865. – 68 с.
16. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета /Под редакцией Е.Сецинского. – Вып. 9. – Каменец-Подольск, 1901. – 1064 с.
17. Цитович Г. Храмы армии и флота. Историко-статистическое описание. – Пятигорск, 1913. – 354 с.

БАКОТСЬКИЙ СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКИЙ ПЕЧЕРНИЙ МОНАСТИР

Християни протягом своєї історії створили багато неповторних історичних та культових пам'яток – церкви, фортеці, монастирі. Саме про монастир піде далі розповідь.

Найстарішим монастирем середнього Подністров'я вважається Бакотський Свято-Михайлівський печерний монастир. У Бакоті на високій 120-метровій білій скалі в XI столітті був створений чоловічий монастир, більшість кімнат якого були в печерах. Навкруги святого місця й донині б'ють три джерела. Подейкують, що вони цілющі і, навіть, якщо випити з них води, то відчувеш хміль у голові. Ми вирішили в цьому переконатися і... дійсно, щось таке є, трохи сп'яніли. Але повернімося знову трохи до історії...

Перші письмові згадки про монастир на Бакоті з'явилися у літописі князів Литовських у XIV столітті. У ньому розповідається про зайняття Поділля литовськими православними князями Коріатовичами приблизно в 1362 році. З цього літопису випливає і те, що монастир існував задовго до приходу Коріатовичів. Радянський академік Тихомиров, який відвідав історичну пам'ятку в 1962 році, припускає, що скельний печерний монастир виник у кінці XI-го на початку XII століття.

Донеслася крізь багатовіковий час легенда й про зв'язки подністровських монастирів з подніпровськими. У народі кажуть, що в Бакоті прославився подвигом Антоній Печерський, який пізніше на Київській горі заснував Києво-Печерський монастир. Але зв'язки з односторонніми на Дністрі підтримував аж до самої смерті.

До наших днів також дійшли розповіді про трагічні події, пов'язані з історією Бакотського монастиря у середині XIII століття. За цими легендами, у скельному монастирі заховалися від татаро-монголів місцеві мешканці та ченці. Нападники пропонували їм зректися своєї віри, але жодна людина не вийшла з печер. Тоді вхід до монастиря було замуровано, і всі люди загинули. Приблизно на початку XV століття обвал верхньої скелі сховав під собою деякі давні монастирські споруди. З того часу в літописах і картах зникає згадка про Бакоту, яка стає простим сільським поселенням.

Інтерес до скельно-печерного монастиря відродився наприкінці XIX століття, коли за дорученням Російської імператорської археологічної комісії професор Антонович провів розкопки і знайшов залишки печерних келій і монастирської церкви. Тоді було відкрито три печери. На скельній підлозі коридорів – ніші гробниць, у деяких було знайдено людські кістки. Всього було відкрито 17 ніш у стінах печер та 19 гробниць у скельній підлозі.

У 1893 році на місці давньоруської церкви було споруджено нову дере-в'яну. Її освятив єпископ Подільський і Брацлавський Димитрій. Освячення проходило в присутності багатьох віруючих Поділля та Молдавії.

Але церква проіснувала лише до 1960 року, коли радянська влада її зруйнувала.

Нині всі бажаючі мають можливість відвідати Бакотський монастир. Але дістатися до нього важкувато, хоча... Головне мати бажання. Ось ми наприклад, до Бакоти їхали автобусом, а потім, йшли пішки кілометрів десять по горах. Відверто кажучи, важкувато, але...

Коли дістаєшся монастиря, то відчуваєш якусь духовну та фізичну силу. Вся втома кудись зникає. Напевно, це і є велика загадка, яку містить у собі Бакотський Свято-Михайлівський скельно-печерний монастир.

Пісоцький Роман

*студент економіко-правового коледжу
при Хмельницькому інституті МАУП*

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ХРАМ, БІБЛЕЙСЬКІ СВІДЧЕННЯ. ІСТОРІЯ ХРАМОБУДІВНИЦТВА НА СХОДІ І КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Ідея Христоцентричності в символізмі східного православного храму, де в молитвах історичної (видимої) Церкви містично єдналися небо і земля, надихаючи багато поколінь християн різних народів на духовні подвиги заради оновленого, святого, вічного життя в Христі Ісусі – “де немає ні еллена, ні юдея, обрізання та не обрізання, варвара, скифа, раба, вільного, але все та в усьому Христос!” (Кол. 3:11). Як Церква Христова містична (небесна) – вона поза простором та часом, але як Церква земна (видима), логічно, має історичний розвиток свого віровчення, богослужіння та притаманному їм символізму.

Так, на початку історії нашого домобудівництва у Христі, в Старому Заповіті при патріархах (Адам, Ной, Авраам) богослужіння відправлялося на жертовниках під відкритим небом. Для жертвоприношення вибиралися місця Боявлення (Теофанії – місце, де Бог являвся людям і де Він виявляв яке-небудь благодіяння), або ж місця, які своєю величчю, містичністю, та красою невільно налаштовували людину на релігійну думку (про Божу силу, Його Премудрість).

Вже при виході євреїв з Єгипту, пророк Мойсей під час Синайського Законодавства (1572 р. до Р.Х.) – отримав Від Бога повеління створити переносний храм, який назвали Скінією, що ділилася на двір, святилище, та Святе Святих. Храм у євреїв був тільки один, з ціллю підтримати в єврейському народі усвідомлення ідеї “Єдиного Бога”. Згодом, при царі Соломоні замість Скінії було збудовано кам’яний Храм, чотирикутної форми, із полупокатим дахом, без вікон, із двома високими колонами при вході та великим двором навколо храму (1пар. 1:9; 3:3; 4:1-22; 2 Пар. 22:7; 3 Цар. 5:2-18; 6:1-38; 7:38-51; 8:6-21; 5:1; Пс. 29:9). Внутрішньо Храм Соломона був розділений як і Скінія, завісою на дві частини: святилище та Святе Святих.

Храм Соломона був зруйнований Навуходоносором у 586 р. до Р.Х. при взятті Єрусалиму та полоненні євреїв. При Зоровавелі та Ездри, коли євреї стали повертатися в Іудею, ними було збудовано другий Храм, по зразку й плану першого, але набагато біднішого своїм начинням. Незабаром перед Різдом Христовим цар Ірод прикрасив цей храм та зробив деякі доповнення напроти із першим [2, с. 10, 11].

Під час Свого земного життя Ісус Христос навідував цей Храм, турбувався про нього (двічі виганяв продавців і мінял Ін. 13:20; Мф. 21:12-13) і його велич (Сам вніс динарій на Храм Мф. 17:24-27; поставив у зразок добровільну жертву – лепту Євангельської вдовиці – Лк. 21:1-4). Своїм прикладом Спаситель погоджує звичай відправляти богослужіння в храмі, освятивши саму думку (або ідею) храму ту потребу в ньому. Також молився Ісус. Христос і в інших місцях, й навіть Тайну Вечерю, коли було встановлено Таїнство Св. Євхаристії, він відправив у власному будинку. У бесіді з самарянкою Іс. Христос сказав, що прийде час, коли будуть поклонятися Богу не тільки в одному Іерусалимському храмі, але й в інших місцях (Ін. 4: 21).

Отже, після Вознесіння Ісуса Христа на небо Апостоли та перші послідовники Христа в Єрусалимі, по прикладу Спасителя перебували в Храмі, прославляли й благословляли Бога (Лк. 24:53; Діян. 2:46), навідували синагоги юдеїв – але з іншого боку, утворювали вже свої власні християнські збору по власних будинках (Діян. 5:42; 12:12; 20:8)². Поза Єрусалимом і далі нього християни відправляли богослужіння в своїх домових храмах (Рим. 16: 4; Кол. 4:15). Згодом, внаслідок початку гонінь на християн, богослужбові зібрання християн стали більш таємними. Так для молитви взагалі, та зокрема для відправи Таїнства Причастя християни збиралися в будинках більш заможних одновірців. Тут для молитви відводилася окрема кімната, найбільш дальня від зовнішнього входу та вуличного шуму, яка називалася в греків “ікосом” – (око́с – іко́с), а римлян – “екусом”. По зовнішньому вигляду “ікоси” мали вигляд продовгуватих, (іноді двохповерхових) кімнат, із колонами по довжині, які ділили іноді ікос на три частини: середній простір ікосу іноді був заввишки та ширше бокових. Під час гонінь християни I-II ст. збиралися для молитви навіть в підземні церкви, які утворювалися в т.з. катакомбах [5, с. 205-206]. Без сумніву потрібно визнати, що великих містах дуже скоро, якщо не від самого початку християнам вже було замало для зібрання окремого будинку. В звичайному житлі для цих цілей міг слугувати трикліній, а де його не було – то внутрішній квадратний двір – *atrium*. Власне, сама давня християнська храмова споруда, про яку ми конкретно знаємо (по Поснову), було зруйновано повинню в 201 р. від Різдва Христового [3, с. 212-213]. В ті ж часи, коли гонінь не було, християни могли будувати та будували власні окремі храми (кін. II – поч. III ст.), але які іноді руйнувалися з примхи гонителів християнства, наприклад: розповідь

² В Єрусалимі молитовними будинками перших християн вважаються будинки Марії, матері євангеліста Марка, Йосипа та Никодима, «Сіонська Горниця – будинок Тайної Вечері».

Лактанція про руйнування християнського храму в Нікомідії за наказом імператора Діоклетіана. Розташування цієї церкви на пагорбі, так що її було видно з царської резиденції, масштабність демонтажу церкви цілою когортою преторіанців, озброєних сокирами та ін. знаряддями, показує величність церковної споруди кін. II- поч. III ст. [3, с. 65].

Коли ж по Міланському Едикту (313 р.) Св. Рівноапостольного імператора Константина остаточно скінчилися гоніння на християн, то їх храми з'явилися повсюди та утворили необхідну приналежність не тільки християнського богослужіння, але й прикрасу кожного міста й оселі, також національний скарб і святиню кожної держави. Відкриті християнські храми з III-IV ст. прийняли певний зовнішній і внутрішній вигляд або форму, а саме: – (дещо нагадуючи корабель) форму продовгуватого чотирикутника із невеликим виступом при вході, та закругленням на проти бічній входу стороні. Внутрішній простір цього чотирикутника ділився рядами колон на три, чотири, а іноді на п'ять відділень, які називалися “нефами” або кораблями. Кожне з бокових відділень (нефів) закінчувалося напівкруглим виступом або апсидою. Середній неф був заввишки бокових, в його самій верхній частині утворювалися вікна, але іноді їх розміщували й на стінах бокових нефів храму. Зі сторони входу знаходилося предвір'я, яке називалося “нар фіксом” – притвором, або – “портиком” – крильцем. Внутрішньо в храмі стає більше світла та повітря. *Відмінними рисами плану та архітектури такого християнського храму IV ст. стають:*

- 1) розділення на нефи;
- 2) апсиди;
- 3) притвор;
- 4) велика кількість світла;
- 5) внутрішні колони.

Такий храм отримав назву церковної базиліки³. В той ж час базилічний вигляд храму був найдавнішим, але не одиноким. Зі зміною архітектурних смаків та мистецтва, змінився і зовнішній вигляд храмів [2, с. 12,13,15; 4, с. 213-214]. Після закінчення гонінь на християн та перенесення при Константині Великому столиці Греко-Римської імперії з Риму в Візантію (324 р.), тут посилилася будівнича діяльність. В цей час утворився т.з. візантійський стиль храмів. Відмінними рисами візантійського стилю є “свод” або “купол”. Початок куполообразних споруд, дах яких не плоский, відноситься до часів християнських. Поширений вжиток куполу було дано ще в римських банях (термах), але саме блискавичне призначення купол отримав поступово в храмах Візантії. На поч. IV ст. купол був ще низьким, покриваючи собою верхівку будови, він спирався на стіни будови, не мав вікон, але згодом купол стає вище та встановлюється на стовпах. Стінки куполу для облещення маси не робляться цілісними, а обмежуються легкими стовпчиками; між ними розташовуються вікна. Таким чином, весь

³ Βασιλειος – Цар та суддя, тому назва “базиліка” означає урядову будову, яка служила спочатку як будова суду та торгівельних зібрань.

купол нагадує широкий обрій небесний, місце перебування невидимого Господа. З зовнішньої та внутрішньої сторони купол прикрашається колонками із художніми верхівками або капітелями та ін. прикрасами; замість одного інколи розміщується декілька куполів.

Плани Візантійських храмів наступні:

1. У вигляді кола;

2. Рівностороннього хреста;

3. Прямокутника (або квадрату). Отже, форма квадрату найбільш розповсюдилася в Візантії. Тому звичайна будівля візантійських храмів уявляє собою вигляд чотирьох масивних стовпів, представлених у прямокутнику, та поєднаних зверху арками між собою, на яких лежить купол. Такий вигляд з IV ст. стає панівним і залишився таким до кінця візантійської Імперії (1453 р.), змінившись вдруге, базилічним стилем.

Внутрішній простір візантійського храму розділявся як і в базиліці на три частини:

1. Притвор;

2. Середню частину (або храмову);

3. Вітвар, який відділявся від середньої частини колонадою з карнизом, який заміняв сучасний іконостас. Внутрішньо в храмі було розміщено велику кількість мозаїчних та живописних зображень, мармуру, мозаїки, золоту, живопису, – все це призначалося для того, щоб піднести душу болящого християнина. Скульптура складала тут досить рідке явище. Найбільш блискавично розвинутий купол храму Св. Софії в Константинополі. Цей стиль розповсюдився не тільки в Царгороді та Візантії, але й в інших містах Греції (Афінах, Солуні, на Афоні), в Вірменії, Сербії, а також в містах Західної Римської Імперії: Равені та Венеції. Пам'яткою візантійської архітектури в Венеції є храм Св. Ап. Марка [2, с. 15-17].

Поруч із візантійсько-базилічним типом у Західному християнському світі зародився новий зовнішній вигляд храмів, який з одного боку мав схожість з базиліками, а з іншого боку, й відміну: – це т.з. “романський стиль”. Так храм збудований в романському стилі, подібно до базилічного, складався з широкого й продовгуватого корабля (нефа), який містився між двома боковими кораблями, вдвічі меншими по висоті та ширині. Зі східної передньої сторони до цих нефів прибудовувався поперечний неф (трансепт), який виступав своїми краями з корпусу та надавав всій будові форму хреста. За трансептом закладався як і в базиліці апсида для вітаря. З задньої сторони також передбачалися притвори (нарфікси). Особливістю романського стилю було:

1. Підлога настилялася в апсидах і трансепті вище, ніж у середній частині храму;

2. Колони різних частин храму стали єднатися між собою полу круглим сводом та прикрашатися в своїх верхніх та нижніх кінцях різними, ліпними та накладними зображеннями й фігурами. Романські храми стали будуватися на міцному фундаменті, який виходив з землі. При вході в храм іноді прибудовувалися дві величних башти, які нагадували сучасні дзвіниці.

За браком часу ми не будемо розглядати готичний стиль та епохи Відродження, тому як для вітчизняної церковної архітектури він мав вторинне значення. Отже прийнявши віру від греків, Київська Русь запозичила й візантійську архітектуру храмів, але в них є дещо відмінне від візантійського класичного храму – це форма вікон, дверей і прикрас. Так багатокупольних храмах куполи ставилися на окремих стовпах та на різній висоті щодо головного куполу. Вікна в візантійських храмах були великі та посаджені густо, –в давньоруських – навпаки, малі, вузькі та розміщені рідко. Лудки для дверей в візантійських храмах були горизонтальні, в давньоруських – арочні. В грецьких великих храмах іноді утворювалося по два притвори: внутрішній – для оглашених і тих хто кається, та зовнішній – крильце, обставлений колонами. В наших храмів, навпаки, навіть в великих церквах створювалися тільки одна внутрішня паперть невеликих розмірів. В грецьких храмах колони складали необхідну приналежність як у внутрішніх, так і в зовнішніх частинах; в наших храмах, внаслідок відсутності мармуру та каменю в великих об'ємах, колон не було. Тому завдяки цим відмінам, цей стиль називається не візантійським, а русько-грецьким. Кам'яні храми не були в великій кількості в Давній Русі. Внаслідок великої кількості деревини, в нас розвилася архітектура дерев'яних храмів. Тому в цій архітектурі наші давні майстри проявили більше смаку та самостійності, ніж у будівництві кам'яних церков. Форма та план старих дерев'яних церков була або квадратною, або уявляла собою продовгуватий прямокутник. Куполи були в великій кількості, або круглі, або у вигляді башти, бувало різної величини. Характерною особливістю на відміну від грецького куполів, складало те, що над куполом під хрестом утворювалася особлива “главка” – т.з. “цибулина” [2, с. 19-21].

Таким чином, символічне значення форм християнського храму незалежно від історичних причин походження різноманітних форм храму, кожна з яких має символічне значення, нагадуючи про будь-яку невидиму священну сторону Церкви та віри Христової. Так, базилічна, продовгувата форма нагадує нам ту думку, що світ є житейське море, а Церква – корабель, на якому можна безпечно переплисти це море, сповнене гріховними страстями, досягнувши тихої пристані – Царства Небесного. Хрестоподібний вигляд храму (візантійський і романський стиль) вказує на те, що в основу нашого суспільства закладено хрест Христовий. Колоподібний вигляд – нагадує, що Церква Божа буде існувати безкінечно. Також, купол – нагадує нам про небо, особливо під час молитви в храмі. Хрести на верхівках храмів здаєка нагадують нам про те, що храми в яких невидимим чином перебуває сила Божа (Божественна Благодать), призначені для прославлення розп'ятого та воскреслого Ісуса Христа.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біблія. UKRANIAN BIBLE // Unated Bible Societies, 1991.
2. Антонов Н. Р. свщч. Учебник богослужения. – СПб: Тип. М.А. Александрова (Надежинская, 43), 1912.
3. Голубцов А.П. Из чтений по церковной археологии и литургике. – СПб.: «САТИСЪ», 1995.
4. Поснов М. Э. История Христианской Церкви. – Брюссель: Изд.

“Жизнь с Богом”, –1994. 5. Тальберг Н.Д. История Христианской Церкви. – I и II Ч. – К.: Общество любителей православной литературы. Изд. им. Свт. Льва папы Римского, 2006.

Протоієрей Олександр Дацюк
*секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач
кафедри теології та українського Православ'я
Хмельницького інституту МАУП*

ПРОТОІЄРЕЙ МИХАЙЛО ЯКИМОВИЧ ОРЛОВСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ДАВНЬОЇ ПОДОЛІЇ

Беручи участь у нашому вченому зібранні, приємно констатувати факт, що так багато людей вивчають історію рідного краю, адже і притаманну нашому народові християнську віру, віру, яка лягла в основу культури українців, можна назвати релігією історичною, в основі якої лежать правдиві факти, а не міфи (як у багатьох інших релігійних системах).

Про безспірну користь ретельного дослідження історії рідного краю свідчить, також, і той факт, що ми, крокуючи уперед, несучи кожен на своєму місті труди на благо суспільства, намагаючись не повторювати помилок минулих поколінь і принести реальну користь людям, завжди мусимо питати минуле порад, аналізуючи помилки й намагаючись їх уникати, адже спостереження й дослідження людської діяльності, що складає основний предмет історії, є, безперечно, корисним заняттям, яке здатне принести наукове знання і неоціненний життєвий досвід.

Специфіка нашого Подільського регіону полягає у тому, що наша земля в усі часи була окраїною давньої Руси, своєрідною прикордонною зоною з дикими степами, де кочували різні варварські племена. У той час, коли в інших землях успішно розвивалися мистецтво, наука, друкарська справа, що спонукало й культурний розвиток, подоляни мусили боронити рідну землю від чисельних набігів диких орд, часто записуючи історію не чорнилами на папері, а власною кров'ю на полях боїв та стінах оборонних фортець...

Згадуючи про видатних постатей нашої землі, слід, насамперед, пригадати життєвий шлях людей, які у різні епохи, свідчаючи про свою віру, прийняли мучеництво, прославивши Господа не лише своїм життям, але й своєю смертю. Це такі постаті як новомученик і сповідник землі нашої Св. Амвросій (Полянський), і єпископ Валеріан (Рудич), і протодиякон Климентій (Кучаровський), і священник Григорій Сільвеструк, і багато-багато інших. Наш борг пам'ятати їх і просити про молитви за нас грішних перед престолом Всевишнього.

Далі пригадаємо імена подвижників на науково-богословській та просвітницькій ниві. Це наш сучасник – Митрополит Київський і всієї

України Володимир, це також і Мелетій та Герасим Смотрицькі, і уродженець Проскурова професор-протоіерей Василь Зінковський, і історики Аполлоній Сендульський та Юхим Сецинський, і Арсеній Сатанівський, і протоіерей Михайло Орловський та інші ієрархи Церкви, які народилися та несли свою місію на Поділлі і у різні історичні епохи вплинули на хід церковної й світської історії, а також внесли певний вклад у науку, педагогіку, сприяючи культурному зросту не лише сучасників, але й багатьох поколінь нащадків.

Важливо зазначити, що історія давньої Подолії є майже безперервною історією боротьби прийшлого інослав'я з корінним Православ'ям. Сьогодні, коли нашу країну атакують різні новітні релігійні вчення, які не лише шкодять людині, псуючи вірний світогляд, але й нерідко роблять її психічно нездоровою. Ця боротьба нерідко набуває нового значення і підступних форм, залишаючись по суті все тією ж боротьбою світла з темрявою, обману з істиною, сил пекла з Богом.

Безперечно, величним прикладом для усіх нас є наші предки, які, не дивлячись ні на які посягання, твердо і мужньо відстоювали свою віру і народність, чітко усвідомлюючи де є істина, тож, і ми мусимо не бути релігійно всеїдними, адже духовність є також небезпечною реальністю, і твердо стояти у Православній вірі, не даючи різним новомодним сіячам “зручної” і легкої віри вплинути на нас і вчити вірити у наче б то істинного Бога – ми маємо свою віру, вона перевірена часом, життям і перемогою над смертю, тож не будьмо легковірними!..

Корисним є збір матеріалів з історії Православ'я на Поділлі і вивчення життя видатних людей є й тому, що ХХ століття не найкращим чином позначилося на збереженні та вивченні Православного насліддя минулого, багато було зроблено, щоб знищити не лише віру, а навіть й пам'ять про тих, хто ціною власного життя відстоював істину.

Далі хочу зупинитися на життєвому шляху та діяльності одного з найвидатніших краєзнавців і дослідників давньої Прокурівщини протоієрея Михайла Орловського, ім'я якого сьогодні, нажаль, відоме далеко не кожному. Це була людина, життя і діяльність якої були тісно пов'язані з кропіткою і часто такою невдачною роботою історика-краєзнавця.

Історія, за висловом сучасних вчених, є “кров'ю і мозком політики, основою державницької свідомості народу...”⁴, тож, важливість історичних досліджень, яким прот. Михайло Орловський присвятив усе своє життя, очевидна.

Послух священнического служіння о. Михайло ніс у далекому селі Глядки тодішнього Проскурівського повіту (сьогодні Волочиський район Хмельницької області).

52 роки він був незмінним настоятелем місцевого скромного храму, опікуючись ввіреними йому Господом душами людей.

Віддаленість від губернського центру не заважала цьому чесному

⁴ Іванченко Р., Історія без міфів, МАУП, Київ, 2006, ст. 3.

священнослужителю і видатному вченому бути автором більше 150 наукових статей і публікацій з історії Поділля, вивчення яких допомагають сьогодні нам більш осмислено оцінити ключові події минулих літ та їх вплив на церковну і громадянську історії краю. Бібліографія його наукових праць і публікацій строкато свідчить про високий професійний рівень цього обдарованого вченого і скромного священика.

З праць прот. Михайла Орловського ми отримуємо безцінні відомості про характерні особливості історичних тенденцій на Поділлі від найдавніших часів (8-9 ст.) до 2-ї половини XIX ст., а також про стан духовності, церковної, світської освіти того часу, рівно як і про видатних діячів минулих літ.

У XIX – на початку XX ст. на українському Поділлі зросла чимала когорта діячів і подвижників краєзнавчого руху та історико-регіональних досліджень, зусиллями яких сформувалась галузь вітчизняної історичної науки – поділлєзнавство. До цієї плеяди, яка залишила фундаментальну творчу спадщину з історії та культури Подільської землі, відноситься місцевий вчений протоієрей Михайло Орловський.

Саме він у 60-80-ті роки XIX ст. зумів вперше створити наукові історичні нариси про всі міста, містечка та значущі села Подільського регіону, зібрати у записах тисячі зразків побуту, обрядів, звичаїв, традицій, казок, приказок, гаївок, щедрівок, народних пісень, а також писати художні історичні повісті і поезію, таким чином, досліджуючи і популяризуючи історичні, культурні й духовні надбання краю.

“Подвижництво Михайла Орловського на тлі видання праць з історії та культури Поділля були визнані ще за його життя. Він один з перших із подільських краєзнавців був обраний почесним і дійсним членом імператорських Російського географічного (з 1860 р.), Російського вільного економічного (з 1863 р.), Російського історичного (з 1873 р.) товариств, Подільського губернського статистичного комітету (з 1863 р.), був одним із фундаторів і найдіяльнішим членом Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (з 1865 р.). За роки своєї плідної праці Михайло Якимович був удостоєний орденів, медалей, премій, подяк (понад 35 різних відзнак) державних, єпархіальних органів і наукових товариств, одержав високу історіографічну оцінку своїх послідовників поділлєзнавців М.Сімашкевича, Є. Сіцинського, М. Яворівського”⁵.

Творча спадщина священика М. Орловського була “забута” і замовчувана у 20-80-ті роки XX ст. з ідеологічних міркувань радянського режиму. Його праці практично не використовувалися при створенні книг “Хмельницька область” та “Вінницька область” відомого багатотомного видання “Історія міст і сіл Української РСР” (1971).

Тільки на початку 1990-х років були опубліковані перші статті про Михайла Орловського кам’янецькими істориками Сергієм Федоренком та

⁵ Баженов Л. В. Михайло Якимович Орловський. Вибрані праці. Передмова. – Хмельницький, 2007. – ст. 5.

Левом Баженовим, в яких подані біографічні відомості про нього та позитивно оцінено його внесок у вивчення історії та культури Подільського краю.

У 2004 році науковець з м. Хмельницького Анатолій Трембіцький здійснив упорядкування та перевидання окремою книжкою нарису М.Орловського “Историческое описание заштатного г. Смотрича Каменецкого уезда Подольской губернии”. З ініціативи краснезнавців Анатолія Трембіцького та Сергія Єсюніна, яку підтримали Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАНУ при Кам’янець-Подільському державному університеті, за сприяння Хмельницької міської ради та виконавчого комітету, здійснено упорядкування головних праць Михайла Орловського, яке вийшло окремою книгою вибраних творів. Дане видання (2007 року) було присвячене 200-річчю від дня народження цього науковця і просвітника та 145-річчю його першої друкованої історичної праці (“Історико-статистичний опис містечка Сатанова”).

Як було вже зазначено вище, загалом творча спадщина Михайла Орловського нараховує більше 150 нам відомих опублікованих та рукописних праць. До книги його вибраних творів внесено 20 історичних нарисів про міста, містечка і села та історичну повість “Роксолана або Анастасія Лісовські”.

Сьогодні читач має нагоду ознайомитися з його нарисами про Проскурів, Вінницю, Сатанів, Смотрич, Меджибіж, Ярмолинці, Чорний Острів, Летичів, Літин, Могилів-Подільський, Бар та інші подільські населенні пункти. При цьому слід пам’ятати, що для творчості прот. Михайла Орловського притаманні риси об’єктивності та позитивізму у викладенні фактів, широке використання документальних джерел, історико-порівняльний та історико-статистичний, археологічний, етнологічні методи дослідження. Характерним для праць прот. М. Орловського є й те, що історію рідного краю автор розглядав як невід’ємну частку України.

У творах прот. Михайла Орловського чітко простежується просвітницьке зображення самотності укладу життя на Поділлі українського населення, його матеріальної і духовної культури.

Варто відзначити, що повістю про Роксолану, прот. М. Орловський увів в українську літературу образ непересічної українки. Його ідеї були підхоплені, зокрема, творцями багатосерійного українського фільму “Роксолана”.

Дослідження життя і творчості цього автора залишили глибокий слід в історіографії Поділля.

“Роздуми над минулим, оцінка подій по совісті, сміливе прийняття історичної правди, – як справедливо зазначив видатний церковний історик протоіерей Олександр Шмеман, – зараз особливо необхідні усім, для кого Церква стоїть у центрі всіх прагнень та надій”⁶.

Тож, пам’ять про видатних постатей Подільського краю, а також

⁶ Шмеман О., Історичний шлях Православ’я, Пролог, Київ, 2003, ст. 2.

труди, зокрема, протоієрея Михайла Якимовича Орловського, та інших видатних діячів Проскурівщини, слугуватимуть на користь усім жителям давньої Подолії – як тим, для кого Церква Бога Живого вже є “Стовпом та ствердженням істини” (1 Тим., 3, 15), так і для тих, хто поки що знаходиться поза межами Церковної огорожі.

Заради прийдешніх поколінь, сьогодні дуже важливо віддавати належну шану невтомимим трударям духовної просвіти минулого, які є взірцем для усіх нас, адже ніякі важкі часи не перешкоджали їм нести з повною самовіддачею й жертовністю факел духовної просвіти народу.

Тож, вивчаючи їх творчу спадщину, будемо пам'ятати, що “народ, який забув своє минуле, не матиме й майбутнього”!

Список використаних джерел та літератури:

1. Свята Біблія. Книги Священного Письма Ветхого і Нового завіту. – М.: вид-во МП., 1989. 2. Баженов Л. В. Михайло Якимович Орловський. Вибрані праці. Передмова. – Хмельницький, 2007. 3. Іванченко Р., Історія без міфів, МАУП, Київ, 2006. 4. Михайло Якимович Орловський. Вибрані праці. Передмова. – Хмельницький, 2007. 5. Шмеман О., Історичний шлях Православ'я. Пролог. – Київ, 2003.

Різничок Тетяна

*студентка соціально-гуманітарного факультету
Хмельницького інституту МАУП*

ВСЕСВІТНЄ ЗНАЧЕННЯ ТРУДІВ СВ. РІВНОАПОСТОЛЬНИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ В РОЗВИТКУ ОСНОВ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

Кожен народ, який не знає історії свого прадавнього кореню духовності і культури приречений на самознищення. Сьогодні у вирі соціальних проблем суспільства взагалі, ми часто не дбаємо про збереження цілісності духовних основ нашого слов'янського світу, до якого історично належимо. Ми забуваємо головне – що є цінності тимчасові, матеріальні, а тому не вічні, та й навпаки – є цінності вічні, духовні, як складові власної історичної спадщини кожного народу, суспільства, будучи фундаментом будь-якої цивілізації. Особливо сьогодні це стосується нас – українців, народу давнього, багатого своєю культурою і традиціями, водночас молодого, оновленого славою наших предків у боротьбі за свою національну самобутність і незалежність. Проте вирішуючи власні питання, ми не замислюємося – що ж ріднить нас до слов'янської світової сім'ї? Чи можливо взагалі бути українцем, відірваним від коренів слов'янства?

В давнину, на території заселеній нині слов'янськими народами, християнство могло появитися ще в апостольські часи. Так, вітчизняні перекази про Св. Ап. Андрія, згадують проповідь ним Євангелія не тільки на місті столиці – Києву, але також в Македонії. Вже у II ст. Тертуліан згадує

про скитів, готів і сарматів, вже як про християн. [16, с. 8]. Дещо з пізнішого часу, є свідчення про поширення християнства також на теренах сучасної Болгарії. Відомо, що в IV ст. була єпископська кафедра в Охридї (давнє місто, III ст. до Р.Х.), першим її єпископом був св. Зосима. Звідси, можливо християнство поширювалося і серед тих слов'ян, які жили в поріччі Дунаю [25, с. 16, 17]. Тому найдавніші сліди християнства з'явилися в південно-західній Русі, у племен тиверців та уличів, які жили від Південного Бугу до Дністра, та від Дністра до Дунаю [20, с. 14, 15]. В цей час християнство проникало до балканських слов'ян завдяки тому, що багато з них служило у Візантії в якості воїнів-найманців [17, с. 45, 246]. Але спустошення гунами, аварами і вандалами у IV-V ст. великих територій Півд. Європи значно пригальмували тут розповсюдження християнства [14, с. 233-235; 12, с. 6].

Оглянувши історичні свідчення про апостольську проповідь Євангелія, зародження християнства в межах Київської Русі і Балкан у I-IV ст., ми бачимо, що з кін. IV ст. на місцеве християнство тут мали вплив два потужні християнські центри: східний і західний – Константинополь і Рим [12, с. 246]. З часом, у добу великого переселення народів в V-VI ст., прийшли до занепаду, а згодом зникли деякі давні грецькі поліси-центри елінізації місцевого населення у північному Причорномор'ї і на берегах Дунаю та Дністра. Проте, серед “варварів”, цього часу, слов'яни пізніше усіх прийняли християнство. [14, с. 243]. Перші звістки про прийняття слов'янами християнства відносяться до VII ст. [14, с. 243, 244]. Однією з причин невдач прийняття християнства слов'янами у пізні часи, є те, що християнське богослужіння на той час переважно було грецьким, або латинським. Зрозуміло, що таким чином, Боже Слово не завжди засвоювалося цими “варварськими” народами, мова яких корінним чином відрізнялася. Другою причиною, яка також шкодила більш скорішому прийняттю християнства слов'янами – це їхня досить примітивна письменність. Виходячи з того, що до IX ст. мова слов'янських народів майже не відрізнялася, окрім діалектів [5, с. 134], то вочевидь, саме ці чинники гальмували розвиток християнства не тільки на Балканах, але й у межах Київської Русі взагалі. Майже в той час і Київська Русь мала декілька спроб масового прийняття хрещення [20, с. 16, 17]. Такі спроби відбувалися за часів княжіння Аскольда і Діра (862-882 рр.). Згодом, майже через століття св. рівноапостольна княгиня Ольга Руська (953-957 рр.) прийняла Хрещення [7, с. 28; 21, с. 16; 6, с. 27, 28; 19, с. 892]. Тут виникають питання, як слов'яни намагалися позначати фонетику своєї мови, тобто, чи були у них алфавітні системи до св. братів Кирила і Мефодія? Які були відміни мови слов'ян, від мов греко-римського світу?

В історії розвитку слов'янської письменності розрізняють три групи різних алфавітів:

- 1) руни, або “руниця”;
- 2) глаголиця;
- 3) кирилиця;
- 4) латиниця, заснована на грецькому, або латинському письмі.

Також існували і деякі інші алфавіти, які майже не залишили після себе

слідів. Тому оглянемо кожну із цих груп відомих нам слов'янських алфавітів, починаючи з “руниці”. Відомості про слов'янські руни дуже бідні. Однак без сумніву – вони існували. Так скандинавські джерела називають їх “Venda Runis”, т.з. “венедськими рунами”. Збереглися в малій кількості самі надписи слов'янськими рунами. По-перше, їх вживали дуже давно і руни вийшли із вжитку ще в давнину, тому пам'ятки рунічних надписів за давністю часу зникли. По-друге, їх мало хто вивчав, тому рунічні надписи лишилися просто непрочитаними. По-третє, руни вживалися лише для коротких надписів на могильному камінні, прикордонних знаках, зброї, прикрасах, монетах і дуже рідко на полотні або пергаменті. Також їх походження і сама назва досі невідомі. Є припущення, що саме слово “руни” слов'янського кореня: “руна”, начебто означає “борозна”. Можна б було привести як українське – “рілля” (борозна при оранці), так і російське – “рити” і т.п. Основою ж для справжньої писемності, коли у слов'ян вже створилася держава, і власне цивілізація, ймовірно за все була глаголиця, яка мало походила на руницю, можливо тому, що була запозичена з чужого етнічного кореня. На думку більшості дослідників, глаголиця існувала раніше за кирилицю. Зародилася глаголиця, мабуть на Адріатичному узбережжі Балкан, де у вигляді зникаючої церковної мови вона існує і тепер у хорватів-католиків [9, с. 3-7; 4, с. 6].

Вся церковна традиція не тільки Візантії та Русі, але й Риму завжди вважала Кирила винахідником кирилиці. Оскільки вона складена св. Кирилом, це свідчить, що ця слов'янська азбука слугувала дуже тонким пристосуванням грецького уставу для слов'ян. Власне слово “кирилиця”, має багато варіантів: “курилиця”, “кирулиця”, також “церковниця” і т.д. Але доводячи давність глаголиці, власного алфавіту слов'ян, винайденого ймовірно що і Вульффілою, не можна відкидати те, що до кирилиці було багато спроб писати грецького типу письмом, схожим на кирилицю, тобто у кирилиці були попередники! [9, с. 17, 22, 23]. Власне кирилиця – це комбінація двох алфавітів: як система фонем, вона копіює глаголицю. Схожість грецьких букв і кирилиці настільки велика, що читаючи давній текст написаний кирилицею, здається, ніби читаєш грецький текст. Тому не дивно, що її називали “грецьким письмом”. Отже, культура слов'ян, вже досягнувши стадії писемності, існувала принаймні на 500 років раніше за св. Кирила і Мефодія. Але поруч із цим, власне св. Кирило і Мефодій дали й основу церковної, богослужбової писемності, створивши її своїми руками і молитвами [9, с. 23-31]. З свого боку, латинський алфавіт не мав стільки досконалих зразків. Унікальність кирилиці полягає, наприклад, в позначенні шиплячих звуків однією буквою. [4, с. 6; 6, с. 7, 213; 11, с. 18].

Нова найпотужніша хвиля поширення християнства поміж слов'ян, яка почалася в половині IX ст. – є величезною заслугою двох святих братів, Кирила і Мефодія. Їх апостольська діяльність в поширенні Євангелія була настільки велика і значна, що часто їх порівнюють із св. Апостолом Павлом. Коли б не їх виступ, то, мабуть, християнство до слов'ян було б прийшло далеко. Відомо, що Кирило і Мефодій походили зі знатної родини з міста

Солуні . Були вони, мабуть, родом греки [25, с. 22, 21]. Згодом брати св. брати дістали добру освіту в Константинополі при імператорському дворі . Мефодій був недовго на державній службі, але покинувши її – постригся в ченці. Його молодший брат Костянтин також пішов замолоду в монастир де у чернецтві став власне – Кирилом. Тому, як він визначався особливими здібностями, його перевели до Константинополя, висвятили на священника та поставили бібліотекарем при Св. Софії. Відомо, що Кирило знав, крім грецької ще й латинську, слов'янську, єврейську, арабську та хозарську мови [25, с. 22]. У 858 р. прийшла до Константинополя делегація від хозар, що мали свою державу над Каспійським морем, вони просили імператора прислати до них християнських проповідників, щоб і їм навчитися Христовій віри. Цю місію поширення християнства серед хозар було доручено Кирилові та Мефодієві. Як оповідав його літописець, Кирило сказав: “З радістю піду пішки та босим, піду без усього, чого не велів Господь учням своїм носити. З радістю піду за віру християнську бо хіба є що солодше мені на цім світі, як жити і померти за святу Трійцю!” Їхня місія тривала біля трьох років [25, с. 23]. Ще до приходу св. братів до Моравії, де раніше вже пробували ширити християнство німецькі місіонери, однак їхня праця успіху не мала. Кирила й Мефодія засуджували в тому що вони незаконно ввели до богослужіння слов'янську мову, а це рівняється ересі : “Не належить бо котрому народові мати свою азбуку, окрім євреїв, і греків, і латин, – згідно з Пілатовим написом (Ів. 19; 19, 20), що його він на Хресті Господньому написав” – доводили німецькі єпископи [3, с. 15]. Папа Миколай I викликав їх до Риму на суд, проте його наступник Андріян II визнав їх апостольські труди корисними, відкинувши обвинувачення німецьких єпископів[3, с. 15]. В цей час у Римі захворів і 4 лютого 869 р. помер Кирило. Незабаром Мефодія папа висвятив на єпископа, а на вимоги великого моравського князя Ростислава створив із країв проповідницької діяльності святих Кирила та Мефодія окрему церковну провінцію, незалежну від сусідніх німецьких єпископів. Але племінник Ростислава - Святополк, був союзником німців. Тому по прибутті ув'язнили також і Мефодія не зважаючи на те, що папа схвалив його діяльність. Після звільнення Мефодій невпинно працював, організовуючи нові церковні громади. В цей час він перевів з грецької Біблію та Номоканон Іоанна Схоластика на слов'янську мову. Вже у 874 р. до Мефодієвої архієпископії належала також Чехія. На цій кафедрі він був святителем 11 років, 6 квітня 885 р., рівноап. Мефодій спочив [11, с. 104; 13, с. 159.]. Невідомо, як були б розвинулися події у Східній Церкві, яке обличчя було б мало східне християнство, коли б не було вкладу св. братів в зрозумілій мові, їх жертви заради Христа. Тому Кирило - Мефодіївська місіонерська діяльність має для нас ще й окремий інтерес, що до Велико-Моравської держави часів Святополка, в 870-х рр., належали також наші перед карпатські землі. Існує багато доказів, що вже в той час у західних частинах України християнство було відоме. Його несли сюди учні Кирила й Мефодія, можливо св. Климент, Горазд, Наум, Ангеляр, а їхню діяльність підтримував і князь Святополк, бо радше волів мати християнізованих

східних сусідів, а не поган, які турбували східні кордони його держави. Згідно з давнім переказом, існує думка, про проповідь Слова Божого учнями св. Кирила і Мефодія, що відбувалася в самих різних кінцях слов'янських земель, в тому числі і Поділля [25, с. 26; 13, с. 17, 68, 130, 170; 19, с.893]. Тому старослов'янська мова – мова перекладів, зроблених творцями слов'янської письменності, у багатьох своїх елементах вона була зрозумілою усім слов'янам. З самого початку, вона була суто богослужбовою, нею писали лише релігійні книги, а згодом, вона почала обслуговувати і інші галузі письменності.

Таким чином, як відмічає кандидат богослов'я ігумен Іларій (Шишковський), викладач КДАІС старослов'янська мова відіграла велику роль у розвитку східнослов'янської літературної мови. Саме офіційне прийняття Київською Руссю християнства (988 р.), принесло за собою і визнання кирилівського алфавіту [8, с. 5, 6]. Згодом старослов'янські елементи проникають і в художню літературу, в публіцистику, та навіть у державні акти не тільки Київської Русі, а згодом Московії, але й Литовської держави. Тоді в Україні було декілька друкарень: в Києві, Львові, Острозі, Вільно та ін. Там ж зародилися і духовні школи. Особливо славилася Києво-Могилянська Колегія, яка випускала апологетів віри. . Процес формування церковнослов'янської мови наших богослужбових книг закінчився у середині XVII ст. [4, с. 12-14; 16, с. 160]. Згодом, церковно-словянська мова набула поширення і в неслов'янських народів, ще у сер. XIX ст. вона була у вжитку як богослужбова у Молдові, та деяких християнських народів Кавказу – осетин, частково грузинів та ін. [13, с. 70, 184; 17, с. 48, 49, 75, 222,227].

Пройшов тривалий час...Сьогодні ми спостерігаємо, як на довгому історичному шляху розвитку слов'янський світ пізнав і велич підйому, і трагізм рабства і руйнації. Але ніколи слов'яни не втрачали животворної сили своєї стійкості – духовності. Це пояснює і те, що з часів винаходу та розповсюдження св. Кирилом і Мефодієм слов'янської письменності, їхні ідеї рівноцінності всіх народів, з притаманною кожному з них власною самобутністю – у рамках відкритої ними для всезагальної причетності унікальної культури – стали основою цивілізаційного визрівання “старого континенту” і світу. У цьому полягає причина зарахування й Римо-Католицькою Церквою св. братів до духовних патронів Європи [24, с. 17]. Особливо актуально це питання сучасності сьогодні, коли глобалізація громадського життя об'єктивно породжує тенденції уніфікації людської цивілізації. Саме тому виникають і наступні питання: яке місце слов'янських культур у цьому процесі? Що зі своєї інтелектуальної спадщини вони даді дадуть світу? Яким чином вони захистять свою присутність, як один із факторів якісно нового етапу духовного дозрівання?

Творчий характер історії слов'янського світу дає серйозні підстави допускати, що вони дадуть і відстоять у духовному аспекті найперспективніші для їхньої власної долі відповіді. Але цей процес не може відбутися “автоматично”, сам по собі. Ось чому вже сьогодні слов'янські народи мають потребу в духовному єднанні, у концептуальному осмисленні

переходу і творчої дифузії ідей, досвіду для з'ясування вірних відповідей. Ось чому, минує багато часу, перш ніж людство в цілому буде здатне знайти цей розумний баланс. Без сумніву, однією з основних причин цього є явище частого ігнорування духовного фактору і недостатнє збереження й культивування в масовій свідомості духовних і етнокультурних традицій, що осмислюють слов'янську взаємність [24, с. 18]. Тому не забуваймо, що саме сьогодні визначається цивілізаційний вибір України, який вимагає відповідальності. Згадайте, що його формування почалося ще тоді, в часи державотворення Київської Русі, безпосередньо пов'язаним з 988 р., – з духовним вибором князя Володимира. Саме таким чином закладаються історичні підвалини слов'янської цивілізації, засновані ще св. Кирилом і Мефодієм, як міст між культурною традицією Стародавньої Греції, Риму, Візантії та сучасної Європи. Тому вже сьогодні зрозуміло, відмовлятися від цього в угоду тій, чи іншій егоїстичній, тимчасовій політиці – ризиковано! Нехтування власними споконвічними традиціями – давнім цивілізаційним фундаментом сучасного українського суспільства, може призвести до національної катастрофи! [24, с. 21]. І навпаки, вивчення історичної спадщини слов'янства, його сучасне культурне єднання в найкращих формах і традиціях християнської духовності та культури, дасть шанс відстояти належне місце кожної слов'янської країни в рамках єдиної європейської і світової родини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біблія. UKRANIAN BIBLE // Unated Bible Societies. 1991.
2. Книга Правил Святых Апостол, Святых Соборов Вселенских и Поместных, и Святых Отец // М: Синодальная тип., 1893.
3. Нестір Літописець. під редакцією Гончар О.Т., Дяченко Ю.П., Жулинський М.Г., Скрекотень В.І., Мишанич О.В., Мушкетик Ю.М., Німчук В.В., Сергійчик Т.І., Толочко П.П., Шевчук В.О. ЛІТОПИС РУСЬКИЙ (переклад Л. Махновця) // К: Вид. “Дніпро”, 1990. – С. 590.
4. Гаманович (іером. Аліпий). Граматика церковно-славянського языка // М: изд. “Художественная література”, 1991. – л. 263.
5. Гимбутас М. Славяне Сыны Перуна // М: Изд. Центрполиграф, 2004. – С. 215.
6. Грешем Мейчен Д. Учебник греческого языка Нового Завета // М: Российское Библейское Общество, 1995. – С. 236.
7. Дорошенко Д. Історія України // Вид. “Освіта”. Київ. 1993. – С. 237.
8. Елкина Н.М. Старославянский язык. Учебное пособие // М: Гос. Учебно – Педагогическое Изд. Мин. Просвещения РСФСР., 1960. – С. 219.
9. Карелин (архим. Рафаил). Значение славянского языка для православного богослужения. Проблемы славянской письменности. Грузинская Православная Церковь. Учебные приложения к пособию по церковнославянскому языку. I кл. МДА //Сергиев – Посад, 2005. – С. 35.
10. Князев А.С. Святые равноапостольные Кирилл и Мефодий просветители славян // Минск: ЗАО Православная инициатива, 2004. – С. 239.
11. Козовик И.А. Малец В.И. Учебник Латинского языка (для мед.училищ) – //К: Гол. Изд. Издат. Объед. “Вища школа”, 1959. – С. 216.
12. Лебедев А.П. История Византии (842-1453) // М: Изд. совет РПЦ. Изд. “ДАРЪ”, 2005. – С. 783.
13. Петров Л. прот. Справочный Богословский преимущественно Церковно – Исторический Словарь // СПб: Тип. Департамента Уделов (Моховая, 36), 1898. – С. 297.
14. Поснов М. История Христианской Церкви // Брюссель: Изд. «Жизнь с Богом», 1994. – С. 614.
15. Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. Уч.

посobie // М: ББИ Св. Ап. Андрея, 1996. – С. 408. 16. Ровінський В., прот. Миханчук О., прот. Православ'є на Поділлі // Кам. Под, 1995. - С. 175. 17. Скурат К.Е. История Поместных Православных Церквей. I и II ч. // М, 2006. – С. 318. 18. Слободской С. прот. Закон Божий. Учебник для семьи и школы // Н. Т. М. Jordanville. N.Y., 1987. – С. 723. 19. Тальберг Н.Д. История Христианской Церкви, I и II ч. // К: Общество любителей православной литературы. Изд. имени Свят. Льва папы Римского, 2006. – С. 950. 20. Тальберг Н. История Русской Церкви. I т. // Jordanville. N.Y.: Н Т М. Тип. Преп. Иова Почаевского, 1959. – С. 528. 21. Чавръков Г. Български Манастири. История култура изкуство. // София: Изд. Хайни, 2000. – С. 271. 22. Шевченко Т.Г. Кобзар. // К: Держ. видав. худ. літ, 1957. – л. 626. 23. Шмеман А. прот. Исторический путь православия // N.Y: Изд. им. Чехова., 1954. – С. 387. 24. Шишковський (ігумен Іларій). Перспективи розвитку Української культури в контексті розвитку слов'янських культур – // Православний Вісник, №3 (2002). с.17-21. – С. 96. 25. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. // Львів: мон. Монахів Студійського Уставу. Видав. Від. “Свічадо”., 2001. – С. 361.

Шматлай Оксана

*Студентка економіко-правового коледжу
при Хмельницькому інституті МАУП*

СВ. КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ І ЙОГО БІБЛІОТЕКА

Центром зародження східнослов'янської державності було середнє Подніпров'я, що мало давні традиції політичного розвитку. У VI-VII ст. тут виникло велике об'єднання полян, яке згодом перейняло назву одного з місцевих племен – Рос або Рус. До цього періоду відносять заснування Києва.

Київська Русь охоплювала територію від Балтики до Чорного моря і від Закарпаття до Волго-Окського межиріччя. Вона відіграла визначну роль в історії східних слов'ян. За час її існування відбулися процеси політичної, духовної, економічної і культурної консолідації східних слов'ян [7, с. 32]. Соціально-економічний і політичний розвиток Давньоруської держави неминує вимагав відповідних зрушень і в сфері ідеології. Відтак коли Володимир Святославич посів великокнязівський престол, то спробував спершу упорядкувати й централізувати язичницькі вірування на основі традиційних слов'янських культів. Приведення форм язичницьких вірувань східних слов'ян до єдиної давньоруської релігійної системи не увінчалася успіхом. Язичницька віра не спроможна була ідеологічно задовольнити потреби молоді держави. Вона недостатньо сприяла потребам об'єднання держави, підвищенню її міжнародного авторитету. Київська Русь серед інших країн виглядала як держава варварська, тобто язичницька, хоча вона ні в чому не поступалася своїм могутнім сусідам і, зокрема, Візантійській імперії. Ранньофеодальна держава, якою на кінець X ст. вже була Київська Русь, мала потребу у монотеїстичній релігії.

Літопис розповідає нам про спробу створення єдиного пантеону для всіх східнослов'янських племен. Це був серйозний політичний акт: київський князь Володимир під свою об'єднувальну діяльність спробував підвести релігійну основу, освятити свій політичний авторитет авторитетом найбільш шанованих богів. Звертає на себе увагу той факт, що у число цих богів увійшли не тільки слов'янські. Між Перуном і Даждьбогом був поставлений Хоре, бог сонця народів Середньої Азії. У пантеон були включені також Симург-бог, який згадується у сказаннях народів Середньої Азії, і Мокош – богиня фінських племен. Ці факти очевидно свідчать про те, що до складу давньоруської держави й входили фінські племена і народи зі сходу.

Знайомлячись з християнським віровченням і поступово прилучаючись до нього, панівна верхівка впевнилася у придатності саме цієї релігії для потреб зміцнення і подальшого об'єднання держави [7, с. 34]. У княжій столиці жили іудеї, мусульмани, існувала велика християнська громада. І кожний вихваляв свою віру. Та повернувшись з Візантії, князь Володимир знав напевне, що Русь буде християнською. У літописі ця подія датована 988 роком, що традиційно вважається початком запровадження християнської релігії. Частина населення Русі чинила опір нововведенням і деякий час лишалася відданою вірі своїх батьків і дідів. Тому християнство на Київській Русі запроваджували примусово. Цей процес тривав кілька століть. Щоб закріпити нову релігію, князь наказав будувати церкви й ставити їх на тих місцях, де раніше стояли ідоли (язичницькі боги) [5, с. 67].

Не підлягає сумніву, що прийняття християнства сприяло розвитку писемності, освіти, мистецтва, розвитку філософської, політичної, соціальної думки. Писемність на Русі з'явилася ще до введення християнства. Але новий виток розвитку не лише вимагав, але й давав відповіді на нові запитання буття. Через християнську літературу на Русь прийшла вся мудрість, раніше накопичена європейським світом. Вплив християнства на культурний розвиток Київської Русі був досить складним і суперечливим. Фактично церквою визначалися напрями розвитку культури. Храми і монастирі стали головними осередками розвитку освіти, науки, мистецтва. Християнізація Русі стала важливим стимулом поширення книжного знання. При давньоруських храмах і монастирях створювалися бібліотеки, приміщення для переписування книг. Перша бібліотека у Київській Русі була заснована за часів Ярослава Мудрого у Софійському соборі (1037 р.), згодом з'явилася бібліотека і в Києво-Печерському монастирі. Книжне знання розцінювалося тоді як головна ознака гідності людини [7, с. 35]. Приймавши хрещення від Візантії, Київська Русь звертається і до її літературних джерел. У загальному масиві перекладної літератури Київської Русі того часу переважають візантійські автори. Це твори отців церкви, книги із всесвітньої історії. Із візантійської культурної спадщини вибирається те, що відповідає інтересам культурного розвитку Київської Русі. Із патристики тут в основному перекладаються пам'ятки IV-VI ст., в яких християнство зближається з філософією. Це, насамперед, твори Іоанна Дамаскіна, де викладено граматику і діалектику, Іоанна Златоуста, Василя Великого,

Григорія Богослова, Єфрема Сірина та ін. Крім візантійської літератури, набули поширення праці болгарських авторів: солунських братів Кирила та Мефодія, Іоанна Екзарха, Костянтина Преславського. Климента Охридського та інших представників “золотого віку” болгарської культури.

Особливою просвітницькою і культурною атмосферою відрізнявся двір Ярослава Мудрого. Просвітницька діяльність князя і членів його родини залишила помітний слід в історії вітчизняної культури. Київська Русь не поступалася в освіченості тогочасним країнам Європи. При дворі київського князя виховувалися й здобували освіту діти багатьох королів європейських держав [7, с. 36-37]. Оскільки Київська Русь прийняла християнство за греко-візантійським зразком, то й перші церковні книги були візантійського походження. Переписувалася і перекладалася, насамперед, біблійна література: вибрані тексти зі Старого заповіту – паремійник, збірка псалмів царя Давида – псалтир, діяння апостолів – “Апостол”, тлумачення біблійних текстів – палей та ін. Біблійні книги, або “святе письмо”, були обов’язковою церковною літературою. До Київської Русі потрапила порівняно незначна частина біблійних книг із Моравії та Болгарії в перекладах старослов’янською мовою, зроблених Кирилом та Мефодієм. Особливу популярність мав Псалтир, який використовувався як підручник для навчання письма. Набув поширення також Парамійник, великою популярністю користувалися новозавітні твори, зокрема Євангеліє, “Апостол”, “Апокаліпсис” (“Одкровення Іоанна”), які були основним джерелом утвердження християнської церковної ідеології. З них укладалися апракосні (неповні) євангелія і апостоли, які були розраховані на читання підчас церковних служб у визначені дні тижня та релігійних свят [7, с. 38].

Св. Князь Ярослав Мудрий.

Ярослав Мудрий, син Володимира Святославича й варязької княжни Рогніди, проводив активну зовнішню й внутрішню політику, докладав чималих зусиль для зміцнення єдності своєї держави та для її централізації. Часи князювання Ярослава Мудрого вважають періодом найбільшого піднесення Київської держави. І стала при ньому віра християнська плодитися і поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися [5, с. 69].

Ярослав докладав чималих зусиль до зміцнення єдності й централізації держави. Він продовжував будівництво захисних споруд (“змійових валів”) проти кочовиків на півдні, вздовж р. Рось 1036 р. (за іншими відомостями, ще раніше – 1017 р.) Ярослав завдав біля валів Києва рішучої поразки печенізьким ордам, назавжди відігнавши їх від рубежів Русі. Далі князь здійснив низку успішних походів проти литовських і ятвязьких князів, зміцнивши тим західні кордони Київської держави. З ім’ям Ярослава пов’язаний розквіт давньоруської культури, писемності й наукових знань. За любов до книжок і науки його прозвали Мудрим. Талановитий державний діяч доклав зусиль до створення першого писемного зведення законів – “Руської Правди”. Він розбудував і укріпив Київ, звівши “місто Ярослава”, що у декілька разів перевищувало за площею “місто Володимира”, його батька. Ярославом збудовано Софійський собор, багато інших архітектурних

споруд, урочисті Золоті ворота – парадний в'їзд до Києва. Магістральною зовнішньополітичною лінією при ньому залишалася візантійська. Руські воїни постійно служили візантійському імператорові, що сплачував за це Русі данину. Але 1043 р. спалахнула русько-візантійська війна, викликана ворожістю до Київської держави нового імператора Костянтина Мономаха. Морський похід на Царгород закінчився невдало. Але Ярослав не змирився, знайшов союзників на Заході, й Костянтину довелося розпочати мирні переговори. Русі була надана чимала компенсація за втрати в плінні війни. Мир закріпили, за середньовічним звичаєм, династичним шлюбом: син Ярослава Всеволод одружився з дочкою імператора Марією. Від цього шлюбу народився майбутній й давньоруський полководець київський князь Володимир Мономах. Широкі міжнародні контакти Русі часів Ярослава підтверджуються шлюбами членів його родини з представниками правлячих династій Заходу. Одна його дочка Анна стала французькою королевою, друга, Єлизавета – норвезькою, третя, Анастасія – угорською. Сестра князя Добронега була дружиною польського князя Казимира. При дворі Ярослава жили англійський та норвезький принци [4, с. 36-37].

За тогочасним звичаєм на честь князя в місті зведено монастирі св. Георгія та Ірини (Георгій та Ірина – хрещені імена Ярослава та Інгігерди). Головним храмом Давньоруської держави за часів Ярослава Мудрого був Софійський собор, присвячений Мудрості Господній, який на сьогодні є найвизначнішою пам'яткою візантійського мистецтва в Україні. Під час археологічних розкопок на території Верхнього міста й Подолу знайдено чимало високохудожніх предметів із золота та срібла – намисто, діадеми, персні, сережки-колти, браслети. Усе це свідчить про високий рівень розвитку ювелірного та ужиткового мистецтва в Києві [5, с. 70-71].

Згідно літопису, Ярослав помер у віці 76 років і похований у Софійському соборі в Києві. Його останки збереглися до наших днів і досліджені вченими-антропологами. З ім'ям цього князя пов'язаний Zenit розквіту Давньоруської держави [4, с. 37].

Бібліотека Ярослава Мудрого.

За часів Ярослава Мудрого на Русі з'явилася перекладна література. Побачили світ руські переклади античних творів Есхіла, Софокла, Сократа, Платона, Демокріта, Демосфена, Піфагора та ін. Справжньою подією стали оригінальний переклад Біблії та вихід у світ збірника “Бджола”, до якого увійшли уривки оповідань античних авторів. Книги створювали писці та переписувачі, які здебільшого були священиками та ченцями. Давні книжки мали оправу, прикрашені золотом і коштовним камінням, а також різними фрагментами та заставками із зображеннями фантастичних птахів, звірів та людей [5, с. 71-72]. Ярослав зібрав навколо себе освічених людей – Никона, Нестора-літописця, митрополита Іларіона та ін. Було укладено перший літописний звід, розвивалися писемність та оригінальна література, сформувалися елітні та інтелектуальні династії, наприклад Свенельд, його син Малк-Мстиша, внук Добриця, правнук Костянтин, посадник Новгород, його син Остромир, для якого переписано відоме Євангеліє, син Остромира

воєвода Вишата, син його Ян, діяч часів синів Ярослава – 7 поколінь. Зібрані Ярославом висококультурні люди, за твердженням М. Грушевського, були першою академією наук України-Руси. Вони уклали “Руську Правду”, літописи, літературні зводи, які й сьогодні мають велику цінність [1, с. 34].

Ярослав Мудрий заснував у Києві першу бібліотеку, одну з найбільших у Європі, яка налічувала близько 1 тис. книжок. Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень, і вночі. Зібрані ним скорописці перекладали з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаються плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, – так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку. Велика-бо користь від навчання книжного. Книги – мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони – узда для тіла й душі. В книгах – світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене – люблю, а хто дошукується мене – знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами [5, с. 72; 3, с. 40-41]. Про це свідчить літопис Нестора, що під 1037 р. оспівав мудрість Ярослава: “Ярослав же любив книжки й, багато їх переписавши, поклав у церкві святої Софії”. Цей короткий запис досі збуджує палкий інтерес істориків і численних шанувальників рідної минувшини [4, с. 37].

Деякі вчені гадають, що зібрана князем бібліотека розміщувалась в одній з апсид, а то й в одній з двох башт собору. Досі її не знайдено. Існують різні версії щодо подальшої долі бібліотеки Ярослава Мудрого: одні історики вважають, що бібліотека пропала під час вторгнення монголо-татарської орди в Київ у грудні 1240 р., – але чому тоді вцілів сам храм?; інші – що після смерті Ярослава вона розійшлася між різними книжковими зібраннями, треті – що вона зберігається або в самому Софійському соборі. Існує також припущення, що книгарню сховано в одному з монастирів під Києвом, де вона могла зберегтися до наших часів. Не так давно журналісти заходилися доводити, начебто бібліотека замурована в підземеллях Межигірського монастиря і на околиці Києва. Але ця думка надзвичайно сумнівна, оскільки сам той монастир за часів Ярослава не існував. Логічніше за все думати, що після кончини князя його книжкове зібрання було розподілене між найбільшими церковними й монастирськими бібліотеками Києва: софійською, печерською, іринінською, георгіївською та ін. Частина книжок могла загинути у наступні століття під час численних пожеж і ворожих навал, інша ж досі перебуває в ряді бібліотек колишнього СРСР та за його межами [4, с. 37-38; 5, с. 72].

Софіївський собор, як перша бібліотека Київської Русі.

Софіївський собор – головний (митрополичий) храм Давньоруської держави, присвячений Мудрості Господній. Зберігся до нашого часу. Являє

собою розкішну 13-главу будівлю (що символізує Христа та його 12 апостолів), прикрашену різнобарвними мозаїками та фресками. Мозаїчні зображення оздоблювали стіни й підлогу головного київського храму. З мозаїк Софійського собору найбільше вражають постаті Христа Вседержителя та Богоматері Заступниці. Про мистецьку довершеність цих мозаїк свідчить багатство кольорів [4, с. 37; 2, с. 61; 6, с. 42].

Дослідники налічують 35 відтінків зеленого кольору, 31 – червоного, 44 – жовтого. Всього ж у київських мозаїках 18 основних кольорів із 143 відтінками. Але майстерність – не лише в кольорах. У Софії Київській одні мозаїки розташовані ближче до глядача, інші – далі. Одні освітлені яскравіше, інші перебувають у притінених місцях. Одні на рівненьких площинах, інші на кривизнах. Усе це малярі мусили враховувати. Наскільки більш віддаленим було зображення, то настільки більшими шматочками воно викладалося [2, с. 61].

При храмі у давнину був монастир. Літописи по-різному датують будівництво Софійського собору: Новгородський – 1017 р., “Повість временних літ” – 1037 р., Однак стаття “Повісті” від 1037 р. є взагалі узагальнюючою, бо характеризує будівничу діяльність Ярослава Мудрого в Києві в цілому. Київський учений С. Висоцький знайшов докази на користь першої дати зведення собору. Із знайдених ним у храмі написів (графіті) виходить, що Софійський собор на 1030 р. був уже споруджений і розписаний фресками [4, с. 37].

Таким чином, як будівництво Софійського собору м. Києва, так і зібрання Ярославом бібліотеки, – є спробами Великого Князя створити в ті далекі часи східнослов’янську могутню державу, яка б ні чим не поступалася ні в політичному, ні в військовому, ні в науковому і духовному відношенні християнським країнам Сходу і Заходу. Розвиток освіти в Київській Русі часів Ярослава Мудрого, намагання мати своїх першоієрархів – природних русичів, показує велику роль, яку вже тоді зіграла вітчизняна школа, в невеликий строк, починаючи від Князя Володимира Великого. Власне як розбудова давнього Києва за прикладом Константинополя, так і активне впровадження традиції шлюбів київських князів на доньках іноземних монарших фамілій, говорять про початок поступового переходу в цей час від княжого вікового укладу, до централізації Київської Русі та впровадження способу її державотворення як майбутньої могутньої імперії з візантійським типом абсолютної монархії. ...Але на превеликий жаль, після смерті Ярослава Мудрого, через міжусобиці його нащадків Київська держава стала зазнавати занепаду, чим скористалися татаро-монгольські хана Бату в 1240 р., зруйнувавши її столицю Київ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бокано В., Польовий Л. Історія культури України. – К.: МАУП, 2002.
2. Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України: Підруч. Для 5 кл. загальноосв. Навч. закладів. – К.: Генеза, 2003.
3. Грушевський М. Історія України-Руси XI – XIII вік. – К.: Нова думка, 1992.
4. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. – К.: видавництво «Україна», 1993.
5. Крупчан С., Крупчан Т.,

- Скопненко О., Іванюк О. Новий довідник з історії України. – К.: видавнича фірма «Казка», 2005. 6. Русапівський В. Культура українського народу. – К.: «Либідь», 1994. 7. Шейко В., Тишевська Л. Історія української культури. – К.: «Кондор», 2005.

Козельська Ганна

*Студентка економіко-правового коледжу
при Хмельницькому інституті МАУП*

СВЯТИЙ ПРЕПОДОБНИЙ НЕСТОР ЛІТОПИСЕЦЬ – ПЕРШИЙ ХРИСТИЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Сьогодні, коли ми вільно живемо в Незалежній Україні у вирі соціальних проблем суспільства взагалі ми часто не дбаємо про збереження цілісності духовних основ скарбниці нашої писемності, історія якої має велике значення для всього східнослов'янського світу, до якого ми історично належимо.

Так найдавніший літературний твір, був написаний на теренах України. Саме нашу духовну спадщину відстоювали Митрополит Петро Могила і його учень, гетьман Петро Сагайдачний. Під проводом збереження Православної віри – почав визвольну боротьбу Богдан Хмельницький. Київська Духовна школа, дала початок не тільки богослов'ю в Україні, але й в подальшому, духовним школам Москви й Санкт-Петербургу, а українські богослови, стояли на початку сучасної орфографії російської мови в XVIII ст. Отже, як бачимо, духовний світогляд українців, здавна мав значний вплив на північні землі наших сусідів і на схід. В той ж час, треба було і набувати позитивного іноземного досвіду, про що Великий Кобзар сказав: “...І чужому повчайтесь, і свого не цурайтесь!” [13, с. 288]. Писемність у Київській Русі була відома ще до запровадження християнства. Про це свідчать угоди Русі з греками, в яких містяться вказівки на те, що обидві держави розв’язували різні спірні питання “не тільки на словах, а й на письмі”. Так, арабський письменник Ель Масуді згадував про написані на камені знаки в одному з руських храмів. Про письмена, вирізьблені на дереві, говорить арабський учений X ст. Ібн ель Недіма. На думку вчених, це було давнє до-кирилівське письмо – “черти” і “різи”, або т.з. “руни”. Існування писемності до ведення християнства підтверджують і відкриття археологів [7, с. 5; 12, с. 73]. Одним з найвагоміших доказів існування до-кирилівського письма вважають відкриттям у Софійському соборі Києва давньої азбуки, що складалася з 27 літер, з них 23 літери – з грецького алфавіту, решта – спеціальні букви для передання слов'янських звуків. Ця азбука, мабуть, була перехідним варіантом від грецького алфавіту до кирилиці. Її виникнення відносять до часу, який передував створенню 863 року слов'янської азбуки Кирилом і Мефодієм. Після введення на Русі християнства в 988 р. кирилиця поступово витіснила стару писемність. Нечисленні рукописи, що дійшли до нас,

свідчать про високий розвиток книгарства у Київській Русі. Найвидатнішими книгами, що збереглися, є знамените “Остромирове Євангеліє”, писане в Києві 1056-1057рр., “Ізборник Святослава” 1073 р. “Мстислава Євангеліє” (бл. 1115 р.) та ін.

Власне, поширення писемності стало важливою умовою подальшого розвитку школи та освіти. Про розповсюдження писемності серед різних прошарків населення свідчать написи на різноманітних виробках – корчагах, цеглинах, хрестах та іконах, пряслицях. Освіта того часу, на Русі перебувала в руках Церкви і була зосереджена переважно у монастирях. Постійно піклувалися про освіту князі, багато з яких були глибоко освіченими людьми [12, с. 73]. Високоосвіченою людиною був князь Ярослав Мудрий, який “до книг мав нахил, читаючи часто вдень і вночі”. При Софійському соборі 1037 р. відкрито школу нового типу, в якій навчали не тільки грамоті, але й вивчали грецьку і латину, студіювали філософські твори, основи медицини. Тут же була велика збірка книг, які переписували та перекладали з грецької на слов’янську мову. Навчання велося також при монастирях. З давніх-давен Київ славний своїми монастирями. Недарма його нарекли Єрусалимом землі Руської. За сотні й тисячі кілометрів, переважно пішки, з усіх куточків величезної імперії йшли віруючі до Києва на поклін його святиням. Проте головною київською святинею, звісно, була Успія Божої Матері Києво-Печерська лавра [8, с. 5].

Особливо важливим освітнім осередком був Києво-Печерський монастир [12, с. 73]. Ще на зорі Християнства грядущу славу Лаври провістив Апостол Андрій Первозваний. І хоча на кілька сот років сліди християнства згубилися у вирі історичних лихоліть, все ж буття Печерської обителі осяяло благословенням Божим задовго до її виникнення [8, с. 3]. Києво-Печерська Лавра – українська святиня, один з найдавніших православних чоловічих монастирів в Україні. Заснована під час княжіння Ярослава Мудрого. Біля джерел цього найдавнішого і найславнішого на теренах Центральної і Східної Європи православного монастиря стоять імена автора славетного “Слова про закон і благодать” Київського митрополита Іларіона і преподобних отців, засновників чернечого життя в Україні, а також у культурі, мистецтві, музиці, богословській науці, у становленні християнської моралі українського народу. Зародження в 1054 р. печерної обителі на дніпровських схилах стало актом Божественного Промислу. Отже, Преподобний Антоній – батько руських ченців, чернець Печерський, засновник Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, став родоначальником чернецтва в Київській Русі, по молитвах якого і нині зростають святі молитвеники і подвижники. Саме він заклав фундамент, на якому належало побудувати фортецю молитвеників і подвижників, клопотанням яких ми отримуємо милість Божу і надію на порятунок і життя вічне Монастир з перших років свого існування став колискою вітчизняного чернецтва. Особливу роль у розвитку Києво-Печерської Лаври відіграв Феодосій. Обитель завжди користувалася підтримкою князів і бояр. Трансцендентність феномену Лаври корениться в основоположному подією людства – Пришесті

в світ Бога Слова, Спасителя і Господа нашого Ісуса Христа. [8, с. 3, 9, 10]. Провіденційні мотиви створення Лаври мають глибокий аспект Маріологічний. Патрістична думка свідчить, що Києво-Печерська Лавра, в слід за Афоном та Іверією, є уділом Божої Матері на землі. Так численні знамення й чудеса, супроводжували споруду “боголепной, небеси подобной” Великої церкви Печерської. Це був перший Свято-Успенський храм на Русі, що поклав початок спільноруської традиції. Заставою Своїх незрідчених милостей Богоматір залишила обителі ікону Першої Пречистої: “Та наместная, рече, да будет”. Благодать Святого Духу, видимо відображена на іконі, явилася іконописцям Печерської церкви, серед них хлопцю Аліпію, згодом великому творцеві іконописних шедеврів Русі, засновникові знаменитої іконописної школи. Ікони прп. Аліпія славилися особливою силою чудотворінь. Печерського ізографа порівнювали з апостолом Лукою творцем перших зображень Богом [8, с. 3].

З часом Лавра перетворилася у велике феодальне господарство, опору політичної влади київської знаті, активного поширювача християнства на Русі. Тут проводилася підготовка вищого духовенства і місіонерів. Духовність лаври творилася на фундаменті всеправославної благодатної спадщини і увібрала в себе все його нескороминуще багатство: богослов'я, аскетичну культуру. Для багатьох Київ починався з підземних вулиць Києво-Печерської Лаври. Саме печери і прислужилися місцем заснування одного з найдавніших монастирів. Від них і походить назва монастиря – Печерський, у підземних лабіринтах якого й до сьогодні спочивають моці людей, які творили історію.

Два стародавніх літописних джерела, що дійшли до наших часів, прояснюють події, пов'язані з виникненням печерського монастиря [3, с. 6]. Це “Повесть временных лет” Нестора Літописця і “Києво-Печерський Патерик”, що становить собою систему легендарних новел, в основі яких лежать перекази XI-XII ст. За словами преподобного Нестора, чимало монастирів було зведено князями і боярами їхнім власним коштом. А преподобний Антоній, не маючи ані золота, ані срібла, досяг усього сльозами й постом. У XII ст. Печерський монастир вже є відомим релігійним центром, який притягує увагу і простих віруючих, і пануючих верств. Почали учашати сюди князі та бояри. Поступово розбудовується монастир на Верхній території, збільшуються його печерні лабіринти, розширюється його територія. Монастир живе тихим, розміреним і водночас бурхливим життям. Тут починається літописання, зароджувалися початки староруської літератури, образотворчого мистецтва, юриспруденції, медицини, педагогіки, добродійності [3, с. 23]. До нас дійшли імена геніальних діячів Русі – Печерських чернорізців: преподобних Нестора-Літописця, Аліпія іконописця, Агапіта лікаря, Іларіона книжника, Григорія творця канонів і багато інших. Як свідчить Києво-Печерський Патерик – всяка подія, якщо вона не буде записаною, може з часом стати забутою та невідомою...

Біля джерел вітчизняної історіографії стоїть велична, відома багатьом по знаменитій скульптурі М.Антокольського, постать св. Нестора-Літописця

[14, с. 170, 171]. В той час, коли Преподобний Антоній трудився в печерному усамітненні, а Блаженний Феодосій будував монастир, прийшов до них молодий сімнадцятирічний Нестор, подвижницького життя. Не будучи ще ченцем але залишаючись у священному суспільстві преподобних, Нестор навчився чернечим чеснотам: чистоті духовній та тілесній, глибокому упокорюванню, безперечному послуху, строгому посту, добровільній убогості, безперестанній молитві, невипущому пильнуванню та іншій чернечій праці, якою він прагнув наслідувати преподобним Антонію і Феодосію. Відомо, що св. Нестор – називав прп. Антонія Великим, а Феодосія, свого першого наставника, до якого відчував особливу любов і визнання, зрівнював із старозаповітним Мойсеєм. Коли братією було вирішено відкрити мощі преподобного Феодосія та перенести їх у Печерську Церкву, то власне Нестор, у цій справі був першим [2, с. 171]. З свого боку, носячи в собі подвійний сан – чернечий і діаконський, тобто ієродиякона, Нестор з кожним днем підсилював свої подвиги, примножуючи чесноти, також роблячи всяку істину й вбиваючи всі плотські пристрасті, щоб не бути плотяною, але духовною людиною, дійсним рабом і прихильником Божим, і пам'ятаючи слова Самого Господа: “Дух є Бог, і ті, що поклоняються Йому повинні поклонятися в Дусі та Істині” (Іоан.4,24).

З юних літ, Нестор відзначався любов'ю до книжкової премудрості. Того часу, в Печерському монастирі (до кінця XI ст.), вже існувала велика бібліотека. А за часів Ярослава Мудрого книги збирали, переписували і перекладали, здебільшого з грецької, в Софії Київській та в великокнязівському палаці. Отже, молодий Нестор, наслідуючи приклад просвітителів Русі старшого покоління, і насамперед митрополита Іларіона й свого наставника Феодосія, з ентузіазмом опановував знання, накопичені віками. Особливо його цікавили життя святих та історичні твори, складені переважно у вигляді хронік (літописів). Як бачимо, Нестор на початку XII ст. поставив перед собою грандіозне завдання: об'єднати всі попередні літописи, відредагувати й доповнити їх новими матеріалами та описом подій, очевидцем яких він був. А головне – докорінно переробити скупі відомості про початок Русі та її місце в світовій історії, набагато ширше подати географічні, етнографічні, історико-культурні відомості про рідну землю й довести автохтонність руських князів [4, с. 41].

Постать Нестора належала до числа тих визначних книжників-інтелектуалів Київської Русі, які відомі не тільки своїм високим рівнем освіченості, але ще й праведним християнським життям. До того ж він удостоєний духовного статусу святого – найвищого з можливих для людини в християнстві. Тому цілком правдиво розглядати творчу діяльність Нестора насамперед не як інтелектуальне самовираження, а як спробу донести читачеві явлене автором світло Божественної Істини. У такому разі чи не найвдалішим і концептуально довершеним з його літературних задумів-проектів є “Повість временных лет”, що є головним текстом, який залучається нами для висвітлення просторових уявлень давньоруських любомудрів [4, с. 74]. Отже, “Повість” – єдиний давньоруський текст, який

не тільки містить достатньою мірою потрібний нам матеріал, а водночас, що найголовніше, викладає його у хронологічній послідовності, відтворюючи логіку головних етапів у виникненні християнської сакральної топографії давнього Києва. Потрібно сказати, що джерелами написання “Повести временных лет” дослідники вважають: Біблію, Візантійські хроніки, князівські архіви, народні перекази та легенди тощо. Слід водночас зауважити, що “Повість” – один із тих перших і найдавніших руських літописних ізводів початку XIIст., який дійшов до наших днів. Саме тому “Повесть временных лет” Нестора-Літописця виступає тим найважливішим інтелектуальним проектом, який сприяв сакралізації давньоруського простору й заклав передумови для появи пізнішого феномену “Святої Русі”. Так значною мірою цей успіх був зумовлений органічним поєднанням в особі автора “Повісті” його прагнення пізнати істинний сенс людського буття згідно з тією Істиною, яку було проголошено у вченні Христа [4, с. 74]. Однак літописанням літературна діяльність Нестора не обмежувалася. Відомі його твори інших жанрів. Вчені з достатнім ступенем ймовірності вважають Нестора автором цілої низки праць, серед яких є дві чи не найвідоміші – це “Чтение о житии и о погублении блаженного страстотерпца Бориса и Глеба” та “Житие преподобного отца нашего Феодосия игумена Печерского монастыря”.

В його творчості повнота давньоруського любомудрія доходить до своїх категоріальних меж і повертається до витоків. Істина, яка починає розкриватися людині в спогляданні простору і часу, через картину Світової історії і глибину людської душі, втілюються в її житті й активності, надаючи цій християнській істині повноти буття. Преподобний Нестор помер у 1114 р. невдовзі після вступу на київський престол Володимира Мономаха, і був покладений, монастирським звичаєм, у комплекс Ближніх (Антонієвих) печер. Ім'я Нестора міцно пов'язане з образом навченого досвідом, праведного ченця-літописця. Його постать стоїть поряд з такими відомими подвижниками К.-Печерського монастиря, які славилися не лише праведним життям, але й величезним внеском у становлення вітчизняної культурної традиції, такі як: преподобні Антоній і Феодосій, перший іконописець і художник Київської Русі – Аліпій-іконописець, а також Агапіт-лікар та багато інших. Як свідчить К.-Печерський Патерик – молитвами сего преподобного “списателя” да будем и мы внесены в книгу жизни Агнца Божия [8, с. 8-11, 20, 27, 29, 98, 171]. Лише з часу “Хрещення Русі” в ній поширилися писемність і книжність. Одночасно, значний поштовх дала нова ідеологія піднесенню давньоруської культури. Починаючи з Києва, а далі повсюдно на Русі почали влаштовувати школи й книгописні майстерні, та незабаром східнослов'янська країна стала однією з найкультурніших у середньовічній Європі. Так, запровадження християнського віровчення зробило можливими рівноправні й плідні взаємовідносини між нею та Візантією, Німеччиною та іншими державами пізнього середньовіччя. З розвитком міст, особливо з поширенням християнства східного обряду на всій величезній і різноманітній з етнокультурного погляду території, що

визнавала політичну зверхність Києва, панувала однотипна міська, в тому числі книжна, культура діяли приблизно однакові юридичні норми, в ролі засобу високого культурного спілкування вживалася одна літературна мова. Це дає підстави говорити, що слов'янство Східної Європи жило в єдиному культурному просторі. Справді, культура Київської Русі стала колицкою трьох культур – української, російської, білоруської. Але це стосується тільки книжної культури. Пізніше, Ярослав Мудрий, син Володимира Святославовича й княжни Рогніди, проводив активну зовнішню й внутрішню політику, докладав чималих зусиль для зміцнення єдності своєї держави та для її подальшої централізації. Його часи князювання вважають періодом найбільшого піднесення Київської держави; із цим князем пов'язують розквіт культури, писемності й наукових знань. За часів Ярослава Мудрого на Русі з'явилася перекладна література. Книги створювали літописці та переписувачі, які здебільшого були священиками та ченцями. Він заснував у Києві першу бібліотеку, одну з найбільших у Європі [9, с. 71]. В той ж час, на давньоруських землях виникало чимало шкіл, в яких дітей навчали грамоти. Осередком знань став той же Києво-Печерський монастир, заснований у 1051 р. За Ярослава було укладено перший літописний звід, розвивалися література та перекладацька справа, а християнство поширилося та закріпилося у всіх великих містах Русі. Усе це посилювало славу й авторитет Київської Русі в середньовічному світі. Гучна слава Ярослава спиралася передусім на досягнення у внутрішній розбудові Русі, в якій він домагався небачених досі результатів. На добу Ярослава Мудрого припадає створення рукописного зведення законів Київської Русі – “Руської правди”. За часів Ярославичів цей збірник, змінений та доповнений, отримав назву “Правда Ярославичів”.

Початковий текст “Руської правди” не зберігся. Відомо три редакції цього документа: “Коротка правда”, яка врегульовувала відносини між людьми за часів Ярослава Мудрого та його синів; “Розширена правда”, яку пов'язують з діяльністю князя Володимира Мономаха та його сина Мстислава; та “Скорочена правда”, яку відносять до другої половини XII ст.

З появою такого документа дедалі більшу роль стало відігравати судочинство; замість покарання у вигляді якісної фізичної дії встановлювали штрафи; поступово зникла кровна помста, що існувала за язичництва; порушено питання про скасування смертної кари. Звичайно “Руська правда” передусім охороняла життя й приватну власність феодалів. Об'єктами охорони за руським правом були життя, тілесна й особиста недоторканість, приватна власність. В майбутньому “Руська правда” справила великий вплив на розвиток права України, Білорусії, Росії та Литви [9, с. 74].

Таким чином, вивчення історії нашого правознавства і найдавніших літературних джерел в контексті загального розвитку християнського світогляду українців та його впливу на формування національних правових актів та юридичних відносин Київської Русі є дуже важливим на сьогоденний час. Джерелами відтворення історії Київської Русі є писемні й речові (археологічні) пам'ятки. Головними писемними джерелами є літописи,

з яких зокрема – Літопис Руський. Цей Літопис, що зберігся тільки в Іпатівському Списку є літературно-духовною спадщиною преподобного Нестора Літописця. Для правознавця, значення вивчення творів преподобного Нестора Літописця, в усвідомленні найдавніших свідчень про правові особливості Київської Русі. З цього приводу видатний російський філософ, письменник-державознавець і православний мислитель І.В. Ільїн, пивав: “розвиток правосвідомості вимагає перш за все роботи над розширенням і витонченістю свого внутрішнього духовного досвіду. В цьому відношенні правове життя підлягає спільному і основному закону духовного розвитку і є, подібно до релігії, філософії, науки, мистецтва і етичної творчості, різновидом єдиної життєво-духовної праці. Але, якщо це так, то не всяка людина, що стоїть на будь-якому рівні розумового і духовного розвитку, компетентна судити про поняття і суть права; і “заперечення” його проти об’єктивного значення права не матиме жодної сили і переконливості, якщо в основі лежатиме обмеженість або хисткість його особистого духовного досвіду” [6, с. 35].

Отже, як бачимо із влучного вислову такого видатного державника, як Іван Ільїн, бачимо, що сьогодні нам при розбудові нової, незалежної і демократичної Держави України, буває часом і не хватає того духовного досвіду, набутого нашими предками – зокрема й преподобним Нестором, які за багато віків до нас вже тоді в X-XIII ст. створили власне могутню європейську, правову державу – Київську Русь. Тому нам, сучасним поколінням, потрібно йти не тільки шляхом вивчення історичного минулого нашої Батьківщини, але й набувати духовного досвіду, що поєднує невидимим ланцюжком нас із святими предками у просторі та часі. Духовний досвід Східної Церкви ми втратили за часів тоталітаризму, тому сьогодні його брак, є певною мірою – причиною тих невдач, що трапляються на шляху відновлення нашої духовності та розвитку державотворення, християнського гуманізму та європейського права.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біблія. UKRANIAN BIBLE // Unated Bible Societies, 1991.
2. Нестір Літописець. Під ред. Гончар О.Т., Дяченко Ю.П., Жулинський М.Г., Скрекотень В.І., Мишанич О.В., Мушкетик Ю.М., Німчук В.В., Сергійчик Т.І., Толочко П.П., Шевчук В.О. ЛІТОПИС РУСЬКИЙ (переклад Л. Махновця). – К.: Вид. “Дніпро”, 1990. – 590 с.
3. Воронцова О. Лаврські печери. Путівник. – К.: Видавничий дім «Амадей», 2000 – 31 с.
4. Горський В., Вдовина О., Завгородній Ю., Киричок О. Даньо-Руськи любомудри – К.: Видав. Дім «КМ Академія», 2004. – 300 с.
5. Гусев В.І., Дорожнин В.П., Комінінцев Ю.О., Сокирко О.Г., Червінський В.І. Видатні постаті в історії України IX-XIX ст. Короткі біографічні нариси. – К.: “Вища школа”, 2002. – С. 39-41 – 359 с.
6. Ильин И.А. О сущности правосознания. – Мюнхен-Москва: «Рарог», 1993. – 234 с.
7. Карелин (архим. Рафаил). Значение славянского языка для православного богослужения. Проблемы славянской письменности. Грузинская Православная Церковь. Учебные приложения к пособию по церковнославянскому языку. I кл. МДС //Сергиев – Посад, 2005. – 35 с.
8. Киево-Печерский Патерик. – К.: “Лыбидь”, 1991 – 255 с.
9. Муравьев А. Жития святых Российской Церкви. – М.: Изд. «Транзиткнига», 2005. – 829 с.
10. Никодимов И. Н. Воспоминание о Киево-Печерской Лавре. – К.:

Тип. Киево-Печерской Лавры, 1992. – 218 с. 11. Слободской С., прот. Закон Божий. Учебник для семьи и школы. – N.Y.: НТМ. Jordanville., 1987. – 723 с. 12. Сливка Ю. Історія України. – Львів: Видавництво “Світ”, 2002 – 520 с. 13. Цыпин В. прот. Церковное Право. Гл. I. Источники Церковного Права. – М.: Круглый стол по религиозному образованию в РПЦ, 1996. – 442 с. 13. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Держ. видав. худ. літ, 1957. – 626 с.

Протоієрей Сергій Причишин

клірик Хмельницької митрополії УПЦ

викладач кафедри теології та українського православ'я ХІ МАУП

ДО 70-ти РІЧЧА МУЧЕНИЦЬКОЇ СМЕРТІ ПЕРШОГО ВІКАРНОГО ЄПИСКОПА ПРОСКУРІВСЬКОГО ВАЛЕРІАНА (РУДИЧА) – НОВОМУЧЕНИКА ПОДІЛЛЯ

Перший вікарний єпископ Валеріан Проскурівський и Летичевський (в миру Василь Несторович Рудич), народився 12 квітня 1889 року по старому стилю у с. Мизяківські хутори Стрижевської волості Вінницького повіту Подільської губернії. По одним джерелам в селянській родині [12, с. 1, 3], по іншим – в сім'ї сільського фельдшера [17]. Ймовірно, Василь рано втратив батька. Його мати – Надія Антонівна 1852(3) року народження, домогосподарка, виховала трьох синів і одну дочку. З раннього дитинства дітей виховували в душі християнства та любові до Православної Церкви, так, старший брат Василя – Калинник (1872г.р.) був священником у місті Брацлав Вінницького повіту Подільської губернії [3, с. 223; 9, с. 48; 11, с. 1, 3].

Вірогідно, взявши приклад зі старшого брата-священника, якого Василь дуже любив, він з дитинства прислуговував отцю Калиннику в відправах богослужінь. Про це свідчила сама любов Василя до духу уставного православного богослужіння, яким він пройнявся до кінця життя, не дивлячись на той важкий хрест сповідництва, який йому було призначено було нести як православному архіпастирю в майбутньому. Заслугує поваги та гідно наслідування його невтомне прагнення до богопізнання та науки. Будучи простим, селянським хлопчиком, він відмінно закінчив духовне училище в Тиврові, після якого він поступив в Подільську духовну Семінарію в Кам'янці, закінчивши її з відзнакою у 1910 р. У тому ж році, він поступив у Московську Духовну Академію при Свято-Сергієвій Лаврі [1, с. 846]. Особливо вплинув на рішення Василя (Рудича) щодо прийняття чернецтва предмет з пастирської аскетички, який викладав ректор МДА єпископ Феодор (Поздєєвський). Владику-ректора вважали вождем дореволюційного вченого чернецтва, ним було виховано ціле покоління новомучеників, які в святительському сані, свідчили істину воскресіння Христового в горнілі богоборчих гонінь [2, с. 16; 12, с. 1, 5-7]. В 1915 р. він прийняв чернецтво з ім'ям Валеріан та був рукопокладеним в ієродиякона. Через рік, він прийняв сан ієромонаха. Будучи молодим ієромонахом,

Валеріан приймав діяльну участь в служінні пораненим воїнам руської армії на полях війни у I Світовій. За наполегливе служіння нуждам фронту в санітарних потягах, ієромонах Валеріан був представлений Преподобномученицею Великою Княгиною інокією Єлизаветою до нагородження Золотим Хрестом Закінчуючи Академію в 1916 р., о. Валеріан захистив кандидатську дисертацію по предмету біблійської історії в її зв'язку із історією давнього світу на тему: “Пророк Іона і його пророча діяльність” [11, с. 3, 6, 7, 15-17]. Згодом, він став професорським стипендіатом МДА, а в майбутньому готувався захистити докторську дисертацію [12, с. 9]. Так, у буремному 1917 році, молодий вчений-чернець проходив з початку березня священослужіння при церкві МДА, був секретарем з'їзду вченого чернецтва, який проходив напередодні відкриття Помісного Собору 1917-18 р., а з 15.08.1917 – у різних містах Подільської єпархії: Рашкові, в Кам'янець-Подільському Свято-Троїцькому монастирі, послідовно, з початку в сані архімандрита [12, с. 9]. Але згодом, постановою від 13.12.1917 р. того ж Помісного Собору, який засідав у Москві (про впровадження центру Подільської Єпархії в м. Вінниці із декількома вікаріатами, вбачаючи наближення лінії фронту до Кам'янець-Подільського), був поставленим вікарним єпископом повітового м. Проскурова із титулом Проскурівського і Летичівського [1, с. 846]. Також про освіченість владики Валеріана свідчать відомості про його вільне володіння французькою, німецькою і частково англійською мовами [17].

Отже, то був початок дуже важких часів, коли міста і села неодноразово переходили з рук в руки то червоних, то петлюрівців або білих. Нова влада не завжди була лояльною до канонічної Православної Церкви. Про це свідчать численні 6-ти кратні короткострокові арешти Владики Валеріана. Так, спочатку ще в Кам'янці – раніше петлюрівцями, а згодом і радянською владою (ОДПУ) [12, с. 9; 13, с. 30-32, 34, 35], декілька раз з 1922 по 1924 р [17]. Тому без сумніву, цей період архіпастирства владики Валеріана на Проскурівсько-Летичевський кафедрі є вершиною його святительства (1921-1923г). Таким чином, він увійшов в історичну пам'ять м. Проскурова як його перший святитель. Саме в цей час він виступав палким захисником Православної віри від “оновленців-живоцерковників” и “самосв'ятів”. Коли багатьом храмам загрожували захоплення реакційно налаштовані групи цих розкольників, він разом із кліром виїздив на місця і незабаром, його палка архіпастирська проповідь мала таку переконливу силу, що багатьом відкривала очі. Завдяки цьому цілі села вставали на захист своїх приходів, налаштовуючи мир і церковний порядок. Так, наприклад, у селі Гаврилківці, зі свідчень самих “воїнствуючих безбожників” в особі місцевого директора школи та інших, цей архієрей зробив стільки своєю проповіддю за один свій приїзд, що зруйнував всю їх роботу, яку вони вели на протязі 4-х років [15, с. 56, 57]. В той ж час владики Валеріана регулярно, особливо в Великий піст, навідував Головчинецький Свято-Преображенський жіночий монастир, здійснюючи постриг сестер, спонукаючи їх до подвигу власним несінням свого чернечого хреста в ті буремні 20-ті роки. З його

благословення сестри Головчинецької обителі були активними учасниками ПОМГОЛ в 1922 р. [3, с. 224].

Так саме у місті Хмельницькому (Проскурові) старожили пам'ятали владика Валеріана і один з епізодів його арешту. Серед них були: дочка Миколи Галушко, у минулому старости Свято-Різдво-Богородичного кафедрального собору – Олена Галушко, дочки загиблого у 1919 р. від рук петлюрівців протодиякона цього ж собору Климента Кучаровського – Софія и Тетяна, Євгенія Кліновська та багато ін [19]. Самі матеріали допитів свідчать, що владика Валеріан був досить лояльним до радянської влади. Навіть репресії по відношенню до духовенства він розцінював неначе як “непорозуміння місцевої влади”, але не як репресії [12, с. 1-15].

Цілком реально, що його служіння архіпастиря-богослова, печальника и молитвеника подільської землі було неугодним для молодої держави безбожників. Саме тому багаторазові арешти, заслання, а головне – величезна кількість прохань віруючих всієї єпархії до радянського уряду (ВЦВК) і на ім'я Патріарха Московського и всея Русі зокрема, свідчать про величезну популярність і авторитет та вплив цього першого святителя Проскурова – страждальця за віру на православних мирян і клір Подолі [13, с. 30,31]. Також й друга половина його життя, після висилки з України, являє нам світлий образ архіпастиря-тихоновця, новомученика 20-30-х років. В його справі фігурують такі відомі імена ієрархів і сповідників віри, як Патріарх Московський и всея Русі Тихон, митрополит Серафим (Чичагов +1937), архієпископ Феодор (Поздєєвський +1937), ректор МДА у минулому, (саме його вчительство зіграло велику роль в становленні владика Валеріана як вченого-богослова, архіпастиря.) [2, с. 13-18; 11, с. 5-7], єпископ Кам'янець-Подільський Амвросій (Полянський +1932), до 1917 г., у минулому, був ректором Київської Духовної Семінарії, перший святий, Поділля у ліку священосповідника віри [4, с. 442-453]. Так у 1921-1923 рр., з ним разом, владика Валеріан виступив проти намагань “архієрея-оновлення” Пімена (Пегова), підпорядкувати оновленству Поділля [18], за що їх обох було заарештовано, та вислано спочатку у Харків [19], а потім за межі України в Москву [12, с. 7]. Там вони разом у самі скрутні години у долі нашої Церкви, підтримували Патріарха Тихона в боротьбі проти посягань більшовиків та “оновленців” на чистоту Православ'я, відстоюючи патрістичні, канонічні начала устрою і цілісності, єдності віровчення Православної Церкви, як містичного Тіла Христова в просторі та часі. На жаль, замість просвітницької місіонерської діяльності представникам «феодоровської школи» прийшлося понести подвиг сповідників і новомучеників. Крім єпископа Валеріана (Рудич), учнями і послідовниками Преосвященного Феодора (Поздєєвського) були єпископ Варнава (Беляєв), єпископ Григорій (Лебедев), архієпископи Варфоломій (Ремов), Іларіон (Троїцький). Потужний духовний вплив Владика Феодора мав на професора МДА – священника Павла (Флоренського), редактора “Богословского вестника” [2, с. 16].

Так відомо, що після висилки з України, хоча в цей час він був призначеним на Ржевську, а потім на Смоленську єпархії єпископ Валеріан

був висланий на три роки у Казахстан (Кара – Калпакську обл.) [14, с. 1], де і відбував заслання. Приблизно в цей час він важко перехворів висипним тифом [16]. Після повернення він був призначеним на Свердловську (1928 р.), потім знову на Ржевську кафедру. Пізніше, він був призначеним Бакинську, а потім знову на Свердловську кафедру [1, с. 964].

Згодом, владика Валеріана 16 вересня 1931 р. призначили на Кирилівсько-Череповецьку кафедру. Це була величезна єпархія із 17 районами (нині територія кількох областей РФ) [17]. Таким чином, в історії Кирило-Череповецької єпархії, владика Валеріан був її останнім єпископом, а в його житті – це була остання єпархія, якою він керував [7, с.143]. Тому і останнім містом його проживання був Тихвін, де востаннє його було заарештовано 1 січня 1931 р. на його квартирі по вул. Піонерській, буд.10 кв. 3. Це було пов'язано зі справою професора СПб ДА Соколова Івана Івановича. Незабаром єпископу Валеріану було висунуто звинувачення в очолюванні “контрреволюційної монархічної організації церковників”. До цієї “Справи” було залучено 175 чоловік. З родичів Владики у справі згадано про його молодшого брата Віктора Рудича, сестер Євгенії Шатковської і Олени Червенчук (їх долі досі залишаються невідомі). Так з показань Владики Валеріана по справі відомо, що у своєму кафедральному місті він не бував, у Тихвін прибув з Ленінграду в жовтні 1933 р. Тому ні один з 17 районів, які відносилися до його єпархії не навідував, й не міг би їх навідати, з причини свого арешту вже через два місяці 31 грудня 1933 р. За цей час 2-3 жовтня двічі він їздив у Ленінград за особистими речами, а 6 грудня служив у Олександро-Невській Лаврі. Так про істинно-чернече, подвижницьке життя єпископа Валеріана свідчать квитанції про прийняті речі під час арештів, як і в попередніх, так і при останньому арешті в нього були вилучені все ті ж речі: “іконка з ланцюжком” (панагія), “хрест з ланцюжком та іконкою”, чотки, пояс з верьовки, дерев'яний хрест і молитовник.

Згодом, перший допит було зроблено в Тихвінському районному відділі ОДПУ. Авторський стиль допитуваного архієрея був явно перекрученим тим співробітником, який вів записи. В них владика повідомив, що в Тихвіні він служив щоденно. Цікаво, що згідно з переказів старожилів Проскурова (дочки міського ремісника Олександра Карловича Кліновського, який був членом церковної п'ятидесятки Різдво-Богородичного кафедрального собору – Євгенії Олександрівни Кліновської) у своєму архіпастирському служінні владика Валеріан бував не тільки у домах священиків, але мав звичку навідувати навіть простих кліриків, часто розділяючи із ними і радісні події, і сумні [16]. Те, що цей архіпастир залишився вірним своїй благочестивій традиції бути пліч опліч завжди із своїм кліром, ми бачимо також із уривка його показань по цій останній справі: “У сімейному колі за чає питтям у тихвінських священників бував у всіх. Збиралося 2-3 людини. Розмов на політичну тему не буває ... Окрім міських тихвінських священиків нікого не знаю... З закордоном зв'язків ніколи не мав і не маю... ”.

Через декілька днів владика Валеріан був переведений з Тихвінського

ОДПУ у Будинок попереднього ув'язнення із зачисленням за 3-м відділенням СПВ ПП (Секретно – політичне відділення Повноважного представника), яке очолював Садовський, подальші допити вів саме він. Тому нема сумнівів у тому, як добувалися показання у цьому відділенні. Наступний допит відмічений 13 січня. Він проводився вже більш рішуче, з досяганням певної мети, з тиском на створювання “контрреволюційних” зв'язків, організацію “осередків”, “повстанчезький рух” підготовку іноземної інтервенції, диверсійні акти і т.п. Насправді важко сказати що говорив владику Валеріан, але винним себе він визнав, та протоколи підписав. З приводу попередніх репресій протоколи свідчать, що єпископ Валеріан заарештовувався у 1923 р. в Проскуріві і в 1924 р. у Москві, де відсидів у тюрмі 7 місяців [17].

Одночасно разом із ним, по справі проходила і професура СПб ДА: вищевказаний І.І. Соколов (відомий до революції історик-візантист, учасник Помісного Собору 1917-1918 рр.), Михайло Миколайович Соколов, Іван Олексійович Карабін, а також єпископ Царкосельській і Лойденпольській Сергій (Зінкевич, Зенкевич). Вже 15 лютого 1934 р. було створено очну ставку єпископа Валеріана із професором І.І. Соколовим, а 19 лютого – з єпископом Сергієм (Зенкевічем).

Привернем увагу, що розділ III резолютивної частини тому називається “Структура лєнінградської організації Євлогієвців”, а у ньому підрозділ “Єдиний керівний центр” (який складається з 5 чоловік) починається з ім'я єпископа Валеріана (Рудича). Незабаром, Трійка ПП ОДПУЛВО засідала 3 березня 1934 р. Згідно з вироком, єпископ Валеріан був засуджений до 8 років виправних таборів. Очевидно, що з цих таборів він вже не повернувся [3, с. 224, 225;16]. Разом із ними владику Валеріан гідно й до дна випив чашу загальнонародної жалоби гонінь і мучеництва за Православну віру, які спіткали нашу Церкву в новітній час, будучи сам приреченим до розстрілу 27.12. 1937 р. в Архангельську у тюрмі рішенням «Трійки» НКВС (згідно із запитом Обл. Упр. СБУ України у Хмельницькій обл. у Гол. Упр. ФСБ РФ 1999 р.). Вирок приведено до виконання 27.02. 1938 р. [14, с.1; 19].

Короткий період перебування на наших землях архіпастирів: Амвросія і Валеріана, вплинув на збереження канонічних устоїв Православної Церкви на Подолі. Цінність їх сумісного архіпастирського служіння полягала в намаганні провести в життя рішення Помісного Собору 1917-1918 рр. і Всеукраїнського Собору 1918 р., що передбачали поліпшення якості духовної освіти, проповіді, створення регіональних церковних округів. Своєю проповіддю, святістю чернечого життя обоє святителі запалювали вірою серця православних Подолян. Власним прикладом безкомпромісного, жертвовного архієрейського служіння, виховували в населення розуміння істинної природи Церкви, як містичного Тіла Христового, незмінного в основах віровчення у просторі та часі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Губонин М. Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917-1943 – //М: ПСТБИ, 1994. – 1063 л.
2. Лукин (Иером. Роман). Архиепископ Феодор Поздеевский – // М: Св. Троице –

Сергієва Лавра, 2000. – 397 с. 3. Маркова С., Причишин С. прот. Пастирська діяльність вікарного єпископа Проскурівського та Летичівського Валеріана (Рудича) в умовах більшовицьких гонінь на УПЦ. Місто Хмельницький в контексті історії України. Збірка матеріалів наукової конференції, присвяченої встановленню дати “1431 рік” – датою найдавнішої згадки про Хмельницький в історичних документах – //Хмельницький, Кам.-Под., 2006. – С. 220-226. 4. Орловский (Игум. Дамаскин). Мученики, исповедники и подвижники благочестия Русской Православной Церкви XX столетия – Т.5. – // Тверь: ООО “Изд. дом “Булат””, 2001. – 479 л. 5. Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР – //М: ББИ Св. Ап. Андрея, 1996. – 408 л. 6. Ровінський Прот. В., Миханчук Прот. О., Православ'є на Поділлі – //Кам. Под., 1995. – 176 л. 7. Соколов В. Смоленск. Богу – Божие. Протоиерей Иоанн Соколов. 8. Степанов А. Черная сотня, взгляд через столетие – // СПб, 2000. – 138 л. 9. Справочная книга Подольской епархии на 1909 г. – //Кам. Под., Изд. Подольской Дух. Консистории, тип. Св. Троицкого братства, 1909. – 207 л. 10. Цыпин Прот. В. Русская Церковь 1917-1925 – // М: Изд. Сретенского м-ря, 1996. – 335 л. 11. ЦИАМ РФ г. Москвы, Ф - 229, оп. 4, д. 3540. Московская Духовная Академия. Совет, 1914-1916. – 42 л. 12. ЦА ФСБ РФ, Арх. уг. д. Р – 42753, 1924. – 15 л. 13. ЦА ФСБ РФ, Арх. уг. д. Р – 25015, 1924. – 68 л. 14. Обл. УСБУ г. Хмельницкого. Справка – запит ФСБ РФ стосовно долі Єпископа Проскурівського Валеріана (Василя Несторовича Рудича) – № 137, 1999. – 1 л. 15. Обл. УСБУ г. Хмельницкого, Арх. уг. д. П-6361. Дело о прибытии епископа Валериана и др. лиц без пропуска в село Гаврилковцы, расположенное в погранполосе, 26. 02. 1922. – 60 л. 16. Спогади і свідчення старожилів міста Проскурова: Євгенії Олександрівни Кліновської, Софії Климентівни Качуровської (+1993), Тетяни Климентівни Качуровської (+2005).

Електронні матеріали:

17. <http://www.ferapontovo.ru>; 18. [http://www.ortodox.vinnica.ua/eparhia.](http://www.ortodox.vinnica.ua/eparhia;); 19. <http://www.lib.ru/HISTORY/FELSHTINSKY/Krasnyjterror1.txt>. <http://Kuz1.pstbi.ccas.ru>

Олійник Валентина

Старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

РЕЛІГІЙНІ СВЯТА В КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ У ПРАКТИЦІ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ КИЇВСЬКОЇ Й ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст. – період, у якому в навчальних закладах реалізувалась офіційна парадигма виховання громадянина Російської імперії, заснована на релігійно-моральних засадах. У цей період церковна школа була головним і майже єдиним просвітителем народу. В кінці ХІХ ст. церковнопарафіяльні школи і школи грамоти, характерною особливістю яких було домінування виховних цілей над дидактичними, в Наддніпрянській Україні були значно гіршими, ніж у центральних губерніях Росії. Імперська влада, намагаючись утримувати в покорі народи, використовувала для цього й школу. Через урядові акти і

постанови, такі як, наприклад, Валуєвський циркуляр про те, що української мови не було, нема і не буде (18 липня 1863 р.), Емський указ (18 травня 1876 р.), таємний царський указ про заборону друкувати або ввозити в межі Росії будь-які українські книжки (1878 р.), український народ був неписьменним. На територіях, де проживало українське населення, українська мова була повністю витіснена з навчальних закладів [10, с. 12-15].

У досліджуваний період мережа шкіл зросла. Їх роботою керували різні міністерства й відомства, громадські організації та приватні особи. Існуюча для української дитини школа зовсім не відповідала вимогам освіти ні мовою, ні змістом викладання предметів. В школах навчання велося лише російською мовою. Українську дитину виховували в дусі вірності самодержавству і православ'ю. Найкращим засобом такого виховання учнів було шкільне свято.

Варто відзначити, що в школах даного періоду, зокрема в церковнопарафіяльних школах, активно відзначалися свята релігійного спрямування. Проаналізувавши досліджені матеріали, ми відносимо до цього роду свят *шкільну ялинку*, насичену урочистими й обрядовими діями, тлумачення якого в різних джерелах зазначено ще, як *різдвяна ялинка*. Таке дитяче свято було поширене в практиці міських та сільських шкіл. Освітній діяч Г. Михайлець у статті “Ялинка в українській школі” (1911) зазначає, що в українських школах почав впроваджуватися чужоземний різдвяний звичай – влаштовувати для дітей “ялинки” [8, с. 56]. Найбільшу тенденцію організовувати “ялинки” було помітно в містах. Звичай проводити їх у міських школах щороку набував значного поширення. Відзначимо, що і не другорядною причиною була матеріальна сторона, де організатори “ялинок” у міських школах не мали здебільшого ніяких перешкод. Саме для міських шкіл на проведення “ялинки” деяку суму грошей виділяли попечителі, завідувачі школами, але переважно їх влаштовували вчителі з власної ініціативи і за свої кошти. В скрутнішому становищі були сільські школи, яким на організацію та святкування не виділялось коштів взагалі. Упорядниками сільської шкільної “ялинки” були вчителі за власні кошти. Оскільки злиднений бюджет сільського вчителя не завжди дозволяв організовувати для дітей таке свято, от і тому на селі “ялинка” в школі – випадкова річ. Програмовий зміст дійства в деякій мірі залежав від матеріальної сторони. Традиційно святкова програма, по якій приблизно відбувалася кожна шкільна “ялинка”, складалась з двох частин: перша – Різдвяна зірка, співання колядок; друга – читання байок, виконання різних українських пісень учнівським хором та окремими учнями. Після святкової програми відбувалися дитячі танці, а по закінченні їх давали дітям чай, гостинці – цукерки, а біднішим ще й краму на сорочки. Слід зауважити, що напередодні Різдвяних свят інспектори розсилали по школах циркуляри, якими заборонялось співати українських пісень, декламувати вірші, байки українською мовою. Ті вчителі, що не отримали таких циркулярів, надсилали до інспекторів свої програми ялинок з українськими творами на затвердження, але керівництво викреслювало все українське. Так, перед

Різдвом деякі інспектори на Київщині порозсилали циркуляри про те, щоб на “ялинках” учителі не співали українських пісень і не дозволяли учням читати українською мовою віршів та байок [8, с. 59].

До Різдва майже в кожній школі викладачі готували свято ялинки – з віршами, співами, танцями та подарунками – улюблене свято учнів. Так, 23 січня 1900 р. у Сутиській двокласній школі Подільської єпархії проводилось свято для вихованців школи та учнів Шершнянської і Старо-Сутиської церковнопарафіяльних однокласних шкіл, керівником яких був Вінницький повітовий предводитель дворянства граф Д. Гейден. Програма складалась з читання віршів, байок, виконання церковних пісень. Почесними гостями були граф і графиня Гейдени, і в кінці дійства вони роздали учням і вихованцям подарунки – книги і різні навчальні приладдя [11, с. 114].

У Кам’янець-Подільській школі-інтернаті св. Іоанно-Предтеченського Братства, мукшанських школах, показових школах при духовній семінарії й у жіночому духовному училищі та в школі Миколаївського приходу Подільської губернії проводилось *свято “ялинка”*. Учнівський хор виконував Державний гімн “Боже, Царя храни!”, учні співали церковних пісень, читали та декламували вірші, виконували твори на музичних інструментах. “Ялинку” в школі при семінарії відвідав єпископ Балтський. У школі грамоти села Бубнівки та у церковнопарафіяльній школі села Райківців Подільської губернії також святкували Різдвяну ялинку. Свято розпочиналось і закінчувалось співом гімну “Боже, Царя храни!”, учні декламували вірші, ставили вистави, виконували твори на музичних інструментах, співали церковних пісень [12, с. 86].

У церковнопарафіяльних школах Уманського повіту Київської єпархії сіл Онуфріївки, Полонистого, Поташу, Рогового, Лопотухи святкували “ялинку” за розробленою викладацьким складом програмою: спочатку виконання пісні “Різдво Христове”; потім читання віршів “Благовіст”, “Молитва Божій Матері”, “Зимова ніч в селі”, “Київ”, “Бог не залишає сиріт”; учні співали кондак Різдву Христову (християнський церковний спів, в якому коротко повідомляється про церковне свято); на закінчення святкового дійства учнівський хор виконав пісню “Слався, слався наш Царю!” і Державний гімн “Боже, Царя храни!” [5, с. 342]. Програма шкільної ялинки в двокласних школах доповнювалась читанням віршів і статей – І. Нікітіна “Русь”, М. Гоголя “Днепр”. У кінці свята учнівський хор виконав гімн св. равноапостольному князю Володимирі. Як зазначено в документі, в програму не було включено колядок, тому що при її складанні в наглядачів не було необхідних збірників, звідки можна було б виписати колядки. Але все ж таки повітові наглядачі рекомендували завідуючим шкіл включати в програму церковні колядки, які виконувалися учнями в кожному приході (“Воскликнули ангели”, “Взыграй Давид”, “Днесь поюще...” [5, с. 343].

В одному з сіл Подільської губернії у жіночій школі свято “ялинка” була влаштована на кошти завідуючого школою місцевого протоієрея (старший священник у православ’ї, настоятель храму) і поміщиці Е. Раллі. Як зазначено в статті “Шкільне різдвяне свято” (1897), на другий день свят до

школи прийшли учениці, батьки, родичі, друзі, знайомі. Учителька школи, дочка місцевого протоієрея, і завідуючий школою протоієрей Грепачевський розпоряджалися торжеством. Свято розпочалось зі співу молитовного вірша на честь свята. Після співу тропаря “Різду Христову” о. протоієрей розповів про значення свята і за допомогою чудодійного ліхтаря показав картини з Священної історії. Далі ученицями були прочитані вірші “Христослави”, “Был у Христа-младенца сад”, потім було демонстрування портретів царя і цариці. Співом “Коль славен” закінчилась перша частина свята. Другу частину свята складала власне “ялинка”. Завідуючий школою о. протоієрей прочитав із “Шкільного календаря” “Легенду про різдвяну ялинку” і оповідання Станюковича “Ялинка”. Свято продовжилось співом пісні “Родина”, читанням вірша “Приголубьте сироток”. Далі була запалена ялинка, що зачарувала своїми прикрасами й вогниками не тільки дітей, але й дорослих. Діти разом з дорослими співали колядку “Христос Спаситель”. Наприкінці свята ученицям роздавали подарунки – письмові приладдя (зошити, олівці, ручки), відібрані Святішим Синодом брошури, жіночі прикраси (стрічки, квіти) і солодощі. Після роздачі подарунків учителькою були організовані ігри для дітей [6, арк. 76-78].

Як бачимо, кожного року по всіх навчальних закладах Наддніпрянської України для школярів влаштовувалось *свято ялинки*. Наприклад, у 1911 р. в Київській губернії *шкільна ялинка* проводилась у земських школах Київського, Липовецького, Уманського і Бердичівського повітів. Але по всіх закладах вона проходила по-різному, враховуючи можливості та різні чинники, що впливали на навчально-виховний процес [9 с. 52-53].

За архівними матеріалами простежується, що на організацію та проведення “ялинки” для деяких шкіл незначні кошти виділяли попечителі та поміщики. Ми бачимо, що існувала щорічна чітка звітність про те, як проводились свята ялинки в Київській губернії, зокрема по повітах. Так, у Київській губернії у 1908/09 н. р. було влаштовано для дітей літературно-вокальні вечори з ялинками у десяти школах Бердичівського повіту, у восьми школах Васильківського повіту, в шести двокласних жіночих школах та заводських школах Звенигородського повіту, у восьми школах Канівського повіту, в п’яти школах Київського повіту, в трьох школах Радомишльського повіту, в трьох школах Сквирського повіту, в двох школах Таращанського повіту, в усіх школах м. Умані та в семи сільських школах Уманського повіту [2, с. 54].

На Різдвяні свята і Масниці (давньослов’янське свято проводів зими) в багатьох школах Київської єпархії влаштовувались ялинки і літературно-вокальні вечори, на яких учні читали вірші, співали пісень, а вкінці свята учням роздавали подарунки і солодощі. Кошти на такі шкільні свята давали попечителі шкіл. Як зазначено в документі, такі шкільні свята вносили в життя учнів велике оживлення і міцніше прив’язували їх до школи [3, с. 61]. Так, у 1909/10 н. р. подібні свята були проведені в двадцяти двох школах Бердичівського повіту, в чотирьох школах Васильківського повіту, в

Антонівській школі (на кошти поміщика п. Еніча), в п'яти школах м. Звенигородки (на кошти Звенигородського кураторства), в трьох школах села Кирилівки (на кошти жінки завідуючого о. Мацкевича), в чотирьох школах села Моринці (на кошти цукрового заводу), в Пальчиківській школі (на кошти священика і вчителя) Звенигородського повіту, в двадцяти чотирьох школах Канівського повіту, в п'ятнадцяти школах Київського повіту, в трьох школах Тарашанського повіту і майже по всіх школах Уманського повіту [3, с. 61].

У 1912/13 н. р. на Різдвяні свята і Масниці були влаштовані шкільні торжества – ялинка. *Шкільна ялинка* святкувалась в десяти школах Бердичівського повіту, дванадцяти школах Васильківського повіту, в шістнадцяти школах Канівського повіту, в двадцяти двох школах Київського повіту, в одній школі Липовецького повіту, одинадцяти школах Тарашанського повіту. Майже по всіх школах Уманського повіту святкування Різдвяної ялинки влаштовувалось на кошти попечителів та завідуючих школами [4, с. 42-43].

Отже, як бачимо, це свято “ялинки” було найбільш поширене у практиці шкіл Київської й Подільської губерній. Як правило, програма шкільної ялинки складалась із релігійних пісень, віршів, інсценізацій, але слід зазначити, що невід'ємною частиною цієї програми було обов'язкове виконання учнями гімну “Боже, Царя храни!”, що прославляв самодержця, імперську владу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
2. Белогорский Н. Отчет о состоянии церковных школ Киевской епархии в 1908 – 1909 учеб. году. К., 1911. – С.54.
3. Белогорский Н. Отчет о состоянии церковных школ Киевской епархии в 1909 – 1910 учеб. году. К., 1911. – С.45 – 46.
4. Белогорский Н. Отчет о состоянии церковных школ Киевской епархии в 1910 – 1911 учеб. году. К., 1912. – С.42 – 43.
5. Боравський М. Про шкільні свята в церковнопарафіяльних школах Уманського повіту Київської єпархії в 1902 р. // Народное образование. – 1903. – № 4. – С. 342 – 346.
6. Колегія Павла Галагана. Про позакласні читання учнів і учнівські вечори // Державний архів міста Києва (далі – ДАМК), ф. 185, оп. 1, спр. 351. – 175 арк.
7. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. – К.: Т-во “Знання”, ККО, 2003. – 450 с.
8. Михайлець Г. Ялинка в українській школі // Світло. – 1911. – № 4. – С. 56 – 61.
9. Отчет о земских школах. – 1911. – С.52-53.
10. Сухомлинська О.В. Українська національна школа / Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933 рр.): Навч. посіб. / О.В. Сухомлинська та ін.; За ред. О.В. Сухомлинської. – К: Заповіт, 1996. – 302 с.
11. Хроніка. Двокласні школи // Народное образование. – 1900. – Кн. 5. – С. 112-114.
12. Хроніка. Різдвяна ялинка в церковних школах // Народное образование. – 1900. – Кн. 3. – С. 84-86.

Барабаш-Тимофієва Олена
завідувач відділом соціально-виховної роботи
Хмельницького інституту МАУП
Парандій Валентина
старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних
дисциплін Хмельницького інституту МАУП

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ

Формування гармонійної, духовної особистості є важливою метою і в той же час необхідною умовою розбудови української держави. Саме тому процес розв'язання проблеми духовної культури підростаючого покоління був і залишається пріоритетною перспективою сучасного виховання, побудованого на принципах гуманізму і демократизму, зорієнтованого на національні, загальнолюдські духовні цінності та культурні традиції.

У системі духовних надбань української родини особливе місце посідають християнські цінності, у яких відбиваються вироблені протягом тисячоліть норми організації життя окремої особистості, котрі мають неабиякий вплив на її життєву компетентність і самоактуалізацію, що проявляється, в першу чергу, у прагненні людини до самовдосконалення, самоочищення, жертвовності, формуванні гуманних якостей і поглядів на стосунки з людьми, з соціумом, з природою [12]. У всі часи свого існування християнство мало позитивний вплив на формування устрою української родини на ціннісних засадах, що, в першу чергу, орієнтувало людину на цнотливість і чистоту стосунків між чоловіком і жінкою, відповідальність за виховання дітей, їх рівність перед вищим законом. Церкві належить заслуга подолання полігамії, наложництва, багатоженства, сваволі батьків по відношенню до дітей і чоловіків по відношенню до жінок у створенні і розриві шлюбних стосунків, що існували в Україні-Русі в дохристиянський період [4], [5].

В українській родині протягом віків під впливом християнства склалась відповідна система виховання, яка в сучасній науці отримала характеристику традиційної і котра хоч і не уникла багатьох негативних впливів з боку політики тоталітарної влади, все ж таки не була до кінця нею зруйнована і викоренена.

Довголітнє відчуження українців від життя Церкви виявило повною мірою нерозуміння деяких християнських законів людьми, їх духовне невігластво, хибність позицій у сприйнятті абсолютних цінностей, що вимагає особливої уваги з боку громадськості. Ці процеси, що відбуваються у духовному житті нації, знаходять відбиток у житті і шуканнях підлітків, які тільки готуються вступити у доросле життя і котрим потрібен той життєвий стрижень, який би визначав їхній світогляд і ставлення до життя [10].

У ставленні до майбутнього виявляється усвідомлене чи неусвідомлене прагнення до ідеального. Хоча образ майбутнього скоріше

відображає сьогоденні проблеми, потреби, цінності та інтереси підлітків, перспективи їхнього розвитку [11].

Уявлення дітей про майбутнє – свого роду ключ до їхнього духовного життя, аналіз якого дає можливість визначити перспективи розвитку підростаючого покоління, його сьогоденні інтереси, потреби, очікування. За даними дослідження, що провів К.О. Журба, ст. науковий співробітник Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України, найважливішими пріоритетами у житті сучасних підлітків є:

1.Родинні цінності (23,3 %):

- родина є найбільшою цінністю у житті (19,2 %);
- любов до усіх членів родини (6,4 %);
- родинне благополуччя (3,8 %);
- повага до усіх членів сім'ї (2,6 %);
- здоров'я усіх членів родини та відповідальність за власні вчинки

перед нащадками (по 1,3 %).

2.Валеологічні цінності (14,1 %):

- цінності здоров'я (14,1 %).

3.Релігійні та гуманістичні цінності (73,9 %);

- віра в Бога (10,2%);
- прагнення до вічного життя (1,3 %);
- щастя (5,2 %);
- дружба, чесність, прагнення високої мети, оптимізм (по 3,8 %);
- любов (2,6 %);
- доброчинність, готовність прийти на допомогу, справедливість,

надія, працелюбність (по 1,3 %);

5.Інтелектуальні цінності (3,8 %):

- досягнення знань (3,8 %).

6.Прагматичні цінності (3,9 %):

• життєвий успіх, добробут (по 1,3 %). Сюди належать і прагнення лише насолоджуватися життям (1,3 %).

Всього 78 висловлювань – 100 % [7].

Дослідження показало, що християнські цінності, вкорінені в мораль і духовну культуру української родини, становлять основу її духовного життя і займають важливе місце у світосприйнятті сучасних підлітків, дають дитині духовне спрямування, допомагають зрозуміти своє призначення, оберігають від впливу темних сил, застерігають від спокус, визначаючи вірний шлях у житті. Тоді як неувага до духовної сфери життя людини веде до деформації у суспільному і культурному житті соціуму, тому на сьогодні ми зобов'язані зробити все необхідне для формування духовної культури у підростаючих покоління, адже від їх виховання залежить, майбутнє нації і нашої країни.

Християнська традиція є домінуючою темою в житті нашого народу. Українці протягом століть дотримувались християнських норм життя і завжди були релігійними, що дозволило їм створити високу духовну культуру. Український теолог Б.Гудзяк відзначає, що християнство постало головним джерелом фундаментальних етичних і моральних ідей та цінностей

нашого народу [6]. Церква, яка ще в епоху Київської Русі посіла місце основного носія культури і мистецтва нашого народу і залишалась ним тривалий час, регламентувала доброзичливі норми стосунків між людьми, виховуючи глибокі почуття поваги молоді до старших, дітей до батьків, милосердя, патріотичні почуття тощо. Г.Вашенко вважав, що до революції 1917 р. головними чеснотами українців були глибока релігійність, стриманість у словах і поведінці, працелюбність, цнотливість, гостинність, патріотизм, високий естетизм життя, дружба, повага до старших, повага до жінок, правдивість, щирість, скромність, стриманість [2]. Такі ж людські вади, як гордість, заздрощі, лицемірство, пияцтво, лихослів'я засуджувались християнством. Зміст християнської моралі подає Велика книга людства – Біблія в трьох аспектах. Перший – це вже перераховані християнські чесноти.

Другий аспект – плоди дарів Духа Святого: любов, радість, спокій, терпіння, доброта, милосердя, віра.

Третій аспект – 10 Божих заповідей, у перших чотирьох з яких заповідається любов до Бога, а в останніх шести – любов до ближніх (шануй батька й матір; не вбивай; не будь розпусний; не кради; не свідчи неправдиво па ближнього свого; не будь заздрисним) [1].

Напрошується питання, яким чином ознайомлювати дітей зі змістом Біблії, учить жити за християнськими законами, оскільки освіта в Україні носить світський характер. На наш погляд, є кілька шляхів прилучення дітей до християнської моралі. Звичайно, головна роль у цій справі належить сім'ї, оскільки сама вона виховує дитину всім укладом і життя, своєю духовно-моральною атмосферою, багатством і теплотою стосунків, у ході яких дитина успадковує і активно трансформує певні ціннісні установки, стереотипи мислення, способи поведінки, життєві ставлення до оточуючого світу і самої себе. Окрім того, родина є те її фундаментальною цеглинкою суспільства, показником його моралі, людяності. Здорова християнська родина є скарбницею правдивих цінностей, носієм і плекальницею традицій [8].

Нині сім'я, поряд з проблемами економічного характеру, переживає кризу духовності. Зникають такі цінності, без яких вона не може існувати, – подружня вірність, взаємоповага, втрата цінності жіночності і мужності, а також материнства і батьківства.

Однією з основних проблем сучасної родини є послаблення сімейних стосунків, ролі сім'ї у вихованні дітей. Ця проблема виникає як через економічні фактори, так і через прогалини у знаннях батьків щодо виховання дітей. Причому ці знання мають стосуватися не лише педагогіки і психології, але й релігійного виховання дітей, зокрема, бути спрямованими па засвоєння молодим поколінням норм християнської моралі.

Великий вплив на формування емоційно-психологічного клімату сім'ї, тої однією з важливих умов виховання морально-етичних якостей у дітей, справляє спільне сімейне святкування родинних урочистостей і християнських свят (наприклад, Різдва Христового, Великодня тощо).

Зауважимо, що такі традиції, як зустріч всієї родини за столом, вшанування найстарших у роду (носити вечерю дітям до своїх близьких

родичів па Святвечір) дають можливість дитині, підлітку досягнути їх не тільки на емпіричному рівні, але й задовольняють ще не усвідомлену дитячу потребу в теплих людських взаєминах, спілкуванні з дорослими “на рівних”, чого так прагнуть підлітки. Дитину не направляють па добрий вчинок – лише дають можливість виправлятися а найкращому з правил поведінки – у принесенні добра, усмішки, почуття вдячності [3].

Одним із шляхів залучення підростаючого покоління до норм християнської моралі є вивчення Біблії в недільних школах, які працюють при церквах, духовних семінаріях тощо. Цей шлях “спрацьовує” в тій ситуації, коли батьки з повагою ставляться до релігії, християнства зокрема, бажають, щоб їхні діти опановували Біблію, але самі ще не досить релігійні чи ознайомлені з Біблією недостатньо, принаймні для того, щоб пояснювати її дітям [9]. Досить часто батьки, позитивно налаштовані на прийняття дитиною віри в Бога, саме через дитину самі приходять до віри. Це с особливо актуальним у паш час, калі діти значно легше йдуть до Бога, ніж їхні заідеологізовані в недалекому минулому батьки.

Насамкінець хочеться нагадати слова видатного класика вітчизняної педагогіки К. Ушинського, який у своїй відомій статті “Про народність в суспільному вихованні” сказав про християнство таке: “Є лише один ідеал досконалості, перед яким схиляються всі народності, це ідеал, який подає нам християнство. Все, чим людина, як людина, може і повніша бути, передається цілковито в божественному вченні, і вихованню залишається лише, передусім всього і в основу всього, укорінити вічні істини християнства” [13].

Ця теза з абсолютним підтвердженням того, що християнська мораль – надійний і вірний дороговказ у вихованні сучасних дітей.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Біблія*, або Книги святого письма Старого й Нового заповіту. – Об’єднання біблійних товариств, 1980. – 296 с. 2. *Ващенко Г.* Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – Полтава, 1994. – Т.1. – С. 138. 3. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: етнограф. Нарис: У 2 т. – К., 1991. 4. *Головащенко С.* Історія християнства: Курс лекцій: навч. посіб. – К., 1999. – 352 с. 5. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992. – С.82. 6. *Гудзяк Б.* Українське релігійне життя впродовж перших п’яти років незалежності // Україна і новий світовий порядок, 1991-1996. – Оттава: Оттавський університет. – С. 49-72. 7. *Журба К.* Вплив християнських цінностей на формування духовної культури підлітків у сучасній сім’ї. – К., 2003. 8. *Культура і побут населення України:* навч. посібн. / Наулко В., Артюх Л., Горленко В. – К., 1993. – 288 с. 9. *Митрополит Іларіон.* Виховуймо родини свої в християнських чеснотах // Віра й культура. – Вінніпег, 1957. – Число 3 (39). – С. 5. 10. *Митрополит Іларіон.* Мої проповіді. – Вінніпег. Інститут дослідів Волині, 1973. – 115 с. 11. *Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України.* – К., 1998. – 152 с. 12. *Слободянюк П.* Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000. – 266 с. 13. *Формування творчої особистості засобами етнопедагогіки:* Метод, рекомендації / Укл. С.К. Стефанюк. – К., 1995. – 176 с. 14. *Ушинський К.* Твори: В 6 т. – К., 1954. – Т.2. – 163с.

РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ И ИСКАНИЯ В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ЭТЕЛЬ ЛИЛИАН ВОЙНИЧ

Личность и творчество Этель Лилиан Войнич, автора романа с легендарной судьбой «Овод», остаются почти неизученными; литературных источников по сей день крайне мало, причем большинство из них представляют данные, почерпнутые из работ ведущего исследователя жизни и творчества писательницы Евгении Таратута [1]. Брошюры, журнальные и газетные статьи, материалы, размещенные на Интернет-сайтах, изобилуют допущениями и домыслами; данные о некоторых фактах из жизни Э. Войнич, предлагаемые разными авторами, часто противоречат друг другу.

Вызывает удивление почти полное отсутствие интереса к Этель Войнич со стороны украинских исследователей, поскольку ее творческая и общественная деятельность теснейшим образом связана с Украиной. Именно благодаря переводам Этель Войнич англоязычный мир познакомился с творчеством Тараса Шевченко, Николая Гоголя, украинскими народными песнями [2, с. 373]. Она внесла свой посильный вклад и в борьбу украинского народа за национальную независимость – не раз бывала в Галичине, сотрудничала с Николаем Павлыком, Иваном Франко и другими видными украинскими деятелями, принимала участие в переправке нелегальной революционной литературы [3, с. 550-551]. Вполне вероятно, что при написании романа «Овод» (1897 г.) были использованы как наблюдения Этель Лилиан, так и ее личный опыт подпольной работы в Украине.

В течение долгих лет произведения Этель Войнич, прежде всего роман «Овод», воспевались как примеры антирелигиозной литературы. В некоторых работах советского периода, посвященных ее творчеству, можно встретить упоминание о том, что религиозные мотивы в романах писательницы присутствуют, однако подчеркивается, что писательница осознавала ложность религии, выступала ее ярким противником. С этой целью в романах Этель Войнич, издававшихся в советский период, слова «Бог» и «Господь» (в контекстах, не оставляющих сомнений в том, что эти слова называют Христа) писались исключительно с малой буквы, некоторые библейские цитаты переводились неточно, так что переставали восприниматься как фразы из Священного Писания.

Однако освободив анализ творчества писательницы от идеологических условностей советского периода, можно прийти к иным выводам: религиозные мотивы в творчестве Этель Войнич напрямую вытекают из религиозных исканий писательницы, которые продолжались всю ее жизнь, хотя в разные периоды жизни ее отношение к вопросам христианства менялось в зависимости от пережитых жизненных событий и потрясений.

Известно, что в Англии Викторианской эпохи культура и воспитание были пронизаны моралью, основанной на христианских ценностях. Безусловно, трактовки Библейского учения, методы воспитания, степень строгости следования ритуалам могли варьироваться, однако сомнения в истинности христианства, а тем более в существовании Бога могли возникать лишь в умах ученых и философов. И в семье Буль (девичья фамилия Этель Лилиан) Библия была настольной книгой, в доме часто велись разговоры и споры на религиозные темы. С раннего детства образы и героические истории из Священного Писания производили на будущую писательницу огромное впечатление, она обучалась Библейским постулатам, приобрела привычку молиться. Позже, повзрослев, обладая незаурядным умом и пытливостью, она старалась пересмотреть свои взгляды, сделать их более осмысленными, приходила к собственным выводам, но можно смело утверждать, что религиозность уже никогда не покидала ее, менялось лишь ее отношение к Богу.

Одно из наиболее значимых событий, повлиявших на формирование мировосприятия Этель Войнич, произошло в 1872 г., когда восьмилетнюю девочку, от природы крайне впечатлительную, а в тот период и слабую от болезни, отправили на лечение к ее родственнику – брату отца, ревностному протестанту Чарльзу Булю, отличавшемуся религиозным фанатизмом. Практикуемые этим человеком неоправданно суровые, даже жестокие методы воспитания, которые он обосновывал желанием угодить Богу, никак не совпадали с исполненным любви Евангельским учением, которому Этель Лилиан обучали в семье, но маленькая девочка в силу юного возраста еще была не в состоянии анализировать теологические тонкости. Боль и обида из-за унижений, разочарование в добром Боге, допустившем несправедливое обращение с ней Чарльза Буля, не спасшего ее от издевательств и наговоров, повлияли на ее духовную жизнь и позже нашли отражение в ее творчестве.

В романе “Овод” писательница возвращается к собственным детским переживаниям, наделяя характеристиками Чарльза Буля сразу нескольких персонажей. Родственники главного героя романа Артура Бертон исповедуют протестантизм, гордятся своей христианской добродетелью, но жестоко обращаются с матерью Артура, делают ее жизнь невыносимой постоянным напоминанием о ее “греховном прошлом”, становятся косвенной причиной ее смерти. Самого Артура, глубоко верующего юношу-католика, доводят до отчаяния постоянные упреки родственников в его неправильном образе жизни и их презрительное отношение к его умершей матери. Представленные в романе священнослужители Монтанелли и Карди исповедуют католицизм, но каждый по-своему предает Артура.

Детские впечатления Этель Войнич нашли отображение и в романе “Джек Раймонд” (1901 г.), в котором рассказывается о мальчике-сироте, взятом на воспитание дядей-священником. Хотя и этот роман принято относить к антирелигиозной литературе, мы считаем, что, поскольку в произведении много автобиографичного, оно свидетельствует не о ненависти к Богу, а о глубочайшей психологической травме, нанесенной Этель Лилиан

в детстве, последствия которой не покидали ее всю жизнь. Важно отметить, что эпиграфом к роману взята цитата из Евангелия, а сам текст изобилует библейскими фразами.

Осенью 1885 г. по окончании Берлинской королевской консерватории Этель Войнич отправляется путешествовать и почти год проводит в Париже, где пытливая, жадная к знаниям девушка занята размышлениями о своем жизненном предназначении. Здесь она прочла “Слова верующего” французского священника-утописта Филисите де Ламеннэ – книгу, которая произвела на нее огромное впечатление.

Сам Филисите де Ламеннэ (1782-1854), будучи священником, защитником папства и католицизма, позднее выступил за полное разделение церкви и государства. Он объявил себя защитником “естественного христианства” для человечества [4, с. 234]. Гораздо позже в одном из писем к Борису Полевому Этель Войнич вспоминала: “С ранней юности большое влияние на меня оказали биография и произведения Мадзини, а впоследствии (1885-1886) жизнь и произведения аббата Ламеннэ, чьи “Слова верующего” я знаю чуть ли не наизусть... Личность Ламеннэ, как мне кажется, отчасти оказала известное влияние на создание образа Монтанелли” [5, с. 570]. В парижский период Этель Войнич прониклась идеей, что спасение человечества от бед и жестокости может быть найдено исключительно в христианской религии, в святой вере, но при необходимом условии освобождения христианства от наслоений последующих времен, возвращения его первоначальной чистоты, готовности людей жить в соответствии с заповедями Христа.

Мысли, изложенные Филисите де Ламеннэ, были свежими и яркими, но не абсолютно новыми для Этель Войнич – они упали на почву, подготовленную религиозным воспитанием и собственными исканиями будущей писательницы. Она приняла эти идеи с энтузиазмом, думая, что нашла разрешение конфликта, зародившегося в ее душе еще в детстве: теперь она понимает, что библейское учение и поступки людей, даже искренне считающих себя преданными Богу, не всегда совпадают; Бог в ее глазах, наконец оправдан.

И лишь гораздо позже Этель Войнич позволит себе негативные высказывания о Боге. Достоверных фактов, объясняющих обострение духовного конфликта, мы не находим, однако предполагаем, что одной из причин выступили трудности, перенесенные Этель Лилиан во время пребывания в России (1887-1889 гг.): резкая смена обстановки, новое окружение и почти незнакомая культура, конфликты с окружающими людьми, неудачи на педагогическом поприще, тяжелый труд, но прежде всего – поразившие ее условия жизни народа, его страдания, социальная несправедливость. Этель Войнич, переживая за судьбу политзаключенного Владимира Караулова, мужа своей подруги Пашеты Карауловой, носила передачи в тюрьму, помогала подруге оказывать медицинскую помощь крестьянам. Для Этель Лилиан российский период ее жизни стал одним из самых тяжелых, привел к глубокой депрессии и породил новые вопросы, на

которые она не могла найти ответы.

Доказательства вышеизложенных предположений находим в творчестве Этель Войнич. Впечатления от пребывания в России отразились в ее романе “Оливия Лэтам” (1904 г.). Повествование изобилует описанием страданий как всего народа, так и отдельно взятых семей и людей; рассказывается о нищете, болезнях, моральном разложении в разных слоях населения, ужасающих условиях содержания политических заключенных. Но основное – подробное описание переживаний молодой англичанки, главной героини, вызванных знакомством с реалиями жизни в России. Оливия Лэтам, подобно самой Этель Лилиан, возвращается из России в состоянии крайнего нервного истощения и депрессии.

Этель Войнич пишет о героине романа, делясь и своими переживаниями: “... до конца ее дней ад будет представляться ей в виде лабиринта побеленных коридоров, ложных указаний и улыбающихся лиц”, имея ввиду картины, знакомые каждой женщине, пытающейся узнать о судьбе политического заключенного [6, с. 464]. Говоря о жизни в России XIX века, Э. Войнич пишет: “С усмешкой он [Карол] вспомнил все небылицы о загробном аде, которые придумывают фанатики-богословы. Гроша медного не стоят их выдумки в сравнении с тем, что приходится терпеть здесь, на земле, да при этом еще и молчать” [6, с. 498]. Описывая страдания узников, автор несколько раз повторяет, что над Петербургом звучат христианские гимны. Когда Оливия впадает в отчаяние, звучит гимн “Коль славен наш Господь в Сионе!”, воспринимаемый ею как издевательство [6, с. 465].

Евгения Таратута следующим образом пишет о молодой Этель Лилиан в российский период: “Когда бы ни заводились споры о религии, Лили, обычно очень застенчивая, всегда запальчиво отстаивала самый крайний атеизм... Казалось, у нее были свои личные сложные и противоречивые счёты с господом богом” [1, с. 76]. Хотя автор использовала фразу “личные счёты с господом богом” с иронией, именно такая формулировка, взятая в прямом значении, как нельзя лучше определяет отношение Этель Войнич к Богу в данный период ее жизни. Она испытывала мучительную потребность разрешить конфликт между милосердным Богом, которого она знала в детстве и в которого хотела верить, и Богом, который допустил столько несправедливости на земле. Ее заявления об атеизме являлись своеобразным вызовом Богу, попыткой вступить с Ним в диалог, заставить Его ответить на мучившие писательницу вопросы.

Тема религии – одна из ведущих во всем творчестве Этель Войнич. В романе “Прерванная дружба” (1910 г.) снова находим тему отношений человека и Бога. Роман “Сними обувь твою” (1945 г.) имеет названием фразу из Ветхого Завета (Исход 3:5), в самом же тексте присутствуют как цитаты из Библии, так и библейские аллюзии. Наиболее же ярко тема религии осязается в романе “Овод”. Произведение изобилует библейскими цитатами, аллюзиями, упоминаниями Евангельских героев, обращениями к Евангельским притчам, рассуждениями на тему христианства. Религиозное переплетается в нём с революционным, национально-освободительная

борьба – с борьбой за свободу духовную.

В романе осуществляется своеобразный поиск нового Символа веры, в личной необходимости которого убеждаются главные герои. Молодой Артур, студент, изучающий философию, решает посвятить всю свою жизнь борьбе за освобождение Италии от иноземных захватчиков и вступает в тайную революционную партию “Молодая Италия”, девиз которой – “Во имя Бога и народа, ныне и во веки веков!”. Он глубоко убежден, что Бог поможет угнетенному народу, и страдает от краха своих иллюзий, видя, что официальная религия выступает на стороне угнетателей. Пройдя через ряд тяжелейших испытаний, герой, теперь уже Феличе Реварес, или Овод, стоит совсем на иных позициях. Он высмеивает церковь в разоблачающих памфлетах и отказывается от каких бы то ни было сделок с ее служителями, даже если они являются единственной возможностью спасти ему жизнь. С необходимостью пересмотреть свои взгляды и убеждения сталкивает Этель Войнич и кардинала Монтанелли, заставляя его выбирать между единственным и горячо любимым сыном и церковью, делу служения которой он посвятил всего себя.

В советской литературной критике было принято утверждать, что роман Этель Войнич “Овод” – одно из сильнейших в мировой литературе антицерковных, атеистических произведений [7]. Но отождествление критики церкви (в данном случае католической и протестантской) с отрицанием Бога кажется нам некорректным. Как уже отмечалось, еще в период увлеченности идеями Филисите де Ламеннэ писательница научилась разделять понятия “Бог” и “церков”, понимая под последней людей, относящих себя к той или иной религиозной группе. Поэтому можно утверждать: в “Оводе” писательница выступила с критикой отдельных христианских течений, а не христианства как учения.

В поисках возможности опубликовать “Овод” в России Этель Войнич вела переписку с Николаем Минским (Вилениным), русским поэтом, начинавшим как представитель народнической литературы. В ответ на письмо, в котором Николай Минский выразил свое мнение о романе, она пишет: “Одна большая [американская] газета предостерегает читателей, что страницы его “наполнены кощунством и богохульством”. Вам, континентальному человеку, он делает диаметрально противоположное впечатление – религиозной тенденции. Знаете, это очень интересно” [8]. Как видим, с самого момента появления на свет роман стал предметом полемики, вызывая у читателей противоположные ассоциации и мнения.

Узнав, что русский перевод “Овода” предполагалось опубликовать в журнале “Мир Божий”, Этель Войнич высказала опасение, не является ли данный орган клерикальным, и сообщила, что отказалась бы поместить своё произведение в клерикальном журнале, даже если бы последний и согласился напечатать его [9]. Эту часть письма к Николаю Минскому советские исследователи использовали как доказательство, что Этель Войнич придавала огромное значение антицерковной стороне своего романа [10, с. 17]. Однако скорее всего её нежелания публиковать роман в

клерикальном журнале имеет другие причины. Во-первых, нельзя исключать, что Этель Войнич боялась, что двойная цензура (строгая цензура России XIX века и цензура редакции журнала религиозной направленности) приведет к сокращению книги за счет вырезания отдельных мест. Из личного опыта пребывания в России, сотрудничества с украинскими и русскими подпольщиками писательница знала, насколько мощна российская цензура. Во-вторых, она могла опасаться, что у религиозной аудитории роман не будет иметь успеха. И наконец, если бы Этель Войнич, как утверждают советские критики, хотела вести пропаганду против религии, то логично было бы публиковать роман именно в религиозном журнале, чтобы иметь выход на аудиторию, которую необходимо переубеждать.

Крайняя скудность материалов делает невозможным восстановление картины духовно-религиозной жизни Э. Войнич после опубликования романа “Овод” в России (1898 г.), но известно, что она сама выражала несогласие с интерпретацией ее произведений как антирелигиозной литературы. В письме к Евгении Таратута от 30 мая 1957 г. она писала: “Религия умерла”, – пишете вы. Конечно, я уважаю ваше право придерживаться этого мнения, но я не хотела, чтоб кто бы то ни было подумал, что я разделяю этот взгляд, так как я не думаю, что религия умерла. Поэтому, при всем уважении к вам, я должна внести ясность в этот существеннейший вопрос, в случае, если вы неверно меня поняли. Я считаю, что насущной потребностью человеческой души является какая-либо вера. В юности я была одно время неистовой атеисткой, да иначе я не могла бы написать “Овод”, но, с другой стороны, я не могла бы написать его, если бы уже тогда не начала расставаться с этими воззрениями. Большую половину моей жизни я была – насколько я могу подобрать определение – своего рода пантеисткой [Цит. по: 1, с. 252].

Итак, результаты предложенного исследования позволяют сделать следующие выводы:

- Отношение Этель Войнич к религии менялось в разные периоды ее жизни, но всегда носило глубокий и эмоциональный характер. На ее религиозные взгляды оказали влияние воспитание, полученные в детстве психологические травмы, склонность к депрессивным состояниям, ряд событий, пережитых ею во время пребывания в России в 1887-1889 гг.

- Писательница отличалась широким кругозором в вопросах религии. Она была хорошо знакома с основными течениями религиозной жизни Европы XIX в. – католицизмом, протестантизмом, православием.

- Интерпретация произведений Этель Войнич как антирелигиозной литературы является ошибочной. В них тема религии проходит красной нитью и отображает духовные искания писательницы.

- В своих произведениях Этель Войнич выступает против искажения Евангельского учения и злоупотребления церковной властью, а в романе “Овод” поднимает вопрос о месте и роли церкви в условиях борьбы широких масс за национальную свободу и социальную справедливость.

Список источников и литературы:

1. Таратута Е. А. Этель Лилиан Войнич. Судьба писателя и судьба книги. – М., 1964. – 320 с.
2. Український Радянський енциклопедичний словник. В трьох томах. / Гол. ред. М. П. Бажан і др. – К., 1966. – Т. 1. – 855 с.
3. Українська радянська енциклопедія. В 17 томах. – К., 1960. – Т. 2. – 575 с.
4. Краткая философская энциклопедия / Ред.-сост. Губский Е. Ф., Кораблёва Г. В., Лутченко В. А. – М., 1994. – 576 с.
5. Письмо Э. Войнич к Б. Полевому от 14 января 1957 года // Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах. / Перевод с англ. Сост., вступит. статья и коммент. Е. Таратута. – Т. 2: Прерванная дружба; Сними обувь твою; Письма. Коммент. Е. Таратута. – М., 1963. – 583 с.
6. Войнич Э. Л. Оливия Лэтам // Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах. Перевод с англ. Сост., вступит. статья и коммент. Е. Таратута. – Т. 1: Овод; Джек Реймонд; Оливия Лэтам. – М., 1963. – С. 377-535.
7. Потемкина Л. Я. “Загадка” романа Войнич // Войнич Э. Л. Овод / Пер. с англ. Н. Вожиной. – Днепрпетровск, 1986. – С. 268 – 271.
8. Письмо Э. Войнич Н. Минскому от 27 июня 1897 года, Лондон // Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах. / Перевод с англ. Сост., вступит. статья и коммент. Е. Таратута. – Т. 2: Прерванная дружба; Сними обувь твою; Письма. Коммент. Е. Таратута. – М., 1963. – С. 562.
9. Письмо Э. Войнич Н. Минскому от 25 июля 1897 года, Лондон // Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах. / Перевод с англ. Сост., вступит. статья и коммент. Е. Таратута. – Т. 2: Прерванная дружба; Сними обувь твою; Письма. Коммент. Е. Таратута. – М., 1963. – С. 563.
10. Катарский И. М. Этель Лилиан Войнич (К 60-летию со дня выхода романа “Овод”). – М., 1957. – 31 с.

Шиманська Олена

*старший викладач кафедри загальнонаукових та загальноосвітніх
дисциплін Хмельницького інституту МАУП*

ПОГЛЯДИ В.В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Історія розвитку освіти в Україні показує, що церква завжди відігравала в ній вирішальну роль. Віднедавна держава починає робити більш рішучі кроки назустріч церкві. Питання реалізації виховання на православних засадах постало особливо гостро. Особливе значення має творчий спадок православного педагога-гуманіста В.В. Зеньковського, в працях якого визначено шляхи розвитку педагогічної думки в Україні на засадах православної моралі.

Нова педагогічна парадигма, що базується на пріоритеті загальнолюдських, гуманістичних ідеалів, виходить перш за все з ідеї самоцінності особистості, її духовності і суверенності, що, безумовно, висуває в якості однієї з центральних проблему духовного виховання. Принцип особистісної орієнтації виховного процесу стає одним з провідних у надбанні педагога. Особистісна орієнтація виховного процесу вимагала визнання і поваги до дитячої індивідуальності. Тому педагог, за В.Зеньковським, має будувати виховний процес, враховуючи і бачачи в

буденності людини її духовні завдання, можливості творчого розвитку особистості і розкриття даних її талантів. Для В.В.Зеньковського принцип особистісної орієнтації виховного процесу стає одним з основних в концепції духовного виховання особистості.

“Социальное воспитание, его задачи и пути” (1918) є однією з перших робіт В.В. Зеньковського, в якій розглядаються проблеми виховання. Праця написана у 1917-1918 рр. в надії на ствердження демократичного устрою. Перед нами вдало сформульовані завдання соціального виховання, показано соціальні сили і рушії в душі дитини і тим самим показано можливості соціального виховання, а також показано його шляхи і засоби. В нових умовах життя, писав В.В. Зеньковський, питання освіти є першочерговими і набувають великого державного значення. Безперечним є те, що освіта має стати обов’язковою і доступною; “сходінки шкільної освіти мають бути безперервними і поступово переходити одна до іншої”, а “поряд з розвитком шкільної справи дошкільна та позашкільна освіта, як необхідний допоміжний фактор школи, мають бути поставлені на належний рівень” [1]. Проте важливим завданням є не тільки поширення освіти, а її глибина, змістовність, під якою розуміється підготовка до громадянської самостійності, до життя. На думку вченого, освіта має сприяти не тільки розквіту особистості, але й зробити її здатною до соціального життя. Завдання соціального виховання має взяти на себе школа. Одне із завдань соціального виховання і полягає в тому, щоб “готувати дітей саме до такого соціального спілкування, в якому головне місце належало б чисто людським, а не класовим відносинам” [2].

Інакше кажучи, В.В. Зеньковський розуміє соціальне виховання як таке, що веде до громадянського суспільства, суспільства соціального партнерства. “Соціальне виховання має мати соціальний ідеал, в якому не тільки закладено творчу, перетворюючу силу, але і виразно проступає мета, до якої прагне людство. Лише в світлі соціального ідеалу може бути правильно організовано і поставлено соціальне виховання, може бути осмислено те прагнення людини до соціального спілкування, яке притаманне їй з самого початку її існування” [3]. В. В. Зеньковський зазначав, що, виходячи зі своїх завдань соціальне виховання близьке до національного, але стоїть вище нього.

Людини ніколи не може бути поза соціальних зв’язків, поза соціального середовища, але і педагогічний вплив не може бути вдалим, якщо буде трактувати дитину як закриту індивідуальність. ... Таким чином соціальне виховання має значення не тільки для вироблення в кожному з нас соціальної активності, але воно може стати головною і основною формою педагогічного впливу, через посередництво якого інші форми виховання стають більш дієвішими”. [4] Щоб увійти в суспільство, дитина має не тільки подорослішати фізично, але й духовно, тобто засвоїти мову, релігію, звичаї, традиції. Людина не може бути людиною, не засвоївши всієї глибини духовних надбань попередніх поколінь. Зміст дитинства і полягає в тому, щоб засвоїти необхідний матеріал традицій.

У соціальному вихованні провідна роль належить сім’ї і школі. Дуже

сучасною і актуальною є твердження В. В. Зеньковського про негативний вплив сім'ї і шкільної практики на розвиток соціального виховання. Педагог наголошує, що школа не задовільняє прагнення дітей до організованості, що протиставляє дітей одне одному, а це веде до розвитку таких антисоціальних якостей, як заздрість, гордість, що школа з її системою покарань і нагород вміє керувати, лише протиставляючи одних іншим і, таким чином, шкільне життя сприяє бездіяльності. Нинішня школа не звикла працювати з сім'єю в єдиній системі, не має чіткої позиції по відношенню до своєї ролі в соціумі, не має суттєвого впливу на процес і результат виховання і в результаті не виступає фактором гармонізації суспільних відносин, що є серйозним і актуальним завданням соціального виховання. Цими питаннями дуже переймався В. В. Зеньковський. Він ніби передбачив події і актуальні проблеми сьогодення. Зокрема, вчений так формулює і виокремлює основні напрямки розвитку соціального виховання:

- 1) зміцнення сім'ї, допомога суспільства і громадськості по відродженню сімейної самосвідомості;
- 2) розвиток дошкільних закладів, які не замінюють сімейного виховання, а тільки доповнюють його, які не мають бути обмежені програмами, а побудовані на принципі вільної активності дитини;
- 3) реформування школи, яка має бути організована таким чином, щоб відповідати запитом особистості, ідеям солідарності і співпраці;
- 4) створення розгалуженої системи позашкільних закладів, правильна організація яких дає можливість вільного вибору різних форм діяльності, відкриває простір соціальним запитам дітей. Дієвим виступає самоуправління позашкільними організаціями.

Однією з важливіших проблем соціального виховання і шкільного навчання В. В. Зеньковський вважав проблему співвідношення почуття і розуму, емоційного і інтелектуального в особистості дитини. Душа, за В. В. Зеньковським має ієрархічну, а не гармонійну будову. І в цій ієрархії інтелект не посідає першого місця, оскільки здоров'я душі не залежить від інтелекту. Але інтелект черпає енергію з емоційної сфери, в ній знаходить стимул і творчість. Педагог відстоював і наголошував на „центральності в людині її морального, духовного життя”. З цього сліду, що “всі педагогічні зусилля, які взагалі здійснювані, мають бути направлені на те, щоб юна особа змогла “знайти себе” і творчо перетворити свій склад, як взаємодію спадковості, соціальних і духовних впливів” [5]. Розумова активність і глибина розуму можуть перетворитись в мертвий капітал, якщо ослаблена чи взагалі витіснена сила творчості. Педагог-гуманіст переконаний, що повноцінний розвиток інтелекту можливий лише на основі розвитку творчості, а основою розвитку творчості він вважає емоційне життя. Саме емоційний розвиток дитини у більшій мірі потребує уваги зі сторони школи. Зусилля школи мають бути скеровані, перш за все на розвиток морально здорової особистості. Гостроту питання шкільного виховання В. В. Зеньковський пов'язував з рядом причин. Школа шукала зближення з життям саме у змісті самого підходу до дітей. Вона не могла не виражати

свого відношення до духовної боротьби, характерної для того часу. Проблема школи (саме релігійної атмосфери в ній) полягає більшою мірою в її духовній атмосфері, внутрішній цілісності, а не в спеціальних мірах релігійного виховання та надмірному викладанні закону Божого.

Варте уваги переконання педагога в тому, що шлях релігійного виховання полягає через сім'ю, в зв'язку з чим акцентується на закладах, що прагнуть замінити сім'ю. Одним із важливих завдань В.В.Зеньковський вважав створення інтернатів: "Любов і ласка поза сім'єю можуть бути надзвичайно дієвими. Ми завжди особливо і сильно переживаємо чужу несподівану ласку. За межами сім'ї народжується і росте любов людини до людини, любов до суспільства і людей" [6].

Поряд з сім'єю знаходиться близьке і знайоме соціальне середовище, звідки і беруться різні впливи, яким несвідомо піддається дитина. Обмежити дитину від всього цього неможливо і не потрібно, але можна і потрібно виховувати дитину в свободі, тобто зміцнювати в ній духовні сили, допомогти в таких непростих дитячих пошуках. Основними завданнями, що визначали виховну та освітню роботу в школі, Зеньковський вважав: 1) боротьбу з денационалізацією дітей. Дуже бажано, щоб знаменні дні російської історії і руської культури відзначались в житті школи; 2) зміцнення культурних навиків в школярів; 3) задоволення духовних запитів молоді, в розв'язанні яких сама вона є безсилою. Досить суттєвим і дієвим вважав педагог наявність самодіяльності школярів у формі гуртків і інших юнацьких організацій. Велику увагу в соціалізації особистості Зеньковський приділяв позашкільній релігійній освіті, аргументуючи це тим, що роль школи все частіше полягає в чисто інтелектуальному впливові на дітей, а здійснювані впливи йдуть повз неї. Основною і найбільш продуктивною формою релігійної позашкільної роботи Зеньковський визнавав і пропагував різноманітні релігійні гуртки. Їх основне завдання він вбачав в допомозі молоді знайти свій істинний шлях в релігійному житті, допомогти у пошуку і виробленні певного релігійного світогляду. В. В. Зеньковський виокремив засоби виховання:

- задушевна розмова з дітьми: якомога менше сентенцій, повчань – побільше задушевних, щирих розмов з дітьми, як колективних так і індивідуальних;

- індивідуальні бесіди. Так необхідне ідеальне духовне виховання внутрішнього світу, окремі бесіди з дітьми. „Потрібно не тільки вчити дітей життю, скільки цікавитись їхнім життям, підходити до їх душ не як старший, що випереджає їх переживання і настрої, а як рівний, котрий бажає розділити з ними їх дитячі хвилювання і радощі” [7].

- створення комфортної атмосфери;

- розвиток релігійних почуттів: потрібно розвивати духовні сили дитини, її релігійні сили і досвід. Без релігійних почуттів всяке виховання буде однобоке. “В цілому дітям потрібно – фізичне здоров'я, соціальна свобода, національна культура, а більше всього реальність духовного світу, реальність добра і правди, безкорисний підхід до дитини, істинна дружба з

дітьми” [8].

Педагог стверджував, що національне виховання має здійснюватись не через акцентування на ньому, а через поглиблення його зв'язків з духовним життям. Національне виховання має бути вільним, однак підкреслюється думка про релігійність національного виховання: “... ми не маємо права в освіті та вихованні виділяти народ від його історії, в якій віра була рушійною силою слов'янської душі. Тому національне виховання може бути тільки релігійним” [9]. В любові до Батьківщини Зеньковський бачив джерело творчого натхнення, коріння глибокого почуття нерозривного зв'язку з народом, рідною землею та історією. Педагог стверджував, що тільки з того моменту, коли людина визнає себе єдиним цілим зі своїм народом і відчуває свою приналежність до певної нації, в ній дійсно відкривається особистість, відкривається можливість жити новим глибоким життям, успадкувавши все, що є в мові, збагатившись тим матеріалом, що історія накопила та зберегла у мові.

Зеньковський стверджував, що свобода може відкрити шлях не тільки до добра, але й до зла. Тому свободу, як внутрішню силу, дар потрібно виховувати. Причому проблема виховання добра є не частиною процесу виховання, а головною і основною. “Не в пристосуванні дитини до життя, а розвиткові в ній сил добра, забезпечення зв'язку добра і свободи полягає мета виховання” [10]. Розвиваючи свою думку, педагог наголошував, що християнське виховання полягає в засвоєнні дару свободи. І основним законом розвитку духовного життя називав закон свободи.

З огляду на сказане можна сформулювати принципи православної педагогіки, в яких поєднуються релігійно-моральні ідеали і загальнолюдські цінності. Зеньковський сформулював аксіологічний підхід до особистості дитини, що визначив особистісно-зорієнтоване розуміння виховного процесу, загальнолюдський і гуманістичний характер педагогічної діяльності в цілому. Вищою метою педагогіки педагог-гуманіст вважав розкриття образу Божого в дітях. Педагогіка Зеньковського, як підкреслював С.І. Гессен “не тільки релігійна педагогіка і навіть не віросповідальна, вона – церковна педагогіка” [11].

Список використаних джерел та літератури:

1. Зеньковський В.В. Психология детства. – Екатеринбург „Деловая книга” – 1995 г. – С. 295.
2. Так само. – С. 301.
3. Так само. – С. 301.
4. Так само. – С. 304.
5. Памяти отца Василия Зеньковского. – Р.С.Л.Д., 1984 г. – С. 120.
6. Православие и культура: Сб.религ. – филос. ст./ Под. ред. Зеньковского В.В. – Берлин: Русская книга. 1923. – С. 227.
7. Зеньковский В.В. Задачи и средства воспитания // Вестник Педагогического Бюро. – Прага. – 1929. – № 16-17. – С. 8.
8. Так само. – С. 8.
9. Зеньковский В.В. Педагогика. – М., 1996. – С. 89.
10. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. – М.: Школа – Пресс, 1996. – С. 37.
11. Гессен С.И. Русская педагогика в XX веке // Учитель. – Белград. – 1939. – № 9-10. – С. 584

Наукове видання

Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Просвітителі та сповідники Подільської землі: історія та сучасність». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2008. – 100 с.

ПРОСВІТИТЕЛІ ТА СПОВІДНИКИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

*до 1020-річчя Хрещення Русі
до 5-річчя Хмельницької єпархії Української Православної Церкви*

*з благословення
Високопреосвященнішого АЛЕКСАНДРА
Митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського*

Здано в набір 24.10.2008. Підписано до друку 24.10.2008.
Формат 60х84 1/16. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 2,8.
Друк офсетний. Папір офсетний. Наклад 300 прим.

Міжрегіональна Академія
управління персоналом
Хмельницький інститут
м. Хмельницький
Проспект Миру 101-А
8 (0382) 71-66-15

Українська Православна
Церква
Хмельницька єпархія
м. Хмельницький
вул. Володимирська, 113
8 (0382) 65-03-32